

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS

Julius Šapoka

**LIETUVOS TRAŠŲ PRAMONĖS EKSPORTO
PLĖTROS VERTINIMAS**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: doc. dr. Alina Stundžienė

KAUNAS 2017

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS

EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS

LIETUVOS TRĄŠŲ PRAMONĖS EKSPORTO
PLĖTROS VERTINIMAS

Tarptautinė ekonomika ir prekyba (621L16001)

MAGISTRO DARBAS

Studentas
(parašas)

Julius Šapoka

2017 m. gegužės 10 d.

Vadovė
(parašas)

doc. dr. Alina Stundžienė

2017 m. gegužės d.

Recenzentė
(parašas)

prof. dr. Dalia Bernatonytė

2017 m. gegužės d.

KAUNAS, 2017

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
Ekonomikos ir verslo fakultetas

(Fakultetas)

Julius Šapoka

(Studento vardas, pavardė)

Tarptautinė ekonomika ir prekyba, 621L16001

(Studijų programos pavadinimas, kodas)

Baigiamojo magistro darbo „LIETUVOS TRAŠŲ PRAMONĖS EKSPORTO PLĖTROS
VERTINIMAS“

AKADEMINIO SAŽININGUMO DEKLARACIJA

2017 m. gegužės 10 d.

Kaunas

Patvirtinu, kad mano, **Juliaus Šapokos**, baigiamasis magistro darbas tema „LIETUVOS TRAŠŲ PRAMONĖS EKSPORTO PLĖTROS VERTINIMAS“ yra parašytas visiškai savarankiškai, o visi pateikti duomenys ar tyrimų rezultatai yra teisingi ir gauti sąžiningai. Šiame darbe nei viena dalis nėra plagijuota nuo jokių spausdintinių ar internetinių šaltinių, visos kitų šaltinių tiesioginės ir netiesioginės citatos nurodytos literatūros nuorodose. Įstatymų nenumatytų piniginių sumų už šį darbą niekam nesu mokėjęs.

Aš suprantu, kad išaiškėjus nesąžiningumo faktui, man bus taikomos nuobaudos, remiantis Kauno technologijos universitete galiojančia tvarka.

(vardą ir pavardę įrašyti ranka)

(parašas)

Julius, Sapoka. Assessment of Lithuanian Fertilizer Industry Export Development. Master's Final Thesis in International Economy and Trade / supervisor assoc. prof. dr. Alina Stundziene. The School of Economics and Business, Kaunas University of Technology.

Social Science: 04 S Economics

Key words: *Master's Thesis, Lithuanian fertilizer industry export, export expansion, competitiveness of the export*
Kaunas, 2017. 76 p.

SUMMARY

In the face of rapid globalization the international trading is one of key components of economic development for countries and a driver for growth. It allows for more efficient use of resources, increases competition, reduces production costs, improves quality, and increases variety of products. Export is an axis of an international economic activity. It enables countries to specialize, to achieve economies of scale, to invest in innovations and create high – value products; import is paid from the generated funds that also increases competition, provides consumers a choice and improves their quality of life. One of the most topical issues for export expansion in Lithuania is that the higher value-added products and high-tech sectors represent only 3 percent of total export, giving emphasis on insufficient innovation and efficiency, use of scientific potential, cooperation between business and science.

The object of this thesis is Lithuanian fertilizer industry export. The aim of this thesis is to assess the export expansion possibilities for Lithuanian fertilizer industry. To achieve this goal, the following tasks were set: to review marketing trends for fertilizer industry, to highlight the importance of export and problematics; to overview the scientific literature on the export expansion possibilities, to identify factors and evaluation techniques determining export; to overview legal regulation of the export (promotion and restrictions); to overview research methodology of export expansion possibilities; to create a regression model for predicting the volume of export depending on changes in environmental factors.

The thesis uses methods such as comparative analysis of a scientific literature, statistical analysis and regression analysis. The carried out correlative and regressive analysis allowed identifying factors that determine the amount of Lithuanian fertilizer industry export. The following global industry factors have the greatest impact on the Lithuanian fertilizer industry export: global fertilizer price index and global grain price index. Furthermore, the amount of export is influenced by the economic factor – the country's gross domestic product. The created polynomial regression model allows to predict that the amount of Lithuanian fertilizer export will increase in 2017 – 2018 respectively by 14,77 per cent and 3,96 per cent., up to 819,49 million euros in 2018. Taking into account the price forecast for raw

materials, natural rocks and natural gas required for fertilizer production, it could be said that the competitiveness of Lithuanian fertilizer industry will require additional measures.

TURINYS

SUMMARY	3
Paveikslų sąrašas.....	7
Lentelių sąrašas.....	9
ĮVADAS.....	10
1. LIETUVOS TRĄŠŲ PRAMONĖS EKSPORTO SVARBA IR PROBLEAMOS	12
1.1. Lietuvos trąšų pramonės tendencijos.....	12
1.2. Eksporto svarba ir problematika.....	14
2. EKSPORTO PLĖTROS TEORINIAI SPRENDIMAI.....	19
2.1. Tarptautinės prekybos samprata.....	19
2.1.1. Eksporto, kaip tarptautinės prekybos dalies, samprata ir jo nauda šaliai	19
2.1.2. Klasikinės tarptautinės prekybos teorijos	21
2.2. Eksporto plėtros galimybės.....	23
2.3. Eksporto teisinis reguliavimas, skatinimas ir apribojimai.....	25
2.4. Eksportą lemiantys veiksniai	29
3. LIETUVOS TRĄŠŲ PRAMONĖS EKSPORTO PLĖTROS GALIMYBIŲ TYRIMO METODIKA.....	43
4. LIETUVOS TRĄŠŲ PRAMONĖS EKSPORTO PLĖTROS GALIMYBIŲ TYRIMAS.....	47
4.1. Veiksnių, darančių įtaką trąšų pramonės sektoriaus eksporto plėtrai, analizė	47
4.2. Veiksnių įtakos trąšų pramonės sektoriaus eksporto plėtrai vertinimas	58
4.3. Trąšų eksporto plėtros prognozavimas	63

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	70
LITERATŪRA.....	73
PRIEDAI.....	77

Paveikslų sąrašas

1 paveikslas	Dirbamos žemės ploto asmeniui ir gyventojų skaičiaus priklausomybė ...	12
2 paveikslas	Pasaulinis trąšų vartojimas	13
3 paveikslas	Lietuvos trąšų eksporto apimtis 2011 – 2015 m.	13
4 paveikslas	Lietuvos trąšų importo apimtis 2011 – 2015 m.	14
5 paveikslas	Tarptautinės prekybos valstybinio reguliavimo priemonių struktūra	26
6 paveikslas	Veiksniai, darantys įtaką šalies trąšų pramonės eksporto apimtims.....	44
7 paveikslas	Pasaulio grūdų kainų indeksas	48
8 paveikslas	Pasaulio trąšų kainų indeksas	49
9 paveikslas	Lietuvos BVP apimtys	50
10 paveikslas	Lietuvos užimtumo lygis	51
11 paveikslas	Lietuvos pramonės sektoriaus darbo užmokestis	52
12 paveikslas	Lietuvos pramonės sektoriaus darbo užmokestis ir lėšos, skirtos inovacijų diegimui	52
13 paveikslas	Lietuvos konkurencingumo indeksas, reikšmė	53
14 paveikslas	Lietuvos konkurencingumo indeksas, vieta 139 valstybių reitinge	54
15 paveikslas	Lietuvos įmonių kapitalinės investicijos	55
16 paveikslas	Lietuvos įmonių lėšos, skiriamos inovacijų diegimui	55
17 paveikslas	Tiesioginės užsienio investicijos	56
18 paveikslas	Bankų išduodamų kreditų apimtys	57
19 paveikslas	Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtys	57
20 paveikslas	Trąšų eksporto apimčių priklausomybė nuo pasaulio grūdų kainų indekso.....	59
21 paveikslas	Trąšų pramonės eksporto apimčių priklausomybė nuo pasaulio trąšų kainų indekso	60
22 paveikslas	Trąšų pramonės eksporto apimčių priklausomybė nuo bendrojo vidaus produkto apimčių	61
23 paveikslas	Trąšų pramonės eksporto apimčių priklausomybė nuo tiesioginių užsienio investicijų apimčių.....	62
24 paveikslas	Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimčių prognozė	64
25 paveikslas	Pasaulio fosfatų uolienos kainų prognozė	65
26 paveikslas	Gamtinių dujų kainos Europoje prognozė	65

27 paveikslas	Pasaulio trąšų kainų indekso prognozė	66
28 paveikslas	Pasaulinė trąšų paklausa ir pasiūla 2015 – 2019 metais	68
29 paveikslas	Pasaulinės trąšų paklausos ir pasiūlos balansas 2019 metais	68

Lentelių sąrašas

1 lentelė	Įmonių eksporto motyvai	24
2 lentelė	Šalies konkurencingumo veiksnių klasifikacija	33
3 lentelė	Ekonominės politikos priemonės	35
4 lentelė	Koreliacijos koeficiento reikšmių skalė	45
5 lentelė	Koreliacinės analizės rezultatai	59

IVADAS

Temos aktualumas.

Sparčios globalizacijos akivaizdoje, tarptautinė prekyba yra viena iš esminių šalių ekonominės plėtros sudedamųjų dalių ir augimo variklis. Ji leidžia efektyviau naudoti išteklius, didina konkurenciją, mažinami gamybos kaštai, gerėja kokybė, didėja produkcijos įvairovė. Eksportas yra tarptautinės ekonominės veiklos ašis. Jo dėka šalys specializuojasi, pasiekia masto ekonomiją, investuoja į inovacijas ir kuria didelės pridėtinės vertės produktus, iš sugeneruotų lėšų apmokamas importas, kuris taip pat didina konkurenciją, suteikia galimybę vartotojams rinktis ir gerina jų gyvenimo kokybę. Eksportuojant tiesiogiai užtikrinama efektyvesnė prekybos kontrolė, duomenų prieinamumas, galimybė greitai prisitaikyti prie pokyčių, tačiau ilgiau užtrunka įėjimo į rinką procesas, sunkiau rasti patikimų prekybos partnerių ir vietų. Eksportuojant netiesiogiai per partnerius, šie prisiima didesnę atsakomybę, o taip pat ir pelno, dalį. Eksportuotojui nereikia rūpintis dokumentacijos tvarkymu, sertifikatais, prekybos vietų ir pirkėjų paieška, bet prarandama įtaka prekybos procesui ir kontrolė, tarpininkai ne visada veikia eksportuotojui naudingiausiu būdu.

Atskirų šalių eksporto problemas nagrinėjo visa eilė užsienio (Hollensen (2008), Peng (2009), Czinkota (2002) ir kt.) ir Lietuvos mokslininkų (Vilpišausko (2004), Bernatonytės (2007), Sekliuckienės (2009) ir kt.). Šiuose darbuose buvo nagrinėjamos įvairios eksporto problemos, tačiau didžiausias dėmesys buvo skiriamas atskirų įmonių eksporto plėtrai. Tik nedaugelyje darbų yra analizuojamos atskirų pramonės šakų eksporto plėtros galimybės. Todėl šiame darbe nagrinėjama trąšų pramonės eksporto plėtra apsprendžia šio darbo aktualumą ir naujumą.

Problema – šio darbo problemą galima suformuluoti probleminiu klausimu: kokios galimybės vystyti ir plėtoti Lietuvos trąšų pramonės eksportą, o vietos gamintojams būti konkurencingiems ne tik vidaus, bet ir užsienio rinkose?

Tyrimo objektas – Lietuvos trąšų pramonės eksportas.

Tyrimo tikslas – įvertinti Lietuvos trąšų pramonės eksporto plėtros galimybes.

Uždaviniai:

1. Apžvelgti trąšų pramonės prekybos tendencijas, išryškinti eksporto svarbą ir problematiką.

2. Apžvelgti mokslinę literatūrą, susijusią su eksporto plėtros galimybėmis, išskirti eksportą lemiančius veiksnius ir vertinimo metodus.
3. Apžvelgti eksporto teisinį reguliavimą (skatinimą ir apribojimus).
4. Apžvelgti eksporto plėtros galimybių tyrimo metodiką.
5. Sukurti regresijos modelį, leidžiantį prognozuoti eksporto apimtį, priklausomai nuo aplinkos faktorių pokyčių.

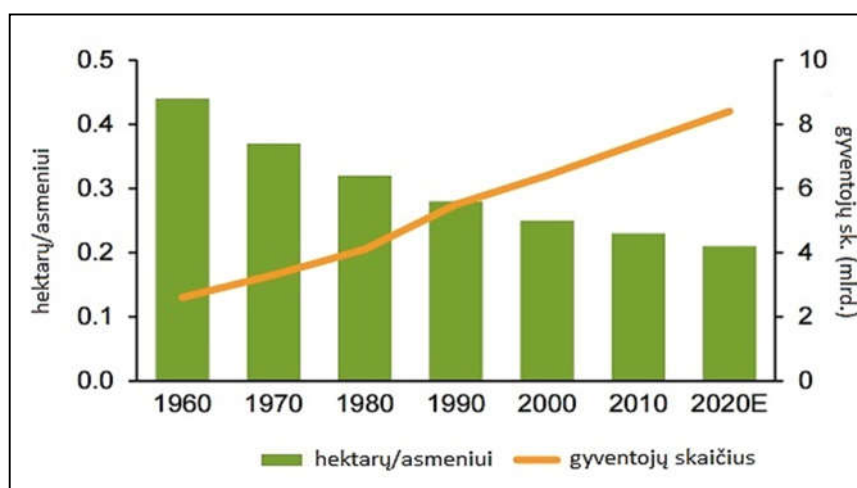
Tyrimo metodai: mokslinės literatūros lyginamoji analizė, statistinių duomenų analizė, regresinė analizė.

1. LIETUVOS TRĄŠŲ PRAMONĖS EKSPORTO SVARBA IR PROBLEMOS

Šiame skyriuje aptariamos Lietuvos trąšų pramonės eksporto svarba ir įtaka šalies ekonominiams rodikliams. Taip pat apžvelgiamos Lietuvos trąšų pramonės prekybos dinamika, tendencijos ir trąšų sektoriaus vystymo problematika, pateikiami galimi sprendimai.

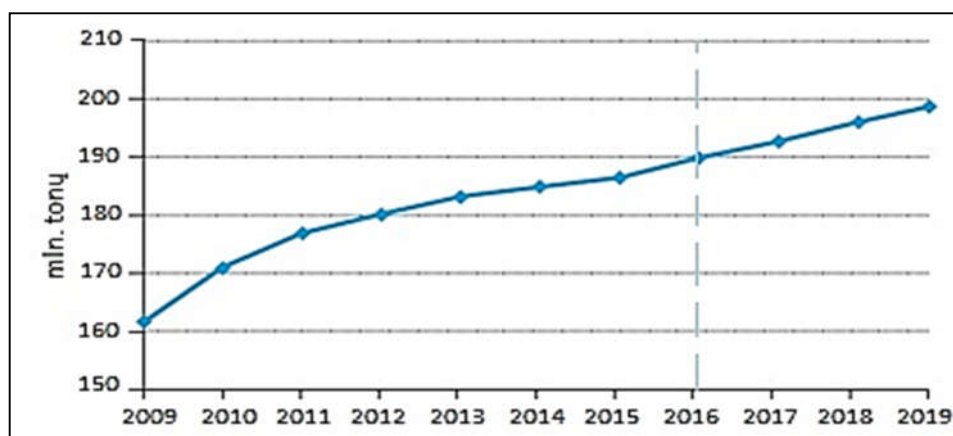
1.1. Lietuvos trąšų pramonės tendencijos

Įvairiose apžvalgose ir analizėse chemijos pramonė, ypač kalbant apie agrochemijos sritį, yra vertinama kaip pramonė, kuriai ateityje prognozuojamas augimas. Kaip teigia Markets and markets (2015), agrochemijos paklausa auga dėl vis didėjančios žemės ūkio produktų paklausos. Tokį žemės ūkio pramonės augimą pasaulyje lemia didėjantis gyventojų skaičius ir pajamų augimas. Dirbamos žemės kiekis yra pastovus, todėl augant gyventojų skaičiui, vienam asmeniui kasmet tenka vis mažesnė dirbamos žemės ploto dalis (1 pav.), o tokia tendencija prognozuojama ir ateityje. Pasak Singh ir Ryan (2015), tam, kad išmaitinti ir aprengti vis labiau augantį gyventojų skaičių pasaulyje, daugiau žemės turi būti paverčiama dirbama žeme, o jau naudojamos žemės produktyvumas privalo augti. Agrochemija tampa veiksmingiausiu ir pagrindiniu būdu didinti derlių, t. y. didinti turimos žemės panaudojimo efektyvumą.

1 pav. Dirbamos žemės ploto asmeniui ir gyventojų skaičiaus priklausomybė (Šaltinis: Yara, 2014, p.47)

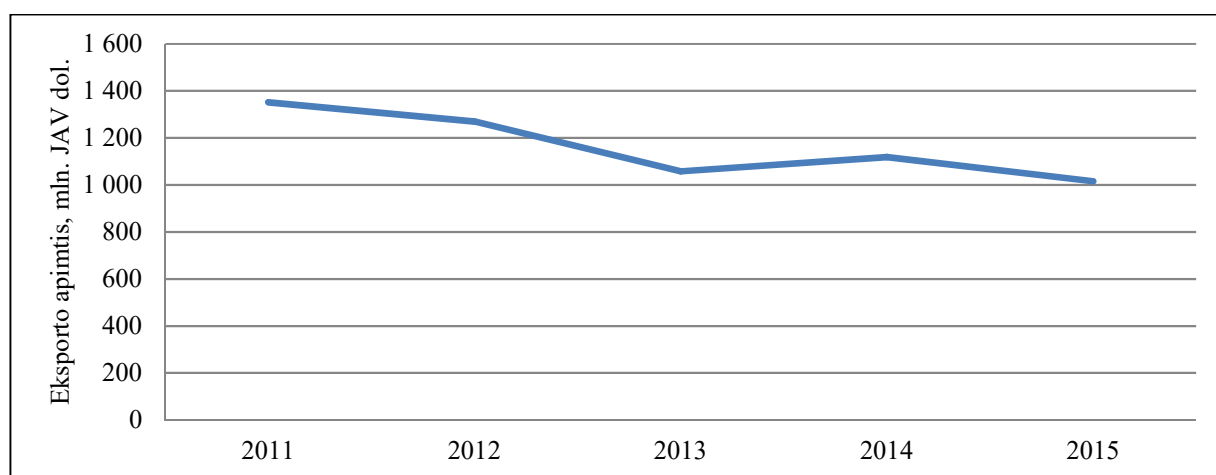
Agrochemijos paklausos tiek dabartinį, tiek ateities augimą atspindi pasaulinis trąšų vartojimo augimas ir jo augimo prognozė iki 2019 metų (2 pav.). Tai rodo, kad šalis, turinti išvystytą chemijos pramonę, gali ne tik patenkinti augančią savo šalies trąšų paklausą, bet ir pasirinkusi tinkamas rinkas, didinti eksporto apimtį dėl prognozuojamo tolimesnio pasaulinio trąšų paklausos augimo.

2 pav. Pasaulinis trąšų vartojimas (Šaltinis: FAO, 2016, p. 2)

Lietuva turi stiprių trąšų gamintojų. Nepaisant didelės konkurencijos pasaulio rinkoje, trąšų poreikis ir paklausa sparčiai auga didėjant gyventojų skaičiui, pajamoms ir poreikiui iš turimo fiksuoto dirbamos žemės ploto išgauti kuo didesnę derlių. Pažvelgus į Lietuvos prekių eksporto struktūrą, matyti, kad trąšų pramonės eksportas sudaro apie 4 proc. viso prekių eksporto. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje yra tik keli dideli trąšų gamintojai, galima teigti, kad Lietuvos trąšų pramonės eksportas turi reikšmingą įtaką šalies ekonomikos rodikliams. Lietuvos trąšų pramonės prekybos tendencijų apžvalgai, pagal Comtrade pateiktos standartinės tarptautinės prekybos klasifikacijos SITC 3 redakciją, pasirenkamos trąšos (kodas 562).

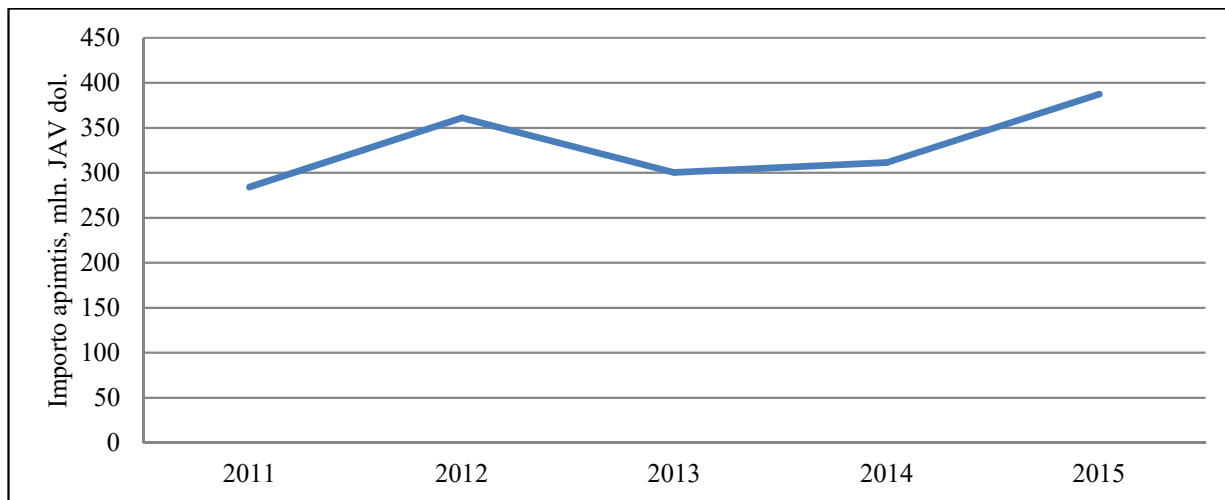
3 paveiksle pateikiama Lietuvos trąšų eksporto į visą pasaulį apimtis. Matyti, kad nuo 2011 metų per penkerius metus trąšų eksportas nukrito nuo 1,35 milijardo JAV dolerių iki 1,01 milijardo JAV dolerių, t. y. 25 proc. Šio nuosmukio didžiąją dalį sudaro eksporto į JAV sumažėjimas daugiau negu 100 milijonų JAV dolerių ir eksporto sumažėjimas į pagrindines eksporto šalis – prekybos partnerius: Prancūziją, Vokietiją ir Didžiąją Britaniją.

3 pav. Lietuvos trąšų eksporto apimtis 2011 – 2015 m. (sudaryta autoriaus pagal Comtrade (2017) duomenis)

Lietuva turi daug eksporto kryptių, kuriomis eksportuoja trąšas, tačiau jaučiamas atotrūkis nuo pirmaujančių prekybos partnerių. Visas Lietuvos trąšų eksportas per pastaruosius penkerius metus sumažėjo ketvirtadaliu.

Suminis Lietuvos trąšų importas auga, o ypač smarkiai padidėjo 2015 metais dėl išaugusio Rusijos ir Baltarusijos eksporto į Lietuvą (4 pav.).

4 pav. Lietuvos trąšų importo apimtis 2011 – 2015 m. (sudaryta autoriaus pagal Comtrade (2017) duomenis)

Lietuvos trąšų eksporto ir importo balansas pastaraisiais metais ne Lietuvos naudai keičiasi eksportui mažėjant, o importui didėjant.

Apibendrinant galima teigti, kad pagrindinės eksportuotojos į Lietuvą Rusija ir Baltarusija yra ir didžiausios konkurentės regione. Lietuva konkuruoja inovatyviomis gamybos technologijomis, efektyvumu ir turimu priėjimu prie Europos Sąjungos laisvosios prekybos zonos. Lietuvos eksportas mažėja, o importas didėja, todėl prekybos balansas traukiasi.

Analizuojant tarptautinės prekybos dinamiką ir tendencijas matome, kad šalys, kurios specializuojasi trąšų gamyboje dėl natūralių pranašumų, stengiasi išnaudoti turimą konkurencingumą. Jos taip pat neapsiriboja vietine rinka ir vykdo eksporto plėtrą į kitas rinkas, kuriose paklausa nuolat auga.

1.2. Eksporto svarba ir problematika

Eksportas, darydamas įtaką ekonomikos augimo lygiui, užimtumui darbo rinkoje ir mokėjimų balansui, vaidina svarbią rolę šalies ekonomikoje. Mažesni transportavimo kaštai, globalizacija, gamybos masto ekonomija, tarptautinės prekybos liberalizavimas ir tarifinių ir netarifinių apsaugos priemonių taikymo mažinimas padeda eksportui tapti vis didesne nacionalinių pajamų dalimi. Tarptautinė prekyba leidžia efektyviau valdyti ir naudoti išteklius, didina konkurenciją, kurios dėka

mažinami gamybos kaštai, gerėja kokybė, didėja produkcijos įvairovė.

Eksportas yra svarbus dėl jo poveikio valiutų kursams, monetarinei ir fiskalinei politikai. Ekonomikos istorija mato eksportą kaip tarptautinės ekonominės veiklos ašį. Eksportas veikia vartotojų prekių ir paslaugų pasirinkimo įvairovę ir tuo pačiu jų gyvenimo kokybę, taip pat formuoja visuomenės suvokimą apie valstybės konkurencingumą ir nustato importo lygį, kurį valstybė gali sau leisti (Czinkota M.R., 2002).

Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos (2014) parengtose Lietuvos eksporto plėtros 2014 – 2020 metų gairėse teigiama, kad prekių ir paslaugų eksportas padeda didinti BVP, užtikrina Lietuvos ekonomikos augimą. Prekių ir paslaugų eksportas didina ūkio subjektų pelningumą, skatina veiklos plėtrą ir internacionalizaciją, sudaro sąlygas greitesniam investicijų atsipirkimui, padeda sukurti daugiau darbo vietų – visa tai tiesiogiai veikia ekonomikos augimą. Pastaraisiais metais Lietuvos eksporto augimo tempas yra didesnis už vidutinį kitose Europos Sąjungos valstybėse. 2012 metais eksportas buvo pagrindinis Lietuvos ekonomikos augimo veiksnys ir sudarė 84,1 proc. BVP. Lietuvos eksporto augimui įtaką daro ne tik prekybos partnerių makroekonominė situacija ir gebėjimas pirkti, bet ir pačių eksportuojančių verslo subjektų konkurencingumas. Pabrėžiama, kad jam palaikyti ypač reikalingos produktyviosios investicijos (t. y. investicijos į mašinas ir įrengimus), o patekimo į kitas rinkas sąlygų palengvinimas suteikia galimybę plėtoti eksporto rinkas.

Eksporto plėtros gairių rengėjai išskiria Lietuvos konkurencinius pranašumus, lemiančius sparčiai augančią užsienio prekybos apimtį: palanki geografinė padėtis, konkurencingos darbo užmokesčio sąnaudos, lemiančios santykinai žemesnę produkcijos savikainą, išsilavinusi ir gebanti mokytis darbo jėga, gebėjimas gaminti klientų poreikiams pritaikytą produkciją mažomis partijomis per trumpą laiką, geresnis Rytų rinkų verslo poreikių suvokimas, išvystyta transporto ir logistikos infrastruktūra ir kita.

Nustatyta, kad Lietuvos eksporto struktūroje santykinai didesnę dalį, t. y. apie 60 proc., sudaro tarpinio vartojimo prekės, eksportuojamos į labiau išsivysčiusias šalis, o 35 proc. eksporto sudaro vartojimo prekės, eksportuojamos į mažiau išsivysčiusias valstybes. To priežastis – užsakomoji pramoninė gamyba. Didesnės pridėtinės vertės produktų ir aukštųjų technologijų sektoriai Lietuvos eksporto struktūroje sudaro tik 3 proc. viso šalies eksporto. Likusi dalis tenka tradicinės pramonės sektoriams. Teigiama, kad dėl inovatyvumo ir efektyvumo didinimo, vadybinių gebėjimų ugdymo, mokslinio potencialo išnaudojimo, verslo ir mokslo bendradarbiavimo net ir nedidelis tradicinės gamybos (ir eksporto) augimas gali daryti teigiamą poveikį visai ekonomikai.

Pasitelkus analizės rezultatus, iškelti prioritetiniai Lietuvos eksporto plėtros tikslai: išlaikyti turimas eksporto pozicijas užsienio rinkose, skverbtis į naujas (ypač trečiųjų šalių) rinkas, skatinti didesnės pridėtinės vertės prekių ir paslaugų eksporto plėtrą. Išskiriama galutinio vartojimo produkcijos ir investicinių prekių eksporto didinimo svarba.

Manoma, kad Lietuvos eksportas vyksta į pakankamai diversifikuotas, tiesiogiai viena su kita nesusijusias Rytų ir Vakarų rinkas. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad šių eksporto krypčių rinkos geografiškai viena nuo kitos nėra tolimos, daugumoje iš jų išlieka krizinės situacijos grėsmė, o tai neigiamai veiktų ne tik eksportą, bet ir visą Lietuvos ekonomiką. Dėl šios rizikos mažinimo rekomenduojama vykdyti eksporto į tolimas šalis plėtrą.

Norint sėkmingai konkuruoti ir plėsti eksporto apimtis tarptautinėse rinkose, reikia skatinti eksporto ir įmonių konkurencingumo augimą. Nustačius prioritetinių eksporto rinkų ir eksporto plėtros sektorių grupes, vertėtų teikti eksportuotojams aktualią informaciją apie ekonominę situaciją ir teisinį reguliavimą konkrečioje rinkoje, jos ekonomikos augimo potencialą, apie prekybos barjerus ir reikalavimus importuojamai produkcijai trečiosiose valstybėse. Planuojant eksporto plėtrą, svarbu žinoti, kokie galimi tarptautinės prekybos pokyčiai tarp Europos Sąjungos ir trečiųjų valstybių. Būtent todėl Lietuvos eksportuotojai turėtų būti reguliariai informuojami apie ES vykdomas ir baigtas derybas su trečiosiomis valstybėmis dėl laisvosios prekybos. Tokiose derybose turi būti siekiama atverti rinkas svarbiausiems eksporto sektoriams. Taip pat atkreiptinas dėmesys į jau sukauptos ir pasiteisinusios Lietuvos eksporto skatinimo patirties ir sukurtos infrastruktūros panaudojimą.

Skatinant eksportą atsižvelgiama į sprendžiamų problemų pobūdį ir tai, kokią naudą patirs tiek eksportuotojai, tiek valstybė, taip pat vertinamas sektorių gamybos potencialas, plėtros galimybės, orientacija į didesnės pridėtinės vertės produktų gamybą, gebėjimas greitai reaguoti į pasaulinės rinkos pokyčius. Sėkmingai eksportuojantys Lietuvos pramonės ir paslaugų sektoriai didina tarptautinį konkurencingumą, vidaus paklausos svyravimas jiems daro mažesnę įtaką. Svarbu vystyti vietos gamintojų eksporto plėtrą, nes tai sukuria didesnę dalį pridėtinės vertės nei reeksportas, sukuriamą daugiau darbo vietų ir tiesiogiai ir netiesiogiai aprūpinami užsakymais susiję sektoriai.

Kadangi Lietuvos eksporto struktūroje didesnės pridėtinės vertės produktų eksportas sudaro tik 3 proc., reikia skatinti inovatyvius ir didesnės pridėtinės vertės produktus kuriančius sektorius. Tai leistų sparčiau didinti bendrąją sukuriama pridėtinę vertę, o iš eksporto gautos pajamos būtų panaudotos investicijoms ir vidaus vartojimui skatinti. Susidariusią situaciją lemia nepakankama mokslo ir verslo partnerystė, per mažos investicijos į mokslinius tyrimus, technologinę ir inovacijų plėtrą.

Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos (2014) tyrėjai išskiria mažiau eksportuojančius sektorius, ypač tuos, kurių įmonės įsikūrusios regionuose. Didelę jų dalį sudaro mažos ir vidutinės įmonės, kurioms dėl žemo konkurencingumo sunku konkuruoti tarptautinėse rinkose. Šių sektorių skatinimas padėtų spręsti ir regionų užimtumo, socialines problemas. Mažos ir vidutinės įmonės dėl gamybos pajėgumų stokos nepajėgia vykdyti didelių užsakymų, negali pritraukti stambių prekių ir paslaugų pirkėjų. Įmonių kooperacija arba klasterizacija, taip pat prisijungimas prie tarptautinių tinklų iš dalies padėtų spręsti šias problemas, būtų stiprinami lietuviški prekės ženklai. Įmonių kooperacija sudaro sąlygas įmonėms didinti

prekių tiekimo, paslaugų teikimo efektyvumą ir taip prisidėti prie įmonių konkurencingumo didinimo. Sutelkti riboti rinkodaros užsienio rinkose resursai didina įmonių tarptautinės plėtros galimybes. Kaip ypač perspektyvi eksporto plėtros forma, išskiriamas Lietuvos įmonių dalyvavimas tarptautiniuose tinkluose (vertės kūrimo grandinių veikloje), t. y. įsiliejimas į įmonių grupę, gaminančią prekes ir teikiančią paslaugas daugiau nei vienoje valstybėje. Lietuvos įmonių klasterizacija yra labai svarbi siekiant pašalinti pagrindines įmonių konkurencingumą ribojančias priežastis.

Kaip viena iš svarbesnių problemų, išskiriama informacijos apie rinkos tyrimus, potencialių rinkų paiešką, naujų technologijų diegimą ir kitus verslo organizavimo klausimus stoka. Smulkiojo ir vidutinio verslo subjektai dėl ribotų kvalifikacinių galimybių su tuo susiduria labiausiai, todėl tikslinga didinti prieigą prie viešųjų verslo paslaugų ir gerinti jų kokybę.

Lietuvos Respublikos ūkio ministerijos ir jos įsteigtos, verslumą, tvarią ir modernią verslo plėtrą, startuolių ekosistemą ir eksportą skatinančios VŠĮ „Versli Lietuva“ parengtoje ataskaitoje „Lietuvos tikslinės eksporto rinkos: galimybių analizė ir verslo iššūkiai“ (2016) teigiama, kad konkurencingoje globalioje aplinkoje verslas susiduria su aibe įvairių iššūkių ir naujų galimybių: sparčiai besivystančios technologijos, migracija, naujų rinkų paieška, dinamiška tarptautinė aplinka, mažėjantys tarptautinės prekybos barjerai ir vis dar egzistuojanti protekcionistinė politika ir kt. Sėkmingai verslo veiklai tokioje aplinkoje reikalingas glaudus valdžios ir verslo bendradarbiavimas. Lietuvos verslo atstovai pagrindiniais vidiniais veiksniais, ribojančiais konkurencingumą vietinėje ir eksporto rinkose, įvardijo švietimo, mokesčių, muitinės ir migracijos sistemas, sertifikatų gavimo sistemą, kvalifikuotos darbo jėgos ir kokybiškos informacijos apie užsienio rinkas stygių. Prie išorinių, darančių neigiamą įtaką veiksnių priskiriama prastas Lietuvos žinomumas užsienio rinkose, protekcionistinė kitų šalių politika Lietuvos atžvilgiu, ekonominė diplomatija ir verslo interesų atstovavimas užsienio rinkose.

Lietuvai trūksta tikslingos ir profesionalios šalies prisistatymo ir pozicionavimo strategijos, tam skirti resursai menki ir neefektyviai naudojami, o tai gerokai sunkina eksporto plėtrą ir diversifikaciją. Kaip problema įvardijama ir ekonominės diplomatijos veikla, pasigendama solidescnio Lietuvos verslo interesų atstovavimo ir pagalbos sprendžiant problemas valstybiniu lygiu. Pageidautina atsisakyti pigios darbo jėgos akcentavimo, vietoj to didinti Lietuvos, kaip kokybišką produkciją gaminančios ir technologiškai pažangios šalies, įvaizdį.

Apibendrinant galima teigti, kad eksportas vaidina svarbią rolę šalies ekonomikoje, taip darydamas įtaką jos augimui, vartotojų prekių ir paslaugų pasirinkimo įvairovei, gyvenimo kokybei. Eksportas padeda didinti verslo subjektų pelningumą, skatinti verslo plėtrą, greitesnį investicijų atsipirkimą, sukurti daugiau darbo vietų, didinti vidaus paklausą ir vartojimą. Lietuvos eksporto struktūra nėra palanki smarkiam šalies ekonomikos augimui, nes dėl užsakomosios pramoninės gamybos didesnę dalį sudaro tarpinio vartojimo prekės, eksportuojamos į labiau išsivysčiusias šalis, mažesnę –

vartojimo prekės, eksportuojamos į mažiau išsivysčiusias šalis. Viena aktualiausių eksporto plėtros problemų yra ta, kad didesnės pridėtinės vertės produktų ir aukštųjų technologijų sektoriai sudaro tik 3 proc. viso eksporto, akcentuojamas nepakankamas inovatyvumas ir efektyvumas, mokslinio potencialo išnaudojimas, verslo ir mokslo bendradarbiavimas. Nors manoma, kad Lietuvos eksportas pakankamai diversifikuotas, tačiau eksporto rinkos nėra pakankamai nutolusios geografiškai, todėl rekomenduojama eksporto plėtrą į tolimas šalis vykdyti intensyviau. Nepakankamas eksporto ir įmonių konkurencingumas stabdo spartesnę eksporto plėtrą. Per mažą šalies eksporto ir verslo subjektų konkurencingumą lemia aktualios informacijos apie potencialias eksporto rinkas, prekybos barjerus ir reikalavimus importuojamai produkcijai stoka. Mažoms ir vidutinėms įmonėms dėl gamybos pajėgumų trūkumo sunku pritraukti stambių prekių ir paslaugų pirkėjų. Lietuvos įmonių kooperacija ir klasterizacija yra būtina dėl siekio pašalinti pagrindines įmonių konkurencingumą ribojančias priežastis. Tikslingos ir profesionalios šalies prisistatymo ir pozicionavimo, įvaizdžio formavimo strategijos trūkumas sunkina eksporto plėtrą ir diversifikaciją.

2. EKSPORTO PLĖTROS TEORINIAI SPRENDIMAI

Šio skyriaus tikslas – analizuojant mokslinę literatūrą apžvelgti tarptautinės prekybos sampratą ir teikiamą naudą, teisinį reglamentavimą, eksporto plėtros galimybes, taip pat nustatyti, kokie ir kaip vietiniai ar išoriniai veiksniai veikia šalies eksporto apimtį.

2.1. Tarptautinės prekybos samprata

Siekiant suprasti, kodėl yra svarbus eksporto vystymas, kaip jis veikia šalių ekonomiką ir su kokiomis kliūtimis susiduria, mokslininkai analizuoja procesus, kuriuos atspindi tarptautinės prekybos teorijos ir veiksniai, darantys įtaką tarptautinės prekybos pokyčiams.

2.1.1. Eksporto, kaip tarptautinės prekybos dalies, samprata ir jo nauda šaliai

Pagrindiniai tarptautinio verslo tipai: eksportas, importas ir tiesioginės užsienio investijos. Eksportas su importu sudaro tarptautinę prekybą (Czinkota, Ronkainen ir Moffett, 2004). Tarptautine prekyba vadinamas prekių ir paslaugų judėjimas tarp valstybių perkant ir parduodant. Kiekviena šalis yra suinteresuota kuo labiau išvystyti ir subalansuoti savo ekonomiką. Eksportas – tai šalies ūkio subjektų sukurtų prekių ir paslaugų pardavimas kitai šaliai. Jis yra vienas svarbiausių šalies ekonomikos augimo garantų ir gali būti apibūdinamas kaip barometras, rodantis šalies ekonomikos ir verslo gyvybingumą. Eksportas skiriasi nuo prekybos vietinėje rinkoje, nes skiriasi prekybos sąlygos, teisinis reguliavimas, perkamoji galia, kalba, papročiai ir kt. Ūkio subjektai gali vykdyti tiesioginį ir netiesioginį eksportą. Tiesioginio eksporto atveju gamintojas ar eksportuotojas prekes ar paslaugas parduoda tiesiogiai užsienio rinkoje esančiam pirkėjui ar importuotojui. Netiesioginis eksportas vykdomas per tarpininkus importuojančioje šalyje. Abu atvejai eksportuotojams suteikia privalumų, bet ir sukelia sunkumų.

Tarptautinę prekybą tikslinga analizuoti kompleksiskai. Galima teigti, kad vystyti eksportą skatina importas, kad eksporto ir import santykis atspindi valstybės balanse, kuris susijęs su prekybos sąlygomis. Jei paklausa neelastinga, balansas ir prekybos sąlygos yra tiesiogiai vienas nuo kito priklausomi – prekybos sąlygoms gerėjant prekybos saldo didės, ir atvirkščiai.

Anot Peng (2009), tarptautinė prekyba yra gerokai sudėtingesnė už prekybą vietinėje rinkoje. Tarptautinės prekybos augimo tempai rodo, kad abi sandorio šalys patiria naudą. Siekiant pagrįsti abipusę naudą, jis teigia, kad atsižvelgiant į resursus, ūkio subjektai vienoje šalyje geba pagaminti vertingus, unikalius produktus ir juos parduoti kitų šalių pirkėjams, kuriems šių produktų importas yra naudingas. Patiriama abipusė nauda, nes eksportuotojas uždirba parduodamas, o importuotojas gauna

galimybę įsigyti produktus ar paslaugas, kurių negali pasigaminti vietinėje rinkoje už konkurencingą kainą.

Jakutis (2005) teigia, kad pasaulinis ūkis pradėjo formuotis tarptautinės prekybos dėka ir kiekviena šalis siekia gauti naudos iš visuomeninio darbo pasidalijimo tarptautiniuose mainuose. Tarptautinės prekybos dėka šalys specializuojasi tam tikrų prekių gamyboje, kuo daugiau jų eksportuoja, tuo patiriamos mažesnės gamybos išlaidos ir pasiekama masto ekonomika. Tokiu būdu padidėja šalių realiųjų pajamų kiekis. Gamintojai, pasiekę reikšmingą pinigų apyvartą ir pastovius srautus, turi priėjimą prie apyvartos kreditavimo, gali toliau vykdyti gamybos ir eksporto plėtrą. Tarptautinės prekybos dėka vystosi ir susijusių paslaugų teikėjai, pervežimų įmonės didėjant krovinių srautams gali teikti paslaugas mažesnėmis kainomis. Dėl šių ir kitų priežasčių tarptautinės prekybos apimtys stabiliai auga.

Tarptautinės prekybos pagrindas yra mainai ir specializacija. Eksportuojančios šalys gamina eksportuojamas prekes ir importuoja tas, kurių vietinėje rinkoje už konkurencingą kainą pasigaminti negali, tokiu atveju ištekliai naudojami efektyviau, didinamas našumas. Pasak Sachs ir Warner (2001) visų pasaulio šalių ekonominė gerovė priklauso nuo tarptautinės prekybos ir nei vienai šaliai, taikančiai izoliaciją nuo pasaulinės ekonomikos, nepavyko sėkmingai išvystyti sveiką ekonomiką.

Įvairūs šaltiniai skirtingai apibrėžia tarptautinę prekybą. Burinskienės (2010) teigimu, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija tarptautinę prekybą įvardija kaip importo ir eksporto veiklą, kurios rezultatai matuojami verte prekių, pateiktų kitų šalių asmenims ir gautų iš užsienio vidaus teritorijos asmenų. Pagal Pasaulio prekybos organizaciją, tarptautinė prekyba – prekių srautai, prekes gabenant per teritorines valstybių sienas. Jungtinių tautų organizacija tarptautinę prekybą apibrėžia kaip tarptautinį prekių pirkimą – pardavimą. Reuvid ir Sherlock (2011) išplėtė tarptautinės prekybos sampratą ir teigia, kad tai komercinė veikla, susijusi ne tik su prekių, bet ir paslaugų, intelektinės nuosavybės prekyba išorinėse rinkose.

Castellani, Serti ir Tomasi (2010) teigia, kad tarptautinė prekyba – tai pasiūlos ir paklausos pusiausvyra:

- eksporto apimtis lemia perteklinę pasiūlą, o importą – perteklinę paklausą;
- perteklinė pasiūla ir perteklinė paklausa nustatoma lyginant vienodų prekių vidines lyginamąsias kainas skirtingose šalyse;
- prekybos kainos, esančios prieš pradėdant prekybą, yra minimalios ir maksimalios vidinės pusiausvyros kainų intervale;
- pasaulinės kainos pasikeitimas daro įtaką eksportuojamų ir importuojamų prekių kiekiui, o eksportuojamų ir importuojamų prekių kiekio pasikeitimas veikia pasaulinę kainą.

Pasaulinė rinka, išreikšta kaip tarptautinė prekyba, susidedanti iš visų pasaulio šalių tarptautinių prekybų, dviejų priešingų krypčių prekių ir paslaugų srautų – eksporto ir importo. Pasak Bernatonytės (2007), paprasčiausias pasaulinės rinkos modelis – dalinės pusiausvyros modelis, kuris parodo pagrindinius funkcinius ryšius tarp vidinės pasiūlos ir paklausos ir prekių pasiūlos ir paklausos pasaulinėje rinkoje, nustato eksporto, importo apimtį ir prekybos pusiausvyros kainą. Svarbu tai, kad sparčios globalizacijos akivaizdoje dėl besikeičiančio šalių apsirūpinimo skirtingais gamybiniais veiksniais vyksta gamybos galimybių ribos pokyčiai. Kurio nors veiksnio pasiūlos pokytis gali teigiamai arba neigiamai paveikti šalies specializaciją, ko rezultatu gali būti padidėjęs tiek eksportas, tiek importas.

Apibendrinant galima teigti, kad eksportas yra šalies sukurtų prekių ir paslaugų pardavimas į kitą šalį, ir gali būti vertinamas kaip vienas svarbiausių šalies ekonomikos augimo garantų. Būtent iš eksporto rezultatų galima spręsti apie šalies ekonomikos ir verslo gyvybingumą. Eksportas su importu sudaro tarptautinę prekybą, kuri yra naudinga abiem prekybos sandorio šalims, eksportuojanti šalis uždirba pardavimo pajamas, importuojanti šalis gauna prekes, kurių negali pasigaminti vidaus rinkoje už konkurencingą kainą. Dėl tarptautinės prekybos laimi visi su ja susiję sektoriai.

Prekybos teikiama nauda mokslininkų analizuojama nuo XVIII amžiaus merkantilizmo laikų. Pasak Czinkota, Ronkainen ir Moffett (2004), nuo senovės mokslininkai bandė išsiaiškinti ne tik motyvą tarptautinei prekybai ir jos teikiamą naudą, bet ir priežastis, kodėl dėl prekybos vienos šalys tampa turtingesnės ir vystosi greičiau už kitas. Peng (2009) ir kiti mokslininkai savo darbuose plačiai aprašo klasikinės tarptautinės prekybos teorijas. Toliau, remdamiesi minėtais autoriais, bus pateikiamos pagrindinės teorijos iš tų, kurios atspindi prekybos pradžią, jos raidą ir kaip ji buvo traktuojama žymių to meto mokslininkų.

2.1.2. Klasikinės tarptautinės prekybos teorijos

Nors tarptautinės prekybos požymių galima aptikti analizuojant seniausias Senovės Graikijos, Egipto ir Romos tautų kultūras, tačiau ilgą laiką ji nebuvo pagrįsta jokiais teorijomis ir tik per paskutinius du šimtus metų susiformavo nemažai teorijų, aiškinančių tarptautinės prekybos prigimtį.

Merkantilizmas – ekonominė filosofija, laikoma pirma ir seniausia iš klasikinių tarptautinės prekybos teorijų. Ji buvo paplitusi XVII – XVIII amžiais. Šios teorijos šalininkai teigė, kad tarptautinė prekyba gali būti vertinama kaip naudingas dalykas šalies ekonomikai tik tuo atveju, jeigu prekybos balansas yra teigiamas. Kitaip sakant, buvo skatinamas eksportas ir ribojamas importas. Jean-Baptiste Colbert ir kiti teoretikai buvo įsitikinę, kad tarptautinės prekybos atveju tevyksta turto perdalijimas, nes pasaulio turto dydis yra fiksuotas ir nekinta, pardavėjui pereina pirkėjo turtas ir jokia papildoma nauda nėra sukurama. Eksportas buvo skatinamas dėl pajamų ir poreikio kaupti turtą (auksą ir sidabrą), o

vidiniam vartojimui būtinos prekės buvo gaminamos vietinėje rinkoje, neturint pakankamai reikalingų išteklių. Merkantilistai klydo ignoruodami specializuotos gamybos koncepcijos efektyvumą. Merkantilizmo atmaina, protekcionizmas, yra praktikuojamas ir šių laikų ekonomikoje.

Absoliutaus pranašumo teorijos esmė – esant laisvos rinkos ekonomikai, šalies ekonomika gali augti ir vystytis tik jai specializuojantis tose srityse, kuriose ji turi absoliutų pranašumą. Kitaip sakant, šalis, pasitelkusi gamybos veiksnius – darbą ir kapitalą, gali pagaminti daugiau produkcijos už konkuruojančią šalį. Adam Smith savo veikalė „The Wealth of Nations“ (1776) ginčija merkantilizmo idėją ir teigia, kad šalys, ribodamos importą ir bandydamos pasigaminti reikalingas prekes ilguoju laikotarpiu, mažina šalies gerovę. Jis taip pat teigia, kad ne vyriausybė, o pati rinka diktuoja, kiek ir ko gaminti. Peng (2009) atkreipia dėmesį, kad šalims specializuojantis ir išnaudojant savo pranašumą, didėja produktyvumas, pagaminama daugiau, kokybiškesnės ir pigesnės produkcijos. Šalims nesistengiant pačioms apsirūpinti reikiamomis prekėmis, o išnaudojant didėjančią produktyvumą ir efektyvumą, abi tarptautinės prekybos sandorio šalys didina savo gerovę.

Santykinis pranašumas – britų ekonomisto David Ricardo pristatyta teorija, kuri papildė Adam Smith vystytą absoliutaus pranašumo teoriją. Mokslininkas teigė, kad nevisos šalys gali turėti absoliutų pranašumą. Balvočiūtės (2007) nuomone, santykinio pranašumo teorija padarė didelę įtaką visam ekonomikos mokslui ir daug dešimtmečių liko vyraujančia teorija, aprašiusia visuminės paklausos ir pasiūlos balansą. Santykinio pranašumo teorija parodė, kad prekės kainą lemia visuminės paklausos ir pasiūlos prekei santykis, kuris kyla šalies viduje ir išorėje. Taip buvo papildytas teiginys, kad kainai daro įtaką vien darbo, sunaudoto gamybai, kiekis. David Ricardo toliau įrodinėjo savo pirmtakų teiginius, kad laisva tarptautinė prekyba naudinga abiemis prekybos šalims, papildydamas, kad taip yra nepriklausomai nuo to, ar viena šalis turi absoliučių pranašumų lyginant su kita šalimi, ar ne.

Pasak Balvočiūtės (2007), santykinio pranašumo teorija dėl supaprastinto pobūdžio neįvertina daug reiškinių, darančių įtaką tarptautinei prekybai, todėl, naudojant santykinio pranašumo teoriją prekybinių srautų analizei, būtina įvertinti, kad joje:

- nevertinamos transporto išlaidos, kurios, priklausomai nuo geografinės padėties, gali būti reikšmingos ir prekyba prekėmis gali tapti neefektyvia, nepaisant šalies turimų santykinų pranašumų;
- ignoruojami išorinės prekybos daroma įtaka pajamų paskirstymui šalies viduje, kainų ir darbo užmokesčio svyravimai, infliacija ir tarptautinis kapitalo judėjimas;
- remiamasi tik vienu gamybos veiksnium (darbu), nevertinami skirtumai tarp gamybos veiksnių;
- remiamasi visiško užimtumo prielaida, kai gamybos veiksniai juda tarp ekonomikos šakų be pertraukos, nevertinamas adaptacijos laikotarpis;

- nevertinama prekyba tarp panašių šalių, iš kurių nei viena neturi santykinio pranašumo.

Heckscher - Ohlin teorija. XIX – XX amžiuje švedų ekonomistai Eli Heckscher ir Bertil Ohlin pristatė teoriją, kuri teigė, kad skirtingos šalys nevienodai apsirūpinusios skirtingais gamybos veiksniais: darbu, kapitalu ir žeme. Taip pat skiriasi poreikis skirtingoms prekėms. Šalyje, turtingoje darbo išteklių ir skurdžioje kapitalo išteklių, darbas bus santykinai pigus, o kapitalas – brangus, ir atvirkščiai. Pagal mokslininkus, eksportuojamos bus tos prekės, kurioms pagaminti reikia daug šalies turimų sąlyginai gausių išteklių, o importuojamos tos, kurių gamybai reikia daug išteklių ir kurių šalis sąlyginai turi skurdžiai. Importuojamas prekes pagamins šalis importuotoja, kuri, skirtingai negu eksportuotoja, turi sąlyginai gausių reikalingų išteklių arba, kitaip sakant, turi lyginamąjį pranašumą. Anot Balvočiūtės (2007), Heckscher - Ohlin teorija yra svarbus tarptautinės ekonomikos analizės instrumentas, parodantis ir įrodantis visuotinės pusiausvyros principą.

Apibendrinant galima teigti, kad aprašytos mokslininkų teorijos įrodo, jog merkantilizmas ir jo atmaina protekcionizmas net tik nesukuria prielaidos šalies ekonomikos augimui, bet ir daro žalą. Adam Smith, šaltiniuose įvardijamas kaip ekonomikos tėvas, ištyrė ir pristatė teoriją, kurioje neigiama importo žala šaliai ir tvirtinama, kad šalys turi specializuotis ir eksportuoti tas prekes, kurių gamyboje turi absoliutų pranašumą. Vėliau David Ricardo papildė šią teoriją sakydamas, kad nevisos šalys turi absoliutų pranašumą, tačiau joms vis tiek naudinga prekyba prekėmis, kurių gamyboje jos turi santykinį pranašumą ir yra sukuriama pridėtinė vertė. Švedų mokslininkai, pristatę Heckscher - Ohlin teoriją, išplėtė ankstesnes teorijas, įvertino papildomus gamybos veiksnius, įrodė visuotinės pusiausvyros principą. Apskritai ekonomikos raida ir akademikų tyrimai įrodė, kad tarptautinė prekyba yra svarbus ir naudingas reiškinys kiekvienai valstybei. Siekiant teigiamo mokėjimų balanso, reikia ne riboti importą, o vystyti ir skatinti eksportą.

2.2. Eksporto plėtros galimybės

Pagrindinis įmonių tikslas yra ekonominė nauda, todėl esant palankioms sąlygoms ir galimybėms, jos stengiasi tai išnaudoti. Kaip išsiaiškinome ankstesniuose poskyriuose, sėkmingas eksportas yra viena iš svarbiausių tiek gamintojų, tiek valstybių siekiamybių. Pasak Bernatonytės (2004), eksporto plėtros galimybės atsiranda dėl įvairių šalių skirtumų: skiriasi turimi ištekliai, turimų technologijų ir našumo lygiai, gamybos kaštai. Dėl šių priežasčių šalys specializuojasi ir dėl pasiekto didesnio konkurencingumo turi galimybių planuoti ir vykdyti eksporto plėtrą.

Vengrauskas ir Langvinienė (2005) išskyrė penkias jėgas, darančias įtaką įmonių globalizavimosi apsisprendimui:

- politinės jėgos. Jų dėka sudaromos tarptautinei prekybai palankios sutartys, šalys jungiasi į sąjungas, ūkio subjektams suteikiamos reikšmingos verslo galimybės;
- rinkos jėgos. Globalizacijos procesas atveria naujas, laisvas rinkas ir galimybes;
- konkurencijos jėgos. Tarptautinės prekybos barjerų mažinimas didina konkurenciją vietinėje rinkoje, todėl svarbu ieškoti naujų rinkų realizuoti produkciją, diversifikuoti pardavimų rinkas ir suvaldyti rizikas;
- kaštų jėgos. Vienas pagrindinių ūkio subjektų uždavinių išlieka pagaminti kokybišką produkciją už konkurencingą kainą, specializuotis ir pasiekti masto ekonomiją;
- technologinės jėgos. Komunikacijos technologijos ir inovatyvūs sprendimai leidžia įmonėms efektyviai bendrauti su užsienio partneriais, prekės ir paslaugos gali būti pristatomos ar randamos pirkėjų be reikšmingų papildomų finansinių ir laiko investicijų.

Ūkio subjektų eksporto plėtros motyvai ir galimybės mokslinėje literatūroje aptariami remiantis jų reakcija į rinkos pokyčius ir turima kompetencija. Hollensen (2008) įmonių eksporto motyvus skiria į aktyvius ir pasyvius (žiūrėti 1 lentelę).

1 lentelė. Įmonių eksporto motyvai (Hollensen, 2008)

Pasyvūs	Aktyvūs
Vadovybės pozicija	Ribota vietinė rinka
Pelnas	Perprodukcija
Turimas technologinis pranašumas	Netikėti užsienio užsakymai
Turima informacija apie galimybes užsienio rinkoje	Konkurencinis spaudimas
Mokesčių lengvatos	Sezoninių prekių pardavimas
	Artimos rinkos

Vijeikis ir Vijeikienė (2003) ir Hollensen (2008) apibendrina ir pateikė eksporto plėtros motyvų ir jos teikiamų galimybių klasifikaciją.

Vadovybės pozicija. Sprendimas plėtoti eksportą priklauso nuo vadovybės požiūrio, gebėjimų teisingai įvertinti įmonės pajėgumus ir galimybes.

Pelnas. Eksportuojant į užsienio rinką galima tikėtis didesnio pelningumo arba didesnio pelno dėl didelėse rinkose išvystomos didelės apyvartos.

Turimas technologinis pranašumas. Jei įmonė investuoja, kuria arba naudoja naujausias technologijas, ji gali pagaminti produkciją žymiai našiau ir už konkurencingesnę kainą. Taip pat svarbu pabrėžti, kad ypač besivystančios šalys neturi resursų investuoti į pažangiausias technologijas, todėl turimas technologinis pranašumas yra svarbus veiksnys vykdant eksporto plėtrą.

Turima informacija apie galimybes užsienio rinkoje. Specifinių žinių apie užsienio rinkas galima gauti atliekant rinkos tyrimus, naudojantis valstybių teikiamomis paslaugomis eksportuotojams ar

užmezgus santykius su prekybos partneriais užsienio rinkoje. Bet kuriuo atveju informacijos valdymas suteikia konkurencinį pranašumą ir mažina klaidų riziką.

Mokesčių lengvatos. Tai dar vis paplitęs eksporto skatinimo būdas, tačiau griežtai prižiūrimas Pasaulio prekybos organizacijos tam, kad dėl subsidijavimo nebūtų įgyjamas nesąžiningas pranašumas kitų rinkos dalyvių atžvilgiu.

Rizikos diversifikacija. Eksportas gali būti viena iš priemonių, nuostolių dėl nepalankių pokyčių rinkose, rizikos diversifikavimui. Į kuo daugiau diversifikuotų rinkų eksportuojama, tuo mažesnė tikimybė, kad situacija pablogės visose iškart. Tas pats galioja ir gaminamų prekių grupėms.

Perprodukcija. Sumažėjus paklausai vietinėje rinkoje ar susidarius pertekliniam pagamintos produkcijos kiekiui, galima ją eksportuoti į užsienio rinkas. Taip eksportas vykdomas kainų reguliavimo atveju – geriau pigiau eksportuojama negu mažinamos kainos vietinėje rinkoje, kas turės neigiamų pasekmių ateityje.

Ribota vietinė rinka. Jei gaminama prekė, kurią ūkio subjektas pagamina už konkurencingą kainą, tačiau vietinė rinka prisotina, galima plėsti prekybą į užsienio rinkas. Jei produktas vietinėje rinkoje pasiekė gyvavimo ciklo smukimo stadiją, galima ieškoti rinkos, kurioje jam bus paklausa.

Konkurencinis spaudimas. Jei konkurentai eksportuoja ir dėl to pasiekia masto ekonomiją, jie įgyja konkurencinį pranašumą ir ūkio subjektas, praradęs rinkos dalį, gali ieškoti naujų rinkų pardavimui.

Artimos rinkos. Gali būti psichologiškai, kultūriškai ar fiziškai artimos rinkos, į kurias yra istoriškai susiklosčiusios palankios eksportui aplinkybės.

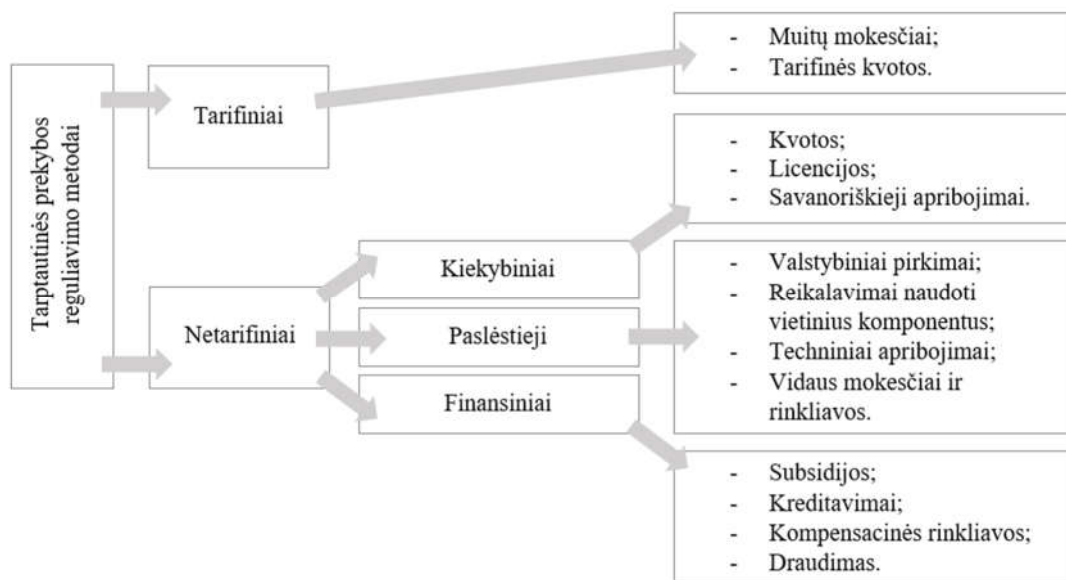
Sezoninių prekių pardavimas. Esant prekybos sezoniškumui, kai vietinėje rinkoje sezonas baigiasi, užsienio rinkose sezonas gali kaip tik prasidėti, todėl tikslinga išnaudoti galimybę eksportuoti.

Apibendrinant galima teigti, kad ūkio subjektams verta išnaudoti eksporto plėtros galimybes, gali didėti pelnas, dėl masinės gamybos pasiekiami masto ekonomija, diversifikuojama rizika, atsiranda galimybė realizuoti perprodukciją.

2.3. Eksporto teisinis reguliavimas, skatinimas ir apribojimai

Išsiaiškinome, kad laisvoji tarptautinė prekyba teikia naudą tiek eksportuojančiai, tiek importuojančiai šalioms ir didina jų ekonominę gerovę, tačiau realiai retoje šalyje vykdoma laisvosios prekybos politika. Pasak Bernatonytės (2007), dabartinėmis sąlygomis šalių ekonomikos tampa vis atviresnės, valstybės, vykdydamos politiką, turi atsižvelgti į glaudų procesų, vykstančių vidaus ir užsienio šalių ekonomikoje, tarpusavio ryšį. Nors Pasaulio prekybos organizacija daug dirba liberalizuojant tarptautinę prekybą ir silpninant protekcionizmą, užsienio prekybos politika išlieka svarbia ekonomikos valstybinio reguliavimo kryptimi. Kiekvienos valstybės tikslas yra turėti teigiamą

mokėjimų balansą, todėl vieni tarptautinės prekybos valstybinio reguliavimo metodai taikomi importui, siekiant apsaugoti vietinę rinką nuo užsienio konkurencijos, o kiti – didinti eksporto apimtį. Anot Bernatonytės (2007), tarptautinės prekybos valstybinio reguliavimo metodai pagal pobūdį skirstomi į tarifinius ir netarifinius. 5 paveiksle pateikiama reguliavimo priemonių struktūra.

5 pav. Tarptautinės prekybos valstybinio reguliavimo priemonių struktūra (sudaryta autoriaus pagal Bernatonytę (2007))

Įvairios šalys taiko skirtingas priemones skirtingomis apimtimis. Tarifinės priemonės gali būti tiksliai įvertintos kiekybiškai, tuo tarpu netarifinių priemonių kiekybinis įvertinimas galimas tik apytikslis.

Kaip matome, tarifinės reguliavimo priemonės susijusios tik su *muitų mokesčiais ir tarifinėmis kvotomis*, abi priemonės taikomos tiek eksportui, tiek importui reguliuoti. Taikant muitų mokesčius norima apsaugoti vidaus rinką nuo išorės konkurencijos, kontroliuoti eksportą ir importą. Šio darbo objektas yra eksporto plėtra, todėl būtina apibrėžti su eksportu susijusias reguliavimo priemones. Eksportuojamos prekės taikomi muitai atlieka fiskalinę ir balansavimo funkcijas. Pirmosios atveju, pildomas valstybės biudžetas, o balansavimo muitai sulėtina prekių, kurios vidaus rinkoje pigesnės negu užsienio rinkose, eksportą. Importo muitai netiesiogiai mažina eksporto apimtį, neigiamai veikia mokėjimo balansą. Gamintojai priversti brangiau pirkti gamyboje naudojamą sudedamąsias dalis ir žaliavas, dėl to produkcijos kainos konkurencingumas pasaulinėje rinkoje sumažėja. Vertinant muitų daromą įtaką eksporto plėtrai, akivaizdu, kad ji – neigiama. Valstybės dažnai gauna mažiau naudos negu tikimasi, o vienpusio muitų įvedimo atveju išsiveliama į prekybinius nesutarimus tarp šalių, kurie taip pat mažina tarptautinės prekybos apimtį.

Netarifiniai metodai laikomi politiškai priimtinesniais, nepatiriama mokestinė našta. Jie skirstomi į kiekybinius, paslėptuosius ir finansinius (žr. 5 pav.). Eksportui labiausiai daro įtaką kiekybiniai ir

finansiniai reguliavimo metodai. Kiekybinių apribojimų atveju nustatomas leidžiamų eksportuoti ar importuoti prekių kiekis ar nomenklatūra. Kiekybinius apribojimus sudaro kvotos, licencijos ir savanoriškieji apribojimai. Jie dažniausiai įvedami tarptautiniais susitarimais, koordinuojančiais tam tikrų prekių prekybą, arba šalies vyriausybės nutarimu.

Kvotos – labiausiai paplitusi kiekybinių apribojimų forma, eksportuojamų ar importuojamų prekių nustatytam kiekiui ar sumai apriboti. Eksporto kvota – tai vyriausybės nustatoma didžiausia leidžiama produkcijos eksporto apimtis. Ja siekiama aprūpinti vietinės rinkos vartotojus tam tikromis prekėmis mažomis kainomis, dažniausiai esant tam tikros produkcijos deficitui šalyje. Taip pat eksporto kvota gali padėti padidinti eksporto kainas ribojant jo pasiūlą į užsienio rinkas.

Licencijavimu valstybės reguliuoja tarptautinės prekybos srautus išduodamų licencijų kiekiu, ribodamos teisę išvežti iš šalies arba įvežti prekes iš užsienio. Dažniausiai licencijavimas naudojamas tada, kai nėra muitų arba jie veikia neefektyviai.

Savanoriški eksporto apribojimai – tai kiekybiniai eksporto apribojimai, kada viena prekybos šalių savanoriškai įsipareigoja nevykdyti eksporto plėtros, paprastai dėl daug didesnės importuojančios šalies spaudimo. Tai tam tikra kvotų forma. Dėl šios priemonės taikymo mažėja kasmetiniai eksporto augimo tempai, didėja eksportuojamų prekių kainos. Savanoriški eksporto apribojimai veikia ir kaip importo apribojimai, tariantis dėl jų šalis eksportuoja paprastai įgyja tokią pačią teisę ir riboja importą į savo rinką, tačiau visgi mažesnės ekonomikos šalis patiria daugiau nuostolių.

Iš paslėptų netarifinių apribojimų eksportui labiausiai daro įtaką *vietinės gamybos sąlyga*. Jos taikymo atveju eksportuotojas susiduria su situacija, kai importuojanti šalis taiko apribojimą ir reikalauja, kad tam tikra proporcija gaminio sudedamųjų dalių būtų pagaminta importuojančioje šalyje. Dažniausiai šie apribojimai taikomi mažiau išsivysčiusiose šalyse siekiant paskatinti vietos gamintojus ir sukurti papildomų darbo vietų. Anot Bernatonytės (2007), eksportuotojai, priklausomai nuo proporcijos išraiškos būdo, prisitaiko prie situacijos ir perkelia dalį produkcijos gamybos į šalį importuojant. Dažniausiai tai yra automatizuota arba brangių, nedideliais kiekiais gaminamų detalių gamyba. Abiem atvejais šalies importuotojos pageidaujamas efektas nėra gaunamas ir papildomų darbo vietų sukuriama nepakankamai.

Finansiniai netarifiniai apribojimai Bernatonytės (2007) apibūdinami kaip tarptautinės prekybos reguliavimo metodas, pagrįstas eksporto finansavimu iš valstybės biudžeto, bankų, įvairių fondų lėšų ir privataus sektoriaus. Tokio finansavimo atveju yra diskriminuojamos kitų šalių kompanijos savo šalies gamintojų ir eksportuotojų naudai. Labiausiai paplitę yra eksporto subsidijos ir eksporto kreditavimas.

Eksporto subsidijos skiriamos eksportuotojams kaip priemonė eksportui remti ir skatinti. Gali būti įvairios eksporto subsidijų formos:

- netiesioginės. Valstybė padeda eksportuotojams užmegzti verslo kontaktus, pateikia rinkos tyrimus, užsienyje organizuoja parodas, mugės, reklamuoja prekes;
- tiesioginės. Valstybė eksportuotojams skiria pinigines išmokas už eksportuojamos produkcijos kiekį arba skaičiuoja procentus nuo eksportuotos prekės vertės.

Subsidijuodama eksportą valstybė siekia pagerinti užsienio prekybos balansą, eksportuotojai įgauna kainos konkurencingumą. Pasaulio prekybos organizacija traktuoja tai kaip nesažiningą konkurenciją ir leidžia šalims taikyti kompensacinius muitus, padedančius apginti vidaus rinką. Tokiu atveju subsidijuojančios valstybės mokesčių mokėtojai patiria išlaidas, o kompensacinius muitus įvedusi šalis gauna papildomas pajamas.

Eksporto kreditai – tai paslėptasis eksporto subsidijavimas. Eksportas remiamas kaip ir eksporto subsidijavimo atveju, tačiau tai daroma išduodant kreditus mažesne nei rinkos palūkanų norma. Galima ir eksporto rizikos draudimo rėmimo forma, kuri naudinga eksportuotojams, gaminantiems produkciją ir finansuojantiems eksporto operacijas. Nelikus eksporto rizikos, sudaromos palankios sąlygos prekybos apimtims didėti ir prekių kainoms mažėti. Šalys teikia kreditus kitų šalių importuotojams.

Kaip teigia Bernatonytė (2007), naudojama daug kiekybiškai neįvertinamų eksporto skatinimo būdų: kredito grąžinimo termino atidėjimas, kredito apmokėjimas pirkėjo valiuta ar prekėmis, vyriausybės lengvatinis eksporto kredito draudimas ir kt. Taip suteikiamas konkurencinis pranašumas.

Šalys, siekdamos efektyvios eksporto politikos įgyvendinimo, taiko įvairias eksporto skatinimo priemones, tačiau jas riboja Pasaulio prekybos organizacijos dokumentų nuostatos. Pagrindinės taikomos ribojančios priemonės yra antidempingas, antisubsidijinės, protekcinės ir įvairios netarifinio reguliavimo priemonės.

Geriausiai žinoma prekybos reguliavimo priemonė – antidempingas. Antidempingo priemonės, t. y. antidempingo muitai ir kvotos, taikomos tada, kai nustatomas dempingo atvejis. Dempingas yra prekių pardavimas į importuojančią šalį tokiais žemomis kainomis, kai tai sukelia žalą perkančios šalies identiškų ar panašių prekių gamintojams. Antidempingo priemonės taikomos gamintojui ar prekei, bet ne valstybei.

Antisubsidijinės priemonės taikomos ne gamintojui, o eksportuojančiai valstybei, kuri suteikė paramą savo gamintojams, o importuojančios šalies įmonės dėl to patyrė žalą. Šias priemones taikanti valstybė privalo įrodyti priežastinį ryšį tarp subsidijos taikymo fakto ir patirtos žalos.

Nors tarptautinės prekybos liberalizavimas daro įtaką kiekybinių apribojimų taikymo atsisakymui, vis dėlto besivystančios valstybės, norėdamos apginti vietinius gamintojus, vis dar nustato tam tikrų prekių importo maksimalią ribą, kurią pasiekus, į šalį importuoti draudžiama. Šios protekcinės priemonės gali būti taikomos valstybei vienašališkai nusprendus, net esant sąžiningai konkurencijai,

tačiau yra atsakomosios reakcijos rizika.

Netarifinio reguliavimo priemonės taikomos siekiant apsaugoti žmonių ir gyvūnų sveikatą, moralines normas ar kultūrinės vertybes. Dažniausiai tai atliekama tam tikrų sertifikatų, licencijų ir leidimų forma (Meilienė, Snieška, 2005).

Apibendrinant galima teigti, kad nepaisant Pasaulio prekybos organizacijos pastangų mažinti protekcionizmą ir liberalizuoti tarptautinę prekybą, valstybės suinteresuotos gerinti savo padėtį kitų prekybos partnerių sąskaita. Šalys, naudodamos muitus ir tarifines kvotas, vykdo protekcionistinę politiką ir apsaugo vietinės rinkos gamintojus nuo užsienio konkurencijos, o subsidijuodamos ir kredituodamos eksportą, skatina eksportuotojus, prisidėdamos prie jų konkurencingumo didinimo. Pagrindinės taikomos ribojančios priemonės yra antidempingas, antisubsidijinės, protekcinės ir įvairios netarifinio reguliavimo priemonės.

Valstybės, vykdydamos protekcionistinę politiką ar skatindamos eksportuotojus, svariai prisideda prie eksporto operacijų rezultatų, tačiau eksporto plėtrą reikia vertinti kompleksiskai, nes eksporto apimčių didėjimui daro įtaką daug veiksnių, analizuojamų kitame poskyryje.

2.4. Eksportą lemiantys veiksniai

Dėl sparčių globalizacijos procesų didėja konkurencija, todėl vienas pagrindinių iššūkių ekonomikos vystymesi tampa sugebėjimas prisitaikyti prie pokyčių ir tvaraus konkurencingumo didėjimo užtikrinimas. Dinamiška tarptautinė aplinka, inovacijos ir naujos technologijos, migracija, prekybos liberalizavimas ir barjerų šalinimas, bet tuo pačiu vis dar taikoma protekcionistinė politika – tai keli iš daugelio iššūkių, su kuriais susiduria verslas, vykdydamas eksporto plėtrą į tarptautines rinkas. Siekiant užsibrėžtų tikslų, būtinas neišvengiamas glaudus valdžios ir verslo bendradarbiavimas.

Tarptautinis ir vidinis verslas apibrėžiami tais pačiais terminais, tačiau, pasak Sekliuckienės (2009), pirmasis turi tik jam būdingų bruožų:

- politinė rizika, susijusi su prekybos partnerio šalies politiniais pasikeitimais, naujais mokesčiais, prekybos apribojimais ir kt.;
- finansinė rizika, susijusi su užsienio kapitalo dalies sumažėjimu dėl infliacijos, mokesčių, valiutų pokyčių;
- komercinė rizika, susijusi su prekybos sutarčių teisės skirtumų, prekių judėjimo per sienas reglamentavimo pokyčių;
- sociokultūriniai veiksniai, susiję su tarpkultūriniais prekybos partnerių skirtumais;
- kontrolės veiksnys, susijęs su prekybos partnerio kontrolės galimybės stoka;
- valiutos veiksnys, susijęs su nuostolių dėl valiutų kursų svyravimų;

- personalo veiksnys, susijęs su personalo, dirbančio su tarptautinės prekybos operacijomis, kvalifikacija;
- kalbos veiksnys, susijęs su užsienio kalba sudaromomis prekybos sutartimis.

Mokslinėje literatūroje veiksniai, darantys įtaką eksportui, skirstomi į vidinius ir išorinius. Prie išorinių veiksnių priskiriami prastas eksportuojančios šalies žinomumas užsienio rinkose, užsienio šalių vykdoma protekcionistinė politika, ekonominė diplomatija, verslo interesų atstovavimas užsienio šalyse ir kt. Vidiniams veiksniams, skirtingai nuo išorinių, eksportuojanti šalis gali daryti įtaką. Jie dažniausiai yra sąlygoti valdžios institucijų efektyvumo, lankstumo ir kompetencijos stokos. Blanchard (2007) išskiria du kintamuosius, lemiančius eksporto apimtį: realųjį valiutos kursą ir užsienio pajamas. Jis teigia, kad kuo mažesnė vietos prekių kaina, išreikšta užsienio prekėmis, tuo žemesnė vietos prekių paklausa užsienyje. Galima sutikti, kad didėjant pajamoms, išauga prekių paklausa ir eksporto į tokią šalį galimybės. Šiuos veiksnius galima priskirti nekontroliuojamiems, kadangi eksportuojanti šalis negali daryti įtakos nei užsienio šalies pajamoms, nei valiutos kursui. Hill (2010) išoriniams veiksniams priskyrė šias nekontroliuojamas jėgas:

- makroekonominiai rodikliai: vienam gyventojui tenkanti BVP dalis, išlaidos produkcijos vienetui, vartojimo prekėms skiriama išlaidų dalis;
- finansiniai rodikliai: palūkanos, mokesčiai, infliacija;
- politiniai veiksniai: valstybės valdymo forma, partijos, tarptautinės organizacijos;
- teisiniai veiksniai: įstatymai, reglamentuojantys tarptautinę prekybą, vietinį verslą ir užsienio investicijas;
- socialiniai – demografiniai veiksniai: darbo užmokesčio lygis, gyventojų tankumo pasiskirstymas, sudėtis pagal lytį ir amžių;
- sociokultūriniai veiksniai: papročiai, tradicijos, religija, tautinė sudėtis.
- technologiniai veiksniai: inovatyvių technologijų, ryšių ir telekomunikacijų paplitimas.

Sousa, Martinez-Lopez ir Coelho (2008) prie svarbiausių vietinės rinkos veiksnių, lemiančių eksporto apimtį, priskyrė du veiksnius: aplinkos priešišumą ir paramą eksportui. Autoriai abejoja horizontaliųjų ekonominės politikos priemonių efektyvumu, tačiau išskiria sektorinę paramą kaip svarią pagalbą atskiroms pramonės šakoms vystyti. Tuo tarpu Jakutis, Liukaitis ir Samulevičius (2008) teigia, kad dauguma valstybių skirdamos lėšų eksporto paramai, neatlieka apibendrinamojo jų naudingumo (efektyvumo) įvertinimo dėl pernelyg sudėtingų skaičiavimų. Jų bandymas nustatyti koreliacinį ryšį tarp eksporto plėtrai skirtų lėšų ir eksporto apimčių augimo buvo nesėkmingas. Jų manymu, taip yra todėl, kad investicijų nauda matosi ne iš karto, o tik po metų ar daugiau.

Anot Sousa, Martinez-Lopez ir Coelho (2008), vienas pagrindinių eksportą skatinančių veiksnių

yra įmonių konkurencingumas. Tyrimais įrodyta, kad inovatyvios, drąsios, verslios ir todėl konkurencingos įmonės sėkmingai veikia tiek palankioje, tiek priešiškoje aplinkoje. Konkurencingoms įmonėms ne tik lengviau vykdyti eksporto plėtrą, bet ir importui sunkiau konkuruoti su vietinės rinkos gamintojais, o tai naudinga mokėjimų balansui.

Pasak Vilpišausko (2004), eksporto lygį lemia konkurencingumas, darbo našumas, kokybė, pridėtinės vertės dydis ir valiutų kursų skirtumai. Valstybės konkurencingumas ir eksporto vieta šalies ekonomikoje jau senokai yra svarbios viešojo svarstymo temos daugelyje pasaulio šalių, o politikai nuolatos priima sprendimus dėl šalių ekonominių ryšių vienašalio ar daugiašalio reguliavimo, beje, dažnai neatitinkančių analitikų rekomendacijų.

Įmonės, kurios eksportuoja, turi galimybę pasiekti masto ekonomiją. Su platesniu rinkų pasiekiamumu ir dideliu vartotojų skaičiumi kitose šalyse gamintojai gali gaminti daugiau ir svarbiausia efektyviau – gamybos kaštams mažėjant pelnas didėja.

Anot Grebliausko ir Stonio (2012), vienas iš svarbiausių Lietuvos ekonomikos vystymosi ir augimo veiksnių išlieka pramonės gaminių eksportas, o eksporto konkurencingumo tema plačiai nagrinėjama Lietuvos mokslinėje literatūroje. Mokslininkai sutaria, kad šalies ekonomikos vystymasis ir gyventojų gerovė tiesiogiai siejami su šalies eksporto generuojama nauda. Čiegis (2006) teigia, kad tauta netampa turtingesnė prekiaudama šalies viduje, nes tokiu atveju vyksta tik santykinis pavienių individų turto kiekio pasikeitimas, o užsienio prekyba lemia grynąjį šalies turto padidėjimą. Tam, kad šalis galėtų prekiauti savomis prekėmis kitose rinkose, turi būti paklausa prekėms, kurios tenkintų tų šalių vartotojų poreikius tiek kokybės, tiek kainos prasme. Jei šios sąlygos išpildomos, laikoma, kad šalis yra konkurencinga. Mokslinėje literatūroje sutinkama daug konkurencingumo apibrėžimų. Anot Lydekos (2001), konkurencijos atsiradimą sąlygoja savanaudiškumas, kuris išskiriamas kaip natūralus ir neatsiejamas sistemos subjekto veiklos stimulus. Navickas ir Malakauskaitė (2010) teigia, kad konkurencingumo vertinimo metodikos, skirtingos savo aprėptimi ir paskirtimi, turi esminį bruožą – jos leidžia nustatyti vertinamo objekto santykinę poziciją kitų analogiškų (tos pačios rūšies) objektų atžvilgiu, remiantis sukurta vertinimo kriterijų ir rodiklių sistema. Mokslininkai taip pat skiria tris konkurencingumo, kaip sudėtingos ekonominės kategorijos, lygmenis: makro- (šalies ekonomika), mezo- (regiono, ūkio šakos ekonomika) ir mikro- (įmonės ekonomika). Taigi vieno lygmens konkurencingumas vertinamas analogiško lygmens atžvilgiu. Įmonės konkurencingumas negali būti lyginimas su regiono ar šalies konkurencingumu, tačiau makro ar mezo lygmens konkurencingumas gali būti vertinami atsižvelgiant į žemiausio, mikro lygmens, pasiekimus. Grebliausko ir Ramanausko (2007) manymu, ekonomikoje gerovės pagrindas yra mikrolygis, kuriame yra kuriamos vertybės ir nuo ekonomikos subjektų sugebėjimų priklauso gaminamų prekių ir paslaugų gamybos efektyvumas, jų pateikimo vartotojui efektyvumas.

Nagrinėjant eksporto konkurencingumą lemiančius veiksniai, Grebliauskas ir Stonys (2012) išskiria tris tarptautinės prekybos teorijų kryptis: klasikines, gamybos veiksnių santykio ir naująją prekybos teoriją. Klasikinės teorijos apibrėžia, kad šalis pasiekia didžiausią gamybos mastą, jei specializuojasi produkcijos, turinčios natūralų ar įgytą pranašumą, gamyboje. Gamybos veiksnių santykio teorija teigia, kad įvairios prekės yra skirtingai imlios gamybos veiksniams: darbui, kapitalui ar žemei, o šalys turi nevienodai gausių veiksnių. Taigi šalys, turinčios perteklinius darbo išteklius, turėtų koncentruotis į darbui imlių prekių gamybos vystymą, nes darbo veiksnių kaina bus žemesnė negu kapitalo ar žemės. Teigiama, kad šalys turėtų vystyti gamybą ir eksportą tų šakų, kuriose turi perteklinių ir pigių išteklių. Naujoji prekybos teorija teigia, kad dėl supanašėjusio technologijų lygio ir apsirūpinimo gamybos veiksniais, šalys vykdo šakinę prekybą, panašias prekes ir eksportuoja, ir importuoja. Išskiriama, kad eksportuojama dėl pasiektos gamybos masto ekonomijos, o importuojama dėl vartotojų pageidaujamos prekių įvairovės. Atlikę prekybos teorijų analizę, Grebliauskas ir Stonys (2012) teigia, kad vertinant šalies eksporto konkurencingumą būtina atsižvelgti į šalies produktų specializaciją, paremtą natūraliais ir/ar įgytais pranašumais (klasikinė prekybos teorija), atspindinčią masto ekonomijos vystymą (vienas iš naujosios prekybos teorijos veiksnių). Taip pat reikia įvertinti šalies ir prekybos partnerių technologijų ir gamybos veiksnių lygį, kurie gali būti natūralūs ir/ar įgyti ar galimi įgyti pranašumai. Išskirtieji veiksniai nusako šalies eksporto struktūrą, o teorijose naudojami prekybos tendencijoms paaiškinti.

Nors šalies konkurencingumas priklauso nuo skirtingų šalies ekonomikos subjektų konkurencingumo, pasak Meilienės ir Snieskos (2010), šalies konkurencingumo vertinimas, pagrįstas tik ekonominiais veiksniais, yra ribotas ir beprasmiškas, jei neįvertinamas šalies gebėjimas įgyvendinti socialinius ir politinius tikslus, kurie paprastai siejami su užimtumo ir pajamų didinimu. Anot mokslininkų, aplinka, palanki ilgalaikiai pridėtinei vertei kurti, gali būti pasiekama didinant gamybos produktyvumą, skatinant eksportą, pritraukiant užsienio investicijas, plėtojant efektyviausių pramonės šakų veiklą tarptautinėje rinkoje, rūpinantis aplinkosauga, gerinant socialinę apsaugą ir stabilumą, stiprinant pasirinkimo laisvę ir socialinę teisingumą.

Meilienė ir Snieska (2010), apibendrinę įvairių mokslininkų akcentuojamus šalies konkurencingumą formuojančius veiksniai, juos suskirstė į grupes:

- visiškai nekontroliuojami esminiai konkurencingumo veiksniai (pvz. geografinės sąlygos);
- trumpalaikiai nekontroliuojami veiksniai, kurie gali būti kontroliuojami ilgalaikiu laikotarpiu (pvz. išsilavinimo lygis, investicijos į mokslinius tyrimus ir eksperimentinę plėtrą);
- aukštesnio lygio institucijos kontroliuojami veiksniai, kurių kontrolės lygmuo priklauso nuo politinių aspektų ir lobizmo (pvz. vyriausybės socialinė – ekonominė politika);

- tiesiogiai kontroliuojami veiksniai, apimantys ekonominio subjekto išteklius ir priemones, kurių panaudojimo efektyvumas sąlygoja subjekto konkurencingumą.

Mokslininkai, pateikę detalesnę konkurencingumo veiksnių klasifikaciją (žiūrėti 2 lentelę), pabrėžia, kad visi pateiktieji konkurencingumo veiksniai tarpusavyje susiję, ir, siekiant įvertinti šalies konkurencingumą, juos būtina nagrinėti kompleksiskai, nesuteikiant pirmumo vienam ar kitam veiksmui.

2 lentelė. Šalies konkurencingumo veiksnių klasifikacija (Meilienė, Snieška, 2010)

Bendrieji veiksniai, apibrėžiantys konkurencingumo aplinką	- šalies atvirumas pasaulio ekonomikai; - šalies ekonomikos atvirumas šaliai; - šalies politinis stabilumas; - „lengvieji“ veiksniai, apibūdinantys verslo aplinką (gyvenimo sąlygas, kultūrinę aplinką); - klimatinės sąlygos ir gamtiniai ištekliai; - demografinė situacija ir žmoniškųjų išteklių struktūra.
Rinkos ekonomikos pagrindinės charakteristikos ir mechanizmai	- bendras požiūris į užsienio investicijas ir rinkos ekonomiką; - valdžios biurokratijos lygis; - kainų stabilumas (mažos infliacijos politika); - mokesčiai, subsidijos ir paskolos.
Verslo infrastruktūros veiksniai	- darbo užmokesčio lygis ir proporcingumas, darbo jėgos produktyvumas; - darbo jėgos kokybė, darbo motyvacija ir nuostatos; - žemė, energija ir ekologinė aplinka; - žaliavų ir energijos tiekimo stabilumas; - transportas ir komunikacijos; - tyrimai ir technologijų infrastruktūra.

Pasak Meilienės ir Snieškos (2010), norint analizuoti šalies pramonės eksporto konkurencingumą, reikalingas sisteminis požiūris į tarpusavyje susijusius ir formuojančius vientisą šalies ekonomikos sistemą veiksnius, kurių poveikių visuma daro įtaką šalies pramonės eksporto konkurencingumui. Jei vienas ar keli veiksniai neigiamai veikia šalies konkurencingumą, pramonės eksportas gali neprarasti konkurencingumo dėl kitų veiksnių daromo teigiamo poveikio.

Vilpišauskas (2004) teigia, kad konkurencingumo sąvoka gana plati ir daugiaprasmė, todėl kuriant ekonominę politiką, geriausia vartoti kitus terminus. Sąlygų konkurencijai gerinimas ir našumo didinimas laikytini svarbiausiais politikos tikslais, o pagrindinis orientyras – santykinų šalies pranašumų išnaudojimas konkuruojant tarptautinėje rinkoje.

Valstybės vaidmuo vykdant eksporto politiką ir sudarant palankias sąlygas eksportuotojams yra vienas svarbiausių veiksnių skatinant šalies eksporto ir ekonomikos plėtrą. Kaip teigia Jakutis, Liukaitis

ir Samulevičius (2007), nors pagrindinis vaidmuo tenka galingiausioms ir labiausiai išsivysčiusioms valstybėms, tačiau ir besivystančios ar nedidelės šalys, siekiančios turėti efektyviai funkcionuojančios rinkos ekonomiką, negali likti nuošalyje. Eksporto reikšmė nemažės net ir padidėjus šalies vidaus rinkos paklausai. Orientuojantis tik į vidaus rinką, gamybos išlaidos tampa pernelyg didelės, darosi sunku konkuruoti su importu. Eksportas padeda ne tik išsilaikyti rinkoje, bet ir didinti gamybos apimtį, išlaikyti esamas ir kurti naujas darbo vietas, investuoti į naujus produktus ir inovacijas (Meilienė, Snieška, 2005). Mokslininkai teigia, kad valstybės vykdoma eksporto politika besąlygiškai koreliuoja su ekonomikos augimu.

Analizuojant valstybės ekonominės politikos poveikį eksportui, reikia apibrėžti taikomų ir turinčių poveikį eksportui ekonominės politikos priemonių visumą. Vilpišauskas (2004) pateikė šių priemonių klasifikaciją (žiūrėti 3 lentelę).

Ekonominės priemonės, darančios poveikį eksportui, suskirstytos į keturias kategorijas:

- horizontalios, apimančios visas šalies įmones, nepriklausomai nuo jų veiklos pobūdžio;
- sektorinės (arba vertikalios), nukreiptos į tam tikrą šaką ar įmones;
- vidaus politikos priemonės, nukreiptos į visas šalies įmones;
- užsienio politikos priemonės, veikiančios užsienio prekybą.

Vilpišauskas (2004) teigia, kad horizontaliosiomis vidaus ekonominės politikos priemonėmis daromas didžiausias poveikis mažiausiomis biudžeto sąnaudomis. Joms įgyvendinti paprastai nereikia papildomo finansavimo, o jų poveikį jaučia tiek veikiančios ir eksportuojančios, tiek į rinką potencialiai galinčios patekti įmonės. Galimi valstybės pajamų iš mokesčių surinkimo mažėjimo atvejai, bet juos kompensuoja taikytomis priemonėmis pasiektas ekonomikos augimas. Šių priemonių pagrindinis tikslas yra sąlygų ilgalaikiam konkurencingumui ir eksporto plėtrai sudarymas. Siekiama kuo labiau sumažinti reguliacinius, mokesťinius ir kitus apribojimus esamų įmonių verslo plėtrai ir potencialių rinkos dalyvių įėjimui į rinką. Prioritetinė sritis yra supaprastinti licencijų ir leidimų užsiimti įvairiomis veiklomis išdavimą, mažinti reguliacinius ir administracinius barjerus.

3 lentelė. Ekonominės politikos priemonės (Vilpišauskas, 2004)

Ekonominės politikos sritis	Priemonės	
	horizontalios	sektorinės (vertikalios)
Vidaus ekonominė politika	Mokesčių politika Darbo santykių reguliavimas Žemės naudojimo ir jos išsigijimo reguliavimas Įėjimo į rinką reguliavimas	Subsidijos remiamoms ekonomikos šakoms ar įmonėms (žemės ūkiui, didelę pridėtinę vertę kuriančioms šakoms) Ekonomikos branduolių (klasterių) skatinimas Investicijos į tyrimus ir plėtrą
Užsienio ekonominė politika	Muitų ir netarifinių kliūčių mažinimas derybose PPO Regioninių preferencinių prekybos susitarimų sudarymas Valstybės institucijų ir atstovybių užsienyje darbuotojų kvalifikacijos kėlimas	Eksportuotojų mokymas Metiniai apdovanojimai Sąlygų kreditams gauti gerinimas Informacijos apie užsienio rinkų reguliavimą kaupimas Dalyvavimo parodose rėmimas

Tačiau ne mažesnę svarbą turi mokesčių dydis, kuris sudaro reikšmingą įmonių sąnaudų dalį ir riboja jų galimybes konkuruoti, ypač kai apmokestinami tie gamybos veiksniai, kurie yra svarbiausi įmonių santykiniams pranašumams išnaudoti. Mokesčių dydis ir reguliavimo normų gausa taip daro įtaką ir užsienio investicijų pritraukimo galimybėms. Užsienio investicijos siejamos su spartesne technologine, vadybos ir kitų konkurencingumui svarbių veiksnių pažanga (Meilienė, Snieška, 2005).

Antra pagal poveikio naudą šalies eksportui yra horizontalių užsienio politikos priemonių kategorija. Svarbiausios priemonės yra kliūčių patekimui į užsienio rinkas ir konkurencijai mažinimas, t. y. importo muitų ir netarifinių apribojimų šalinimas. Eksportuojančiai šaliai viena didžiausių kliūčių yra importo muitai ir kiti netarifiniai apribojimai. Tačiau horizontalios užsienio politikos priemonės neapsiriboja vien derybomis su kitomis tarptautinės prekybos šalimis ir partnerėmis dėl prekybos liberalizavimo. Ne mažiau svarbus ir importo į šalį kliūčių šalinimas, tai daroma ne tik dėl to, kad norima pigiau įsivežti technologijas ir žaliavas, bet ir dėl konkurencijos šalies viduje skatinimo. Dėl šios priežasties nors į biudžetą ir surenkama mažiau maito mokesčių, jų mažinimo teigiamas poveikis kompensuoja prarastas pajamas.

Užsienio sektorinės ekonominės politikos priemonės, palyginus, nėra tokios efektyvios, nes investicijos į jas didelės, o gaunamas rezultatas sunkiai pamatuojamas. Šios priemonės susiję su informacinėmis priemonėmis: informacijos apie potencialius užsienio partnerius rinkimas, parodų rengimas ir dalyvavimo užsienio renginiuose rėmimas, reklaminės medžiagos ir katalogų paruošimas. Vilpišauskas (2004) teigia, kad valstybės finansuojamos konsultavimo ir informavimo paslaugos

konkuruoja su privataus sektoriaus įmonėmis, teikiančiomis tokias pačias, bet kokybiškesnes paslaugas. Autorius mano, kad informacinių paslaugų, teikiamų negalinčioms jų rinkoje įpirkti įmonėms, efektyvumas greičiausiai yra nedidelis, jį vertinant turėtų būti atsižvelgiama į sunaudojamus išteklius. Apibendrinant galima teikti, kad užsienio sektorinėmis priemonėmis siekiama teikiant susistemintą informaciją, palengvinti kontaktų užmezgimo procesą ir verslo santykių plėtrą.

Labiausiai kritikuotinos sektorinės vidaus politikos priemonės. Kai kurių autorių nuomone, jos pačios neefektyviausios ir netikslingos. Pasak Meilienės, Snieškos (2005), sektorinės subsidijos yra neefektyvios, nes skatinamas pasirinktų šakų rėmimas ne tik užšaldo ūkio struktūrą, bet ir nukreipia išteklius iš kitų šakų, galinčių būti perspektyviomis.

Apibendrinant galima teigti apie didelę eksporto svarbą šalies ekonomikoje, jis daro įtaką ekonomikos augimo lygiui, užimtumui, suteikia galimybę specializuotis, pasiekti masto ekonomiją. Eksportas tampa vis didesne nacionalinių pajamų dalimi. Pajamomis iš eksporto apmokamas importas, tarptautinės prekybos liberalizavimas didina konkurenciją, didėja našumas ir efektyvumas, gerėja kokybė ir didėja produkcijos įvairovė. Eksporto lygį lemia konkurencingumas, kokybė, pridėtinės vertės dydis. Lietuvos trąšų pramonė – tai mezo-lygio analizės objektas. Jos konkurencingumas suprantamas kaip mezo-lygio konkurencingumas ir gali būti vertinamas atsižvelgiant į mikro-lygio rezultatus. Taip pat trąšų pramonės konkurencingumas yra vienas iš šalies konkurencingumą lemiančių veiksnių. Mokslinėje literatūroje plačiai analizuojama eksporto konkurencingumo, kuris parodo šalies pramonės gebėjimą konkuruoti ir parduoti tarptautinėse rinkose, vertinimo problematika. Dalis mokslininkų, remdamiesi tarptautinės prekybos teorijomis, išskiria konkurencingumą lemiančius veiksnius: šalies produktų specializaciją (klasikinė prekybos teorija), atspindinčią masto ekonomijos vystymą (vienas iš naujosios prekybos teorijos veiksnių), šalies ir prekybos partnerių technologijų ir gamybos veiksnių lygį. Kiti atkreipia dėmesį, kad šalies konkurencingumo vertinimas, pagrįstas tik ekonominiais veiksniais, yra ribotas ir reikia įvertinti šalies gebėjimą įgyvendinti socialinius ir politinius tikslus, susijusius su užimtumo ir pajamų didinimu. Ekonominės politikos priemonių eksporto skatinimui taikymas turi būti įvertintas kiekvienos šalies atveju, atsižvelgiant į išsivystymo lygį, turimus išteklius, santykinį pranašumą, konkurencingumą, makroekonominį stabilumą ir kitus faktorius. Globalizacijos ir informacijos amžiaus kontekste labai svarbu nusistatyti teisingas eksporto plėtros ir naujų rinkų įsisavinimo kryptis. Šalys reguliavimo ir skatinimo priemonėmis daro įtaką tarptautinei prekybai, tačiau jos negali užtikrinti eksporto apimčių, jei pačios įmonės neturės aiškios konkurencingumo didinimo strategijos, kuri apima tokias sritis kaip inovacijų kūrimas ir diegimas, našumo didinimas, kainodara, finansavimas ar net klasterizacija. Teigiama, kad konkuruoja įmonės, o valstybės sudaro sąlygas joms konkuruoti tarptautinėse rinkose.

Pramonės konkurencingumas negali būti paremtas vien produktų ir paslaugų žemomis kainomis,

ir gebėjimu pagaminti ir transportuoti didelius kiekius. Mokslinėje literatūroje nagrinėjamas pramonės konkurencingumą veikiantis mikro-lygmens (įmonių) konkurencingumas, kuris priklauso nuo daugelio faktorių, tame tarpe nuo įmonių finansinės padėties, gebėjimo taikyti tikslinę kainodarą, finansavimo prieinamumo, gaminamos produkcijos diversifikavimo lygio.

Anot Czinkota (2002), eksportavimas reiškia ir rinkų diversifikavimą, kurio pagalba suteikiamas stabilumas ir suvaldoma rizika gamintojui tapti per daug priklausomu nuo vienos ar kelių konkrečių rinkų. Ne ką mažiau svarbu yra eksporto struktūra ir jos poveikis ekonomikos augimui.

Eksporto diversifikavimas – kompleksinis procesas, o išskylančios kliūtys yra specifinės skirtingoms šalims (Mejia, 2011). Todėl šalių įstatymų leidėjai turi analizuoti ir diegti kompleksines politines ir institucines reformas laukiamiems rezultatams pasiekti. Newfarmer, Shaw, Walkenhorst (2009) mano, kad priklausomybė nuo vienos rūšies eksporto, nesvarbu ar tai natūralūs ištekliai, ar prekės, padaro šalį pažeidžiamą staigaus prekybos nuosmukio atveju. Eksporto koncentracija iššaukia įvairius žalingus augimui politinės ekonomikos efektus. Kita vertus, specializacija dažnai siejama su masto ekonomija ir aukštesniu produktyvumu.

Sachs, Warner (1995) tyrinėdami, kodėl gausių natūralių išteklių turinčių šalių ekonomikos augimas yra lėtesnis negu šalių, kurios yra skurdžios natūralių išteklių, nustatė, kad pats gausių išteklių turėjimas nestabdo ir nedaro neigiamo poveikio ekonomikos augimui. Tyrimai parodė, kad eksporto koncentracija, iš dalies paveikta gausių išteklių, bet tuo neapsiribojant, neigiamai veikia ekonomikos augimą. Taigi įstatymų leidėjai turėtų siekti politinės sistemos, palankios prekių ir rinkų diversifikavimui, bet nebūtinai skatinančios per subsidijas ir lengvatas.

Vienas iš ekonomikos plėtros žingsnių yra struktūrinis pertvarkymas, kai šalis, gaminusi „neturtingų šalių produktus“, pradeda gaminti „turtingų šalių produktus“. Šio pertvarkymo prielaida yra ta, kad šalies gaminamai produkcijai pasaulio rinkose egzistuoja elastinga paklausa. Tada šalis turi galimybę patirti maksimalią globalių eksporto rinkų teikiamą naudą nesibaiminant nepalankių prekybos sąlygų (Newfarmer, Shaw, Walkenhorst, 2009). Daugelyje besivystančių šalių vietinės rinkos paklausa dažniausiai yra per maža, todėl eksportas yra vienas svarbiausių kanalų pajamoms augti ilguoju laikotarpiu. Šalys, priklausomos nuo prekių ar turinčios siaurą eksporto krepšelį, dažnai kenčia nuo eksporto nestabilumo, kylančio dėl neelastingos ir nestabilios globalios paklausos. Taigi eksporto diversifikavimas yra vienas iš kelių sušvelninti šiuos suvaržymus. Šalies eksporto konkurencingumas taip pat yra vienas svarbiausių faktorių, nes globalizacija ir vis greitėjanti tarptautinė prekyba atveria globalią konkurenciją. Kad eksporto diversifikavimas būtų sėkmingas, šalies eksportas turi būti konkurencingas ir todėl galėti efektyviai pasinaudoti globaliomis rinkomis.

Agosin (2008) modelis rodo, kad eksporto diversifikavimas tiek, kiek jis yra simptominis plečiant lyginamąjį pranašumą, yra raktas į ekonomikos augimą. Jis spėja, kad yra du kanalai, per kuriuos

diversifikuoto eksporto augimas stimuliuoja produktyvumo augimą. Pirmasis pavadintas portfelio efektu. Diversifikuotas eksportas veda į mažesnę eksporto kintamumą, kuris savo ruožtu lemia žemesnę produktyvumo kintamumą. Nestabilių ekonomikų šalys auga lėčiau negu šalys, kurioms būdingi labiau prislopinti cikliniai svyravimai. Antrasis efektas liečia dinaminę naudą, susijusią su sėkmingomis pastangomis diversifikuoti lyginamuosius pranašumus. Agosin (2008) mano, kad šalies eksporto struktūra prognozuoja ateities augimą. Šalys, kurios eksportuoja produktus, orientuotus į aukštesnio pajamų lygio šalių rinkas, linkusios pačios greitai judėti link aukštesnio pajamų lygio, taigi ir augti greičiau. Žemesnių pajamų šalys paprastai turi lyginamąjį pranašumą vienos ar kelių prekių gamyboje. Pastangos diversifikuoti lyginamąjį pranašumą, tikėtina, yra augimo proceso pradžia.

Pagal Hausmann ir Rodrik (2003) modelį, ekonomikos augimas nėra varomas lyginamojo pranašumo, o yra skatinamas šalies investicijų į naujas veiklas diversifikavimo. Anot jų, verslininkai susiduria su reikšmingomis sąnaudų ir išlaidų gaminant naujas prekes abejonėmis. Jei naujų produktų gamyba sėkminga, pelnas bus socializuotas, bet nesėkmės nuostoliai bus jų pačių problema. Tai veda prie pasyvesnio požiūrio į naujų veiklų investicijas ir žemesnio inovacijų lygio. Todėl svarbus vaidmuo atitenka valdžios institucijoms, kurios turi prisidėti prie pramonės augimo ir struktūrinio pertvarkymo skatinant verslą ir sukuriant stimulą verslui investuoti į naujas veiklas ir inovacijas.

Apibendrinant galima teigti, kad eksporto koncentracija iššaukia žalingus ekonomikos augimui efektus, o priklausomybė nuo vienos rūšies eksporto padaro šalį pažeidžiamą ištikus staigiam prekybos nuosmukiui. Nustatyta, kad gausių natūralių išteklių turinčių šalių ekonomikos augimas yra lėtesnis už šalių, kuriose natūralūs ištekliai yra skurdūs. Taip yra dėl eksporto koncentracijos, todėl eksporto diversifikavimas yra raktas į ekonomikos augimą. Pasak mokslininkų, diversifikuotas eksportas sąlygoja mažesnę eksporto kintamumą, kuris lemia žemesnę produktyvumo kintamumą, savo ruožtu teigiamai veikiantį eksporto konkurencingumą.

Eksporto konkurencingumui didinti eksportuotojai pasitelkia įvairius žiniomis ir ilgalaike patirtimi paremtus instrumentus. Kainodaros, kaip pelno generavimo elemento, svarba privedė prie kainodaros tobulinimo strategijų ir metodų vystymo. Nors prekybos tarp įmonių ir mažmeninės prekybos kainodaros tikslai yra tie patys, tačiau iššūkiai skiriasi. Tarptautinės prekybos tarp įmonių atveju pirkimo sprendimą priima už pirkimus atsakingas padalinys, kuris turi įvertinti valiutų svyravimus, rinkos dalies dinamiką, finansinius faktorius, kokybės ir kainos santykį ir kitus faktorius. Todėl įmonės pirkimo sprendimas susietas su žymiai didesne rizika negu mažmeninės prekybos vartotojo pirkimo sprendimas (Valuckaitė, Snieška, 2007). Atsižvelgiant į tai, mokslinėje literatūroje dažniau nagrinėjami prekybos tarp įmonių kainodaros klausimai.

Stiprėjant globaliai eksportuotojų konkurencijai, o importuotojams tampant vis labiau išmanantiems ir reikliems, valiutos reikšmė darosi svarbi eksporto kainodaros sudedamoji dalis. Norint

išlaikyti ar padidinti rinkos dalį ir pelningumą, pasirašant eksporto sutartis svarstoma, kurią sandorio valiutą pasirinkti. Stabilių kainų samprata reikalauja, kad eksportas būtų fiksuojamas pirkėjo šalies valiuta. Ir eksportuotojai, ir importuotojai siekia sumažinti užsienio valiutos įtakos pelno maržai riziką. Valiutos kurso svyravimai gali sunaikinti planuojamą pelną. Dėl dažnų valiutų kursų svyravimų eksportuotojai gali pasipelnėti iš silpnos valiutos vieną mėnesį, o kitą dėl sustiprėjusios valiutos patirti nuostolį.

Pasak Valuckaitės ir Snieškos (2007), rinkos dalies dinamika veikia paklausos elastingumą kainos atžvilgiu. Prekybos tarp įmonių atveju pirkėjai linkę pirkti iš to pačio tiekėjo, t. y. net pasiūloje atsiradus tokių pačių prekių už žemesnę kainą, pirkėjai nepakeičia tiekėjo iškart. Įmonės patiria neelastingą paklausą trumpuoju laikotarpiu, tačiau ilguoju laikotarpiu paklausos elastingumas gali būti labai didelis. Ilgalaikės sutartys su nustatytais kainomis, taip pat abejonės dėl tiekimo už mažesnę kainą patikimumo, trukdo greitai pakeisti tiekėją. Taigi nustatant eksporto kainą reikia įvertinti pokyčių įtaką klientų krepšelio apimties ir rinkos dalies kitimui.

Anot Gottfries (2002), finansiniai faktoriai gali daryti įtaką kainoms. Finansiškai suvaržytos įmonės gali būti priverstos nustatyti aukštesnes kainas, net jei tai turės neigiamų pasekmių rinkos daliai ilgalaikiu laikotarpiu. Kapitalo pritraukimas paprastai yra brangus. Kai įmonės brangiai skolinasi, jos turi kelti produkcijos kainą, kad išlaikyti pelningumo lygį ir sumažinti tolimesnio skolinimosi poreikį.

Valuckaitė ir Snieška (2007) teigia, kad kainodara prekybos tarp įmonių aplinkoje yra labai daug veiksnių įvertinimo reikalaujantis procesas, tačiau kartu tai yra ir galingas konkurencinės kovos ginklas. Todėl siūloma atsižvelgti ir įvertinti svarbiausius elementus priimant kainos sprendimus – valiutos pasirinkimo svarbą, galimą rinkos dydį, esamus įmonės finansinius įsipareigojimus, kainos keitimo ar peržiūrėjimo galimybę ir prekių kainos ir kokybės santykį.

Kai įmonės yra finansiškai pajėgios, jos gali finansuoti savo prekių tarptautinę prekybą suteikdamos pirkėjams tarptautinį prekinį kreditą ir taip įgydamos konkurencinį pranašumą prieš finansiškai suvaržytas įmones. Prekinio kredito kaina atsispindi prekių kainoje, tačiau pirkėjams yra sukuriama papildoma vertė per mokėjimo atidėjimą.

Prekinis kreditas yra neatsiejama tarptautinės prekybos dalis, taip pat gali būti traktuojamas kaip pinigų pasiūlos ekonomikoje komponentas. Tarptautinio prekinio kredito teikėjai susiduria su didesne rizika, nes veikia daugiau rizikos veiksnių, juos sudėtingiau sekti ir kontroliuoti. Suteikiant tarptautinį prekinį kreditą, pasireiškia tiek pirkėjo nemokumo rizika, tiek išorinė šalies rizika (Pridotkienė, Dapkus, 2011).

Finansinis motyvas kredituoti pirkėją pasireiškia tada, kai pardavėjas nusprendžia vietoje alternatyvių investavimo būdų investuoti į pirkėją. Importuotojams finansinis motyvas pasireiškia priėjimu prie papildomo finansavimo, dažnai pakeičiančiu poreikį finansuoti bankuose. Pasikeitusi

pasaulio ekonominė situacija pakeitė ir tarptautinio prekinio kredito kaštus, kurie daugeliu atveju tapo net pigesni už banko kreditus.

Pridotkienė (2012) teigia, kad tarptautinio prekinio kredito teikiamą nematerialią naudą apibūdina santykių tarp pirkėjo ir pardavėjo pastovumas. Pirkėjas pirks iš to tiekėjo, kuris pasiūlys palankesnę sandėrį, šiuo atveju kredituos pardavimą. Tai yra taip vadinamas konkurencingumo motyvas.

Konkurencingumo motyvą dubliuoja informacijos asimetrijos motyvas, kai pasireiškia informacijos stoka apie produkto kokybę. Pirkėjas, gavęs prekes, bet dar už jas nesumokėjęs, gauna laiko jas patikrinti ir įvertinti jų kokybę. Tyrimais įrodyta, kad įmonės, kurių prekės turi gerą reputaciją, duoda trumpesnę apmokėjimo už prekes atidėjimo terminą, kai tuo tarpu naujos įmonės stengiasi taikyti ilgesnį terminą, kad pirkėjas geriau susipažintų su prekėmis. Tokiu būdu pardavėjas siekia užsitarnauti pirkėjo pasitikėjimą. Kitas informacijos asimetrijos motyvo aspektas apibrėžia galimybę patikrinti naujo pirkėjo nemokumo riziką, pasiūlant jam su nuolaida apmokėti už prekes anksčiau prekinio kredito termino pabaigos. Cheng ir Pike (2003) teigimu, pirkėjai atskleidžia silpnas nuosavo verslo kreditavimo galimybes, jei nepasirenka greičiau apmokėti prekinį kreditą su nuolaida. Ekonominiu požiūriu tai nebūtinai gali būti teisinga išvada, nes kiekvienam rinkos dalyviui tas pats pinigų kiekis šiandien yra vertingesnis negu rytoj.

Sandorio kaštų motyvo atveju pardavėjas nesiekia uždirbti tik finansiniu aspektu, o orientuojasi ir į pelną iš tiesioginio pardavimo sandorio. Teigiama, kad pardavėjas turi pranašumą prieš finansines institucijas, kurios turi mažiau informacijos apie pirkėjus, o stebėjimo kaštai yra dideli (Summers, Wilson, 2003).

Apibendrinant galima teigti, kad verslas, siekdamas užsibrėžtų eksporto į tarptautines rinkas plėtros tikslų, susiduria su iššūkiais, kuriuos gali įveikti tik glaudaus valdžios verslo bendradarbiavimo atveju. Tarptautinės prekybos liberalizavimas ir barjerų šalinimas iš vienos pusės ir vis dar atskirų šalių vykdoma protekcionistinė politika iš kitos – tai dinamiška tarptautinė aplinka, prie kurios pokyčių turi prisitaikyti rinkos dalyviai, kad užtikrintų tvarų konkurencingumo didėjimą. Mokslininkai veiksnius, lemiančius eksporto plėtrą, skirsto į vidinius ir išorinius. Įvairūs autoriai pateikia skirtingą klasifikaciją ir teigia, kad vidiniams veiksniams eksportuojanti šalis gali daryti įtaką, o išoriniams – ne. Prie išorinių veiksnių priskiriami prastas eksportuojančios šalies žinomumas užsienio rinkose, protekcionistinė politika, ekonominė diplomatija, verslo interesų atstovavimas. Prie nekontroliuojamų veiksnių priskiriami realusis valiutų kursas ir užsienio pajamos. Vidiniai veiksniai yra sąlygoti valdžios institucijų efektyvumo, lankstumo ir kompetencijos stokos. Šioje kategorijoje išskiriami parama eksportui ir aplinkos priešiškus. Autoriai teigia, kad sunku nustatyti paramos eksporto poveikį eksporto apimtims, o bandymas nustatyti koreliacinį ryšį tarp jų buvo nesėkmingas. Tyrimais įrodyta, kad aplinkos priešiškus turi mažesnę poveikį drašioms, verslioms, inovatyvioms ir todėl konkurencingoms

įmonėms. Mokslininkai sutaria, kad šalies ekonomikos vystymas tiesiogiai sietinas su eksporto generuojama nauda. Vieningai teigiama, kad eksporto lygį lemia šalies, o tiksliau jos ūkio subjektų konkurencingumas tarptautinėse rinkose. Skiriami trys konkurencingumo lygmenys: makro- (šalies ekonomika), mezo- (regiono, ūkio šakos ekonomika) ir mikro- (įmonės ekonomika). Vieno lygmens konkurencingumas vertinamas analogiško lygmens atžvilgiu. Mokslininkai teigia, kad šalies eksporto politika koreliuoja su ekonomikos augimu. Analizuojant eksporto politiką kaip veiksnį, veikiančią eksportą, apibrėžiama reikšmingų ekonominės politikos priemonių visuma. Jos suskirstytos į horizontalias, sektorines, vidaus ir užsienio politikos priemones. Teigiama, kad horizontaliosios vidaus ekonominės politikos priemonės yra efektyviausios. Kai kurių autorių nuomone, sektorinės vidaus politikos priemonės pačios neefektyviausios ir netikslingos, nors yra teigiančių, kad sektorinė parama sviri pagalba atskirų pramonės šakų vystymui. Mokslinėje literatūroje nagrinėjamas pramonės konkurencingumą veikiantis mikro-lygmens (įmonių) konkurencingumas, kuris priklauso nuo daugelio faktorių, tame tarpe gaminamos produkcijos diversifikavimo lygio, įmonių finansinės padėties, gebėjimo taikyti tikslinę kainodarą, finansavimo prieinamumo. Priklausomybė nuo vienos rūšies eksporto didina nuostolių riziką staigaus prekybos nuosmukio atveju, todėl būtina diversifikuoti tiek gaminamą produkciją, tiek jos realizavimo rinkas. Vykstant globalizacijos procesams ir didėjant konkurencijai, sandorių šalys tampa vis labiau nusimančiomis ir reikliomis, valiutos reikšmė darosi svarbi eksporto kainodaros sudedamoji dalis. Pasak mokslininkų, rinkos dalies dinamika veikia paklausos elastingumą kainos atžvilgiu. Nustatant eksporto kainą tikslinga įvertinti pokyčių įtaką prekybos apimties ir rinkos dalies kitimui. Turėjimas pajėgumų finansuoti eksportą yra svarbi tarptautinės prekybos dalis ir gali būti traktuojamas kaip pinigų pasiūlos ekonomikoje komponentas. Autoriai išskiria finansinį, konkurencingumo, informacijos asimetrijos ir sandorio kaštų motyvus kredituoti savo produkcijos pirkėją, iš kurių svarbiausiu tampa finansinis kreditavimo motyvas. Importuotojams tai yra svarbus finansavimo šaltinis, o eksportuotojai, finansuodami ir suteikdami prekinį kreditą, konkuruoja rinkoje ne tik eksportuojamais produktais, bet ir teikiama finansine nauda.

Kaip teigia Ringland (2010), analizuojant bet kokios įmonės veiklą, reikalinga įvertinti visų ją veikiančių aplinkų veiksmus. Minėtas autorius išskiria, kad bet kurią įmonę veikia ne tik išorinė ir vidinė arba makro ir mikro aplinkos, tačiau ir ekonomikos šakos, kuriai priklauso ši įmonė, aplinka. Kita vertus, kaip teigia Gillman (2011), analizuojant kokį nors ekonomikos sektorių, negalima neįvertinti jo išorinės aplinkos ir sektoriaus aplinkos jo išorinės aplinkos kontekste veiksmų. Ypatingai tai liečia eksporto analizę. Pavyzdžiui, analizuojant šalies grūdų eksportui įtaką darančius veiksmus, be tokių šalies makroekonominių veiksmų, kaip bendrojo vidaus produkto apimtys, infliacija, energijos šaltinių kainų, reikalinga vertinti ir tokius globalius veiksmus, kaip pasaulinės grūdų kainos.

Bojnec ir Ferto (2014), analizuodami Europos Sąjungos šalių – narių maisto produktų eksporto

konkurencingumą, išskyrė veiksmų grupes, kurios veikia atskirų šalių maisto produktų eksporto apimtį. Tai tokios veiksmų grupės, kaip makroekonominiai veiksniai, konkurencingumo veiksniai, paramos eksportui veiksniai, o taip pat veiksmų grupė, kurią pavadino globalūs šakos veiksniai, kuri apėmė tokius veiksmus, kaip pasaulinio maisto produktų eksporto apimtys ir pasaulinio maisto produktų eksporto apimčių pokytis, lyginant su baziniu laikotarpiu (2010 metais).

Remiantis šių mokslininkų darbais, tikslinga kurti modelį, paaiškinantį aplinkos veiksmų įtaką eksporto apimčių pokyčiams.

3. LIETUVOS TRĄŠŲ PRAMONĖS EKSPORTO PLĖTROS GALIMYBIŲ TYRIMO METODIKA

Tyrimo objektas – Lietuvos trąšų pramonės eksportas.

Tyrimo tikslas – ištirti ir įvertinti veiksnius, darančius įtaką Lietuvos trąšų eksporto apimtims.

Tyrimo uždaviniai:

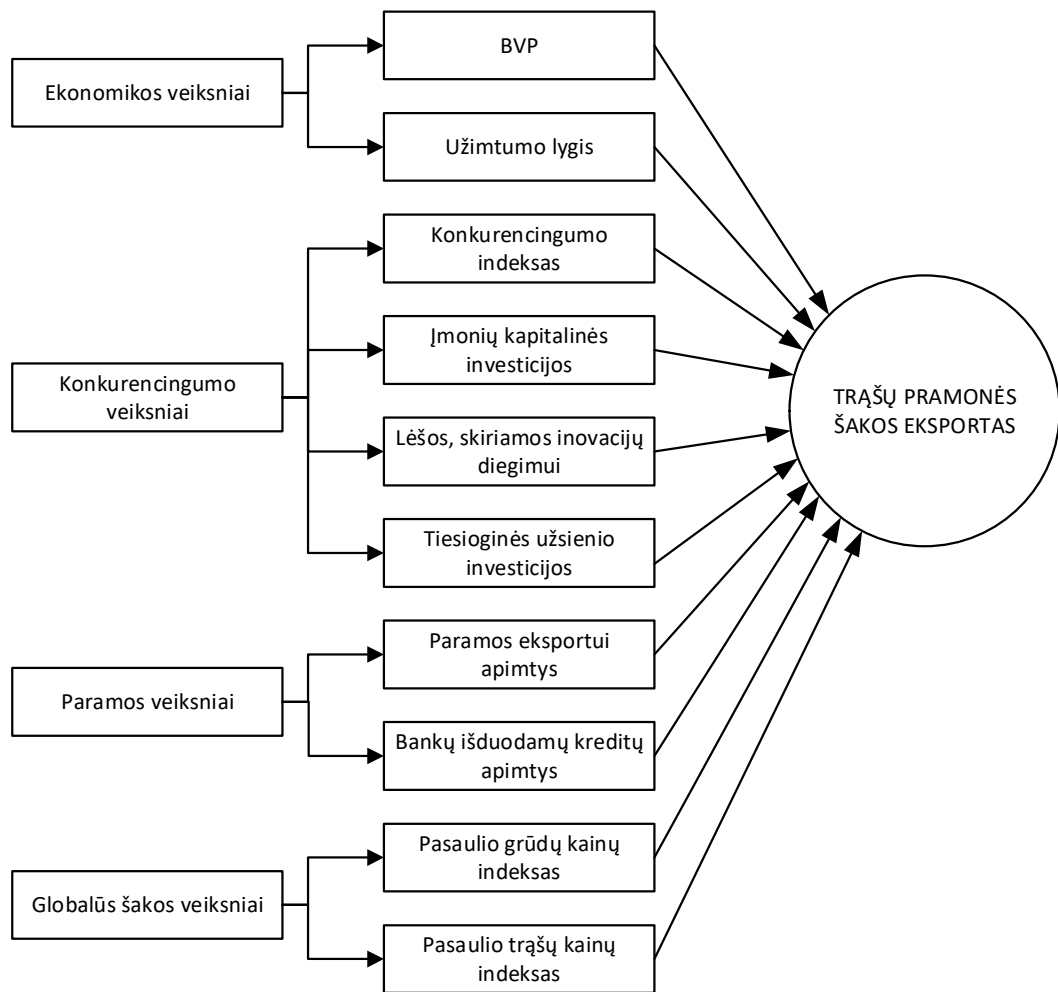
- Išanalizuoti 2007-2016 metų Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimčių pokyčius.
- Išanalizuoti ir įvertinti veiksnių, darančių įtaką Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtims ir pokyčiams, kitimo dinamiką.
- Įvertinti pasirinkto tiesinio regresinio modelio tinkamumą ir tikslumą prognozuoti Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtis, sudarant regresijos lygtį.

Tyrimo modelis. Tyrimas atliekamas remiantis šioje dalyje sudarytu modeliu (žr. 6 pav.).

Tiriamasis laikotarpis – 2007-2016 metai.

Tyrimo metodai. Veiksnių, kurie daro įtaką Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtims, tyrimas atliekamas panaudojant tokius kiekybinio tyrimo metodus, kaip statistinių duomenų lyginamoji analizė, dinaminė eilučių analitinė rodiklių skaičiavimas, koreliacinė ir regresinė analizė.

Remiantis Gillman (2011) ir Bojnec ir Ferto (2014) darbais, galima sudaryti veiksnių, kurie veikia šalies trąšų pramonės eksporto apimtims, schemą (žr. 6 pav.). Galima teigti, kad trąšų pramonės šakos eksporto apimtims daro poveikį tokios veiksnių grupės, kaip ekonominiai, konkurencingumo, paramos ir globalūs šakos veiksniai. Globaliems šakos veiksniams priskiriami tokie veiksniai, kaip pasaulio grūdų kainų indeksas ir pasaulio trąšų kainų indeksas. Šie veiksniai atspindi trąšų poreikį pasaulinėje rinkoje. Didėjant pasaulio trąšų kainų indeksui, apsimoka eksportuoti trąšas, nes jas galima parduoti už didesnę kainą. Pasaulio grūdų kainų indeksas neturi tokio vienareikšmiško ryšio su trąšų eksportu. Galimas atvejis, kai didėjantis grūdų kainų indeksas reiškia, jog grūdų pasiūla mažėja ir reikalinga daugiau trąšų, kad užauginti papildomą grūdų kiekį, patenkinantį paklausą. Todėl šio ryšio pobūdį tikslinga patikrinti empiriniu tyrimu. Ekonominius veiksnius sudaro bendrojo vidaus produkto, užimtumo ir darbo užmokesčio lygiai, kurie parodo bendrą ekonominę situaciją šalyje gamybos augimo aspektu. Konkurencingumo veiksniai apsprendžia šalies ir jos įmonių konkurencingumo lygį pasaulinėje ekonomikoje, o tuo pačiu ir užsienio prekyboje. Paramos veiksniai apsprendžia valstybės paramos eksportui politiką, kurios skatinimas reiškia didesnes eksportavimo galimybes.

6 pav. Veiksniai, darantys įtaką šalies trąšų pramonės eksporto apimtims (sudaryta autoriaus, Remiantis Gillman (2011) ir Bojnec ir Fertő (2014))

Koreliacinė analizė. Siekiant nustatyti ryšius tarp priklausomo kintamojo (Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtys) ir nepriklausomųjų kintamųjų (veiksnių, darančių įtaką Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtims) rodiklių, naudojama koreliacinė analizė.

Koreliacijos koeficiento apskaičiavimas. Šis būdas yra naudojamas ryšiui tarp kintamųjų nustatyti. Pagal V. Kėdaitį (2009), Pirsono koreliacijos koeficiento ženklas parodo ryšio pobūdį: jei koreliacijos koeficiento reikšmė yra neigiama, tai reiškia, kad mažėjant vieno kintamojo reikšmei, didėja kito kintamojo reikšmė, ir atvirkščiai. Toks ryšys dar vadinamas atvirkštiniu. Jei koreliacijos koeficiento reikšmė teigiama, reiškia, kad egzistuoja tiesioginis ryšys tarp koeficientų: didėjant vieno reikšmei, didėja ir kito reikšmė. Kita savybė, kurią galima nustatyti pagal koreliacijos koeficiento reikšmę – tai ryšio tarp dviejų kintamųjų stiprumas (4 lentelė).

4 lentelė. Koreliacijos koeficiento reikšmių skalė (Kėdaitis, 2009)

Nėra ryšio	Labai silpnas	Silpnas	Vidutinis	Stiprus	Labai stiprus
0	$0 < r \leq 0,2 $	$ 0,2 < r \leq 0,5 $	$ 0,5 < r \leq 0,7 $	$0,7 < r < 1$	$r = 1 $

Koreliacijos koeficiento reikšmingumas. Statistinių hipotezių reikšmingumui vertinti pasirinktas $p = 0,05$, kai $p < 0,05$ – reikšmingas.

Regresinė analizė. Atlikta porinė koreliacinė analizė leidžia išskirti tuos nepriklausomus kintamuosius X (veiksnius, kurie daro įtaką Lietuvos trąšų eksporto apimtims), kurių apskaičiuotų koreliacijos koeficientų reikšmės buvo didžiausios ir reikšmingos. Šiame darbe naudojamas paprasčiausias tiesinis regresinis modelis, jo matematinė išraiška pateikiama formule (1):

$$Y = a_0 + a_1 \cdot X + \varepsilon \quad (1)$$

čia: Y – priklausomas kintamasis;

X – nepriklausomas kintamasis;

a_0 ir a_1 – regresinės lygties koeficientai;

ε – paklaida.

Nustačius regresinės lygties parametrus (koeficientus ir paklaidą), vertinama, kokia dalimi regresinė funkcija gali paaiškinti priklausomojo kintamojo Y reikšmių išsibarstymą apie vidurkį. Kuo tiksliau regresinė lygtis aprašo kintamojo Y pokyčius, tuo ryšys yra labiau apibrėžtas (determinuotas). Determinacijos koeficientas parodo, kurią priklausomojo kintamojo reikšmių svyravimų apie vidurkį dalį galima paaiškinti regresijos lygtyje esančių kintamųjų reikšmių pokyčiais. Kai regresijos lygtimi galima paaiškinti visą priklausomojo kintamojo reikšmių išsibarstymą apie vidurkį, determinacijos koeficientas yra lygus vienetui ($R^2=1$). Kuo determinacijos koeficiento reikšmė yra arčiau vieneto, tuo nepriklausomojo kintamojo įtaka priklausomam kintamajam stipresnė.

Elastingumo koeficientas. Apskaičiavus regresinės lygties parametrų įverčių (regresinės lygties koeficientų) skaitines reikšmes, skaičiuojamas ir elastingumas (E), kuris parodo, keliais procentais vidutiniškai pasikeis priklausomasis kintamasis Y , nepriklausomajam kintamajam X pasikeitus vienu procentu. Elastingumas apskaičiuojamas pagal formulę (2):

$$E = a_1 \cdot \frac{\bar{x}}{\bar{y}} \quad (2)$$

čia: a_1 – regresinės lygties koeficientas;
 \bar{x} – nepriklausomojo kintamojo reikšmių vidurkis;
 \bar{y} – priklausomojo kintamojo reikšmių vidurkis.

Daugianarė regresinė analizė. Daugianaris regresinis modelis aprašomas priklausomybės lygtimi, su daugiau nei vienu nepriklausomu kintamuoju (3):

$$Y = a_0 + a_1 \cdot X_1 + a_2 \cdot X_2 + \dots + a_k \cdot X_k + \varepsilon \quad (3)$$

čia: a_0, a_1, \dots, a_k – regresijos lygties koeficientai;
 X_1, X_2, \dots, X_k – statistiškai reikšmingi nepriklausomi kintamieji

Sudaryto daugianarės regresijos modelio adekvatumas patikrinimas naudojant determinacijos koeficientą. Šiuo atveju determinacijos koeficientas visada didesnis dėl regresijos lygtyje nepriklausomų kintamųjų skaičiaus didėjimo. Tai nepriklauso nuo to, ar naujai įtraukto nepriklausomojo kintamojo ryšys su priklausomu yra statistiškai reikšmingas, ar ne. Kad išvengtų šio trūkumo, pagal formulę (4) apskaičiuojamas koreguotas determinacijos koeficientas:

$$\bar{R}^2 = 1 - \left[\frac{n-1}{n-k-1} \cdot (1 - R^2) \right] \quad (4)$$

čia: n – stebėjimų skaičius;
 k – nepriklausomų kintamųjų skaičius regresijos lygtyje.

4. LIETUVOS TRĄŠŲ PRAMONĖS EKSPORTO PLĖTROS GALIMYBIŲ TYRIMAS

Šiame skyriuje aptariami pasirinkta metodika atliktos veiksmų, darančių įtaką Lietuvos trąšų pramonės eksporto plėtrai, analizės metu gauti rezultatai.

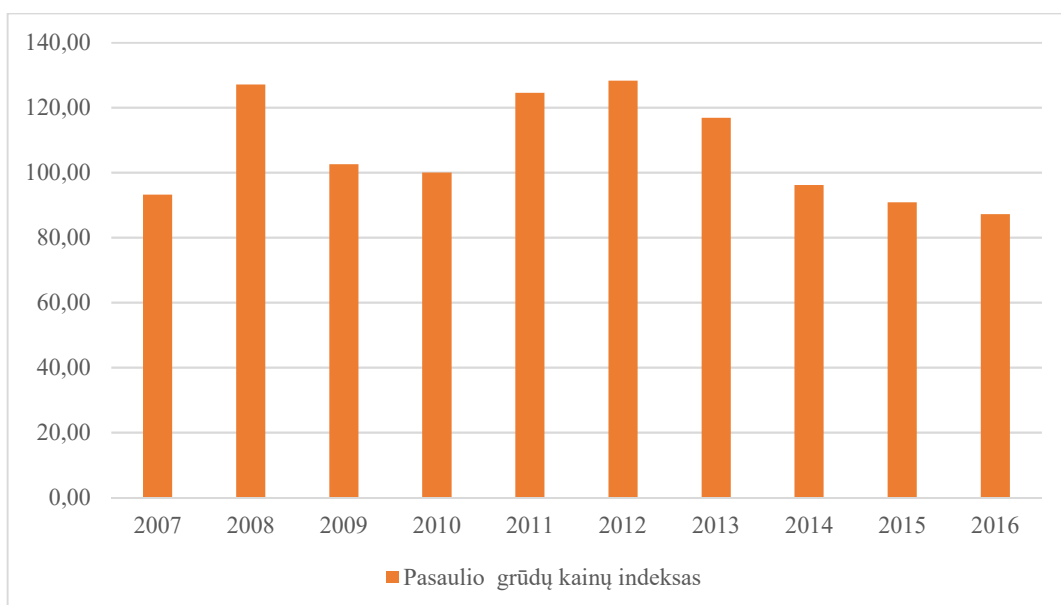
4.1. Veiksmų, darančių įtaką trąšų pramonės sektoriaus eksporto plėtrai, analizė

Pasaulio grūdų kainų indeksas.

Pasaulio grūdų kainų indeksas yra skaičiuojamas ir reguliariai pateikiamas Pasaulio banko (2017) (angl. World bank), kuris remiasi JAV žemės ūkio departamento (angl. US Department of Agriculture), Bloomberg, Kanados grūdų komisijos (angl. Canadian Grain Commission) teikiamais duomenimis. Indekso sandara:

- miežiai. JAV Meksikos įlankos uostai – FOB sąlygos, eksporto kaina;
- kukurūzai. JAV Meksikos įlankos uostai – FOB sąlygos, eksporto kaina;
- sorgas. JAV Meksikos įlankos uostai – FOB sąlygos, eksporto kaina;
- ryžiai (5%, 25%, 100 % skaldyti ryžiai). Tailandas, Vietnamas – FOB sąlygos, eksporto kaina;
- kviečiai. JAV Meksikos įlankos uostai – FOB sąlygos, Kanada, eksporto kaina.

Šis indeksas atspindi pasaulio rinkos grūdų kainas ir jų kitimo tendencijas, kurios pavaizduotos 7 paveiksle. Dešimties metų laikotarpiu nuo 2007 metų grūdų kainos kito be aiškios tendencijos. Matome, kad prieš pasaulio ekonominę krizę grūdų kaina buvo kone aukščiausia per visą laikotarpį, krizės metu ženkliai krito, 2011 – 2012 metais atsistatė į prieškrizinį lygį, o nuo 2013 metų smarkiai krito kasmet iki pat 2016 metų. Grūdų kainą veikia sezoniškumas, klimatinės sąlygos, paklausa ir pasiūla. Kriziniu laikotarpiu kainos krito, nes pasaulio ūkio vystymasis sustojo. Vartojimas sumažėjo, todėl grūdų augintojai, atsižvelgdami į paklausą, gamino mažiau. Grūdai yra tokia prekė, kurios gamybos apimčių pokyčiai negali būti atliekami greitai, išaugusį derlių reikia nuimti, staiga sumažėjus paklausai gaunama perprodukcija ir kainos krenta. Nuo 2013 metų grūdų pasiūla nuolat augo, todėl kainos krito. Kuo daugiau gaminama grūdų, tuo daugiau suvartojama trąšų, todėl šis veiksnys tiesiogiai susijęs su trąšų pramonės eksporto apimtimis.

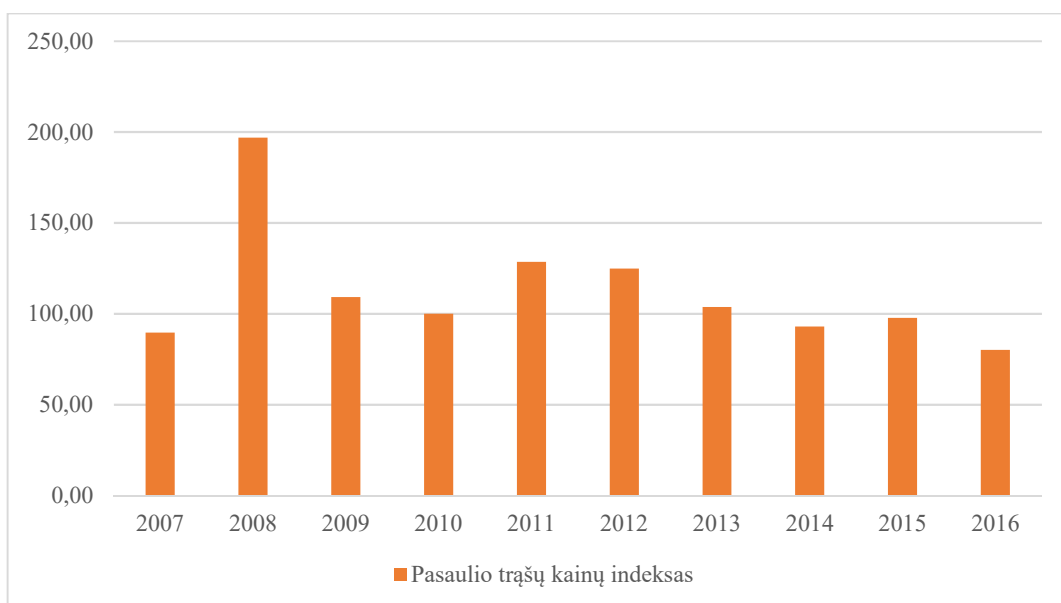
7 pav. Pasaulio grūdų kainų indeksas (remiantis Pasaulio banko (2017) duomenimis, sudaryta autoriaus)

Pasaulio trąšų kainų indeksas.

Pasaulio trąšų kainų indeksas skaičiuojamas ir pateikiamas Pasaulio banko (angl. World bank), kuris remiasi Didžiosios Britanijos kompanijos CRU nuo 1980 metų teikiamomis ataskaitomis Fertilizer Week. Indekso sandara:

- diamonio fosfatas (sutr. DAP). JAV Meksikos įlankos uostai – FOB sąlygos, eksporto kaina;
- fosfato uolienos. Marokas, Kasablanka – FAS sąlygos, eksporto kaina;
- kalio chloridas (kalio druska). Vankuveris – FOB sąlygos, eksporto kaina;
- TSP (trigubasis superfosfatas). JAV Meksikos įlankos uostai – FOB sąlygos, eksporto kaina;
- karbamidas. Ukraina, Yuzhny uostas – FOB sąlygos, eksporto kaina

Pasaulio trąšų kainų indeksas atspindi pasaulio rinkos trąšų kainas ir jų kitimo tendencijas, kurios pavaizduotos 8 paveiksle.

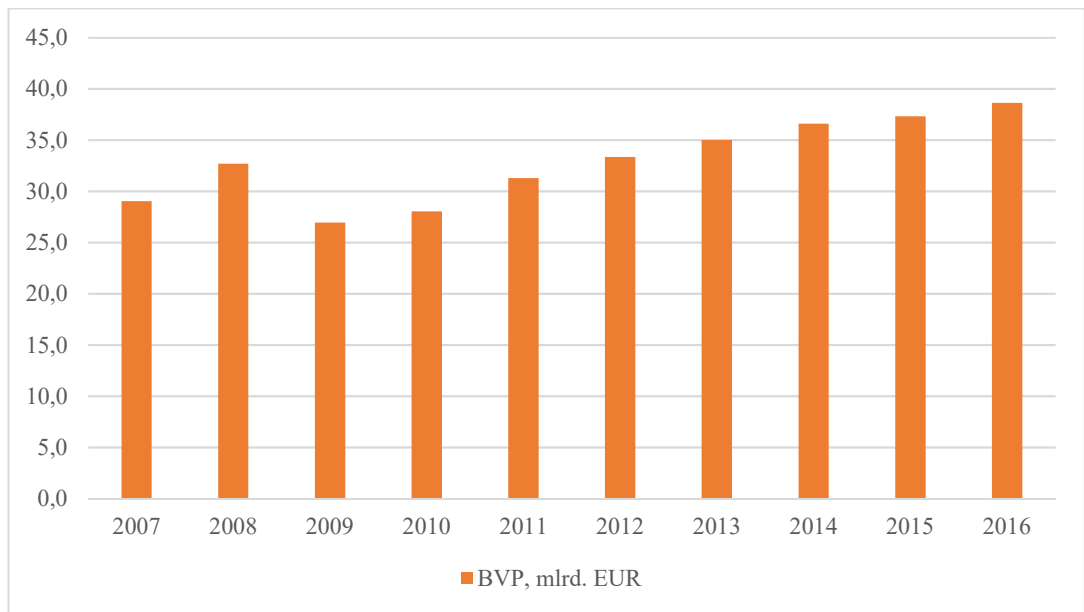

8 pav. Pasaulio trąšų kainų indeksas (remiantis Pasaulio banko (2017) duomenimis, sudaryta autoriaus)

Kaip matome, trąšų kainos istorinėse aukštumose buvo išibėgėjant pasaulio ekonominei krizei 2008 metais. 2009 – 2010 metais kainos ženkliai krito, 2011 metais pakilo, bet nuo 2012 iki pat 2016 metų mažėjo. Trąšų kaina priklauso nuo įvairių faktorių: sezoniškumo, klimato sąlygų pokyčių, žaliavų kainų, paklausos ir pasiūlos, pokyčių transporto sektoriuje, konkurencijos ir kt. Trąšų kainos priklauso ir nuo augintojų produkcijos. Analizuotu atveju matome, kad krentant grūdų kainoms (žr. 7 paveikslą), krenta ir trąšų kainos. Krentant produkcijos kainoms, mažėja augintojų gaunamos pajamos ir perkamoji galia. Trąšų kainos tiesiogiai veikia trąšų pramonės eksporto apimtį, kainoms kylant, trąšų gamintojai gamina ir eksportuoja daugiau. Kainoms krentant tampa sunkiau pagaminti produkciją už konkurencingą kainą.

Bendrasis vidaus produktas.

Bendrasis vidaus produktas (BVP) – tai šalies viduje sukurtų prekių ir paslaugų vertė. Didėjant eksporto apimtims didėja ir vienas iš pagrindinių bet kurios šalies makroekonominių rodiklių – bendrasis vidaus produktas. Moksliniais tyrimais patvirtintas reikšingas ryšys tarp eksporto ir ekonomikos plėtros, tačiau ryšio priežastingumas išlieka atviru diskusijoms objektu. Tarptautinę prekybą lemia daug skirtingų veiksnių, kurie veikia įvairiomis kryptimis. Lietuvos BVP apimtys ir kitimo dinamika pavaizduota 9 paveiksle.

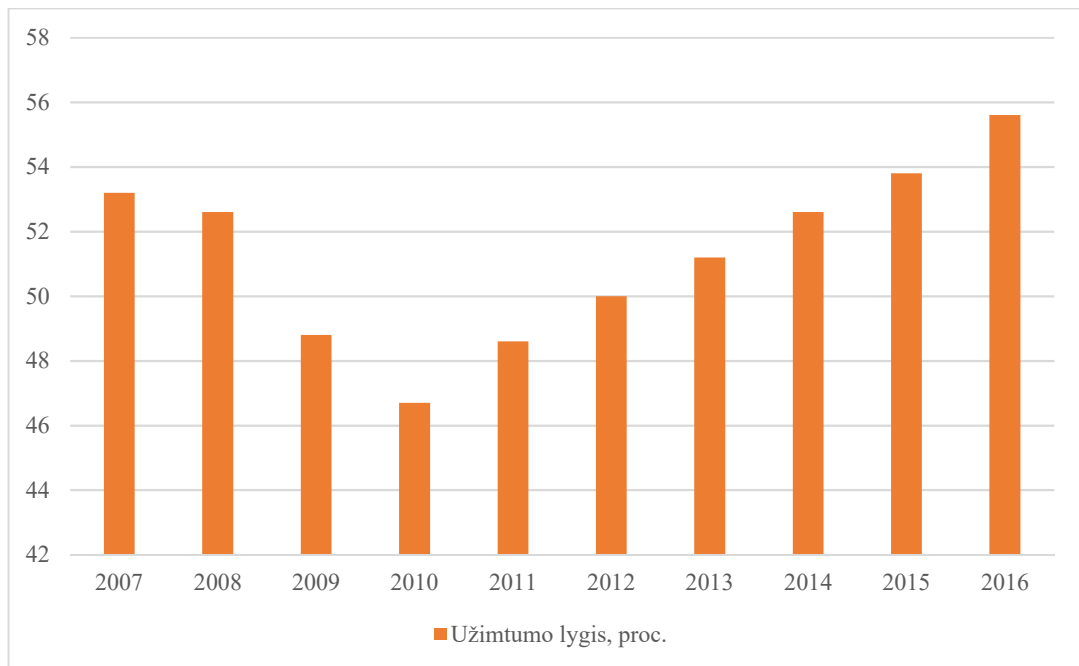

9 pav. Lietuvos BVP apimtys (sudaryta autoriaus remiantis Lietuvos statistikos departamento (2017) duomenimis)

Matome, kad 2008 metais, jau prasidėjus pasaulio ekonominei krizei, BVP dar augo taip pat ir dėl infliacijos, tačiau 2009 metais smarkiai krito, o nuo tada stabiliai augo iki pat nagrinėjamo laikotarpio pabaigos.

Užimtumo lygis.

Šalies pagaminamo produkto apimtis priklauso nuo užimtumo lygio. Užimtumo lygis išreiškiamas pasirinkto amžiaus grupės darbo rinkoje užimtų gyventojų ir to paties amžiaus visų gyventojų santykiu. Tyrime analizuojami visų amžiaus grupių duomenys bendrai. Nesant pakankamai darbo išteklių, produkcija, kuri galėtų būti pagaminta šalyje, nėra pagaminama. Iš kitos pusės, esant aukštam nedarbo lygiui, darbo jėgos kaštai mažesni, produkcijos savikaina mažesnė arba papildomos lėšos gali būti skiriamos investicijoms į inovatyvias technologijas, dėl ko pagerėtų produkcijos kokybė. Abiem atvejais ūkio subjektų konkurencingumas kiltų. Lietuvos analizuojamo laikotarpio užimtumo lygis ir jo kitimo dinamika pavaizduota 10 paveiksle.

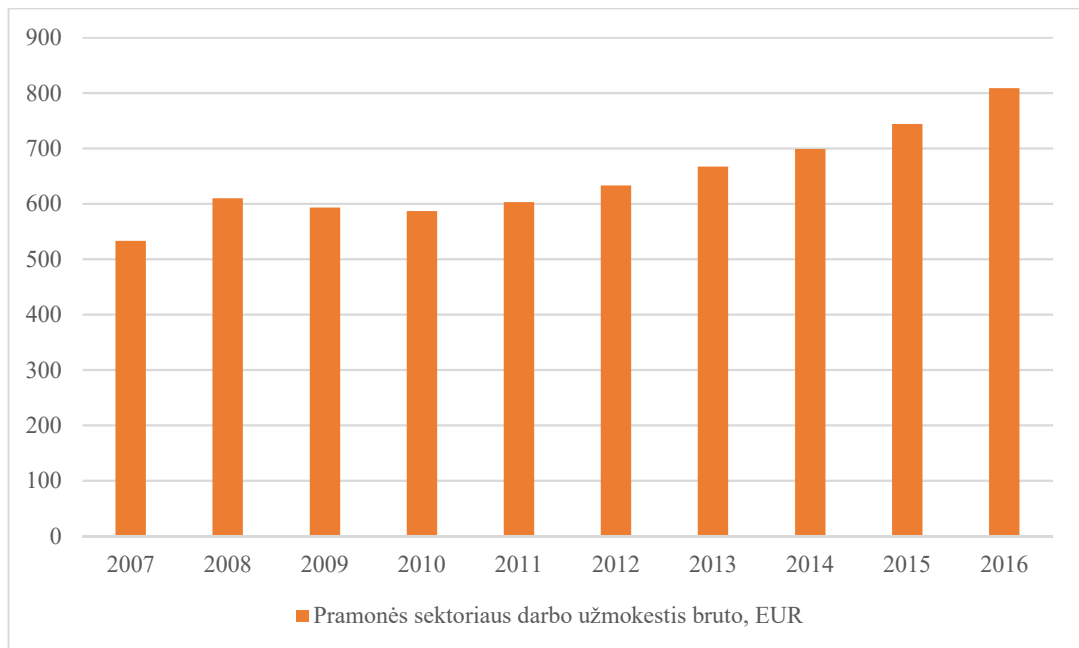

10 pav. Lietuvos užimtumo lygis (remiantis Lietuvos statistikos departamento (2017) duomenimis, sudaryta autoriaus)

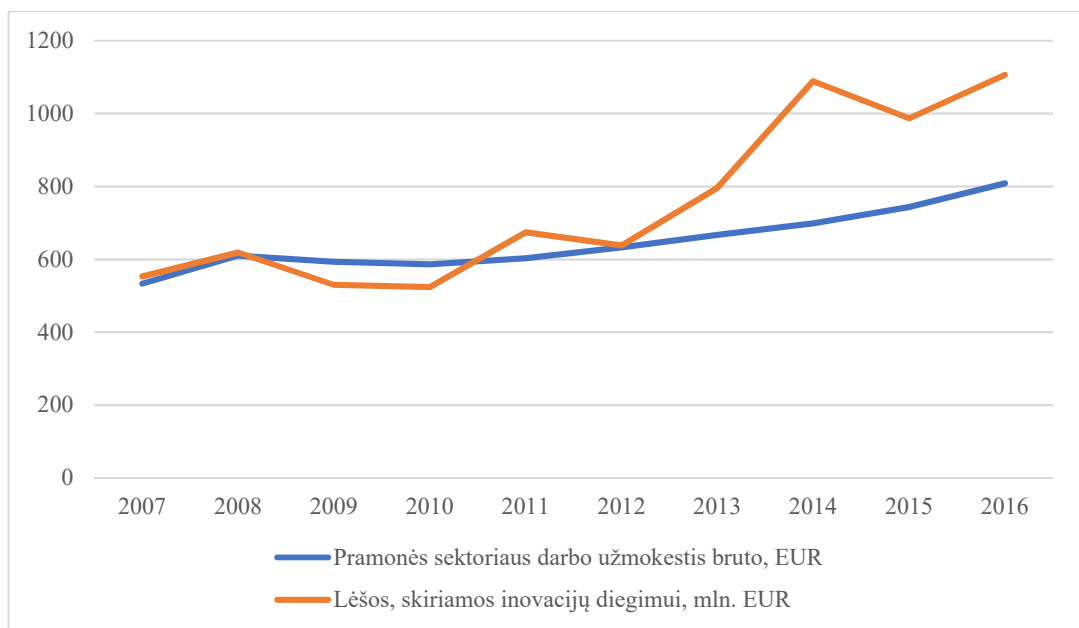
Užimtumas pasaulinės krizės metu smarkiai krito iki 2010 metų (46,7 proc.), nes įmonės dėl produkcijos paklausos kritimo mažino gamybos pajėgumus. Po krizės atsigaunant ekonomikai, užimtumas ėmė stabiliai kilti iki aukščiausio lygio (55,6 proc.) analizuojamo laikotarpio pabaigoje 2016 metais. Trašų sektoriaus įmonės imlios gamybos veiksmui darbui, todėl užimtumo lygis tiesiogiai veikia gamybos apimtį, kaštus ir eksporto konkurencingumą.

Pramonės sektoriaus darbo užmokestis.

Darbo užmokesčio dydis yra svarbus produkcijos kainos konkurencingumą ir tuo pačiu eksporto plėtros galimybes lemiantis veiksnys, ypač tų pramonės sektorių, kurie yra imlūs gamybos veiksmui darbui. Darbo užmokesčio didėjimas veikia produkcijos savikainą. Mažas darbo užmokestis gali daryti įtaką produkcijos kokybei dėl žemos darbuotojų kvalifikacijos, nekvalifikuotas darbas galimai reiškia produkcijos gamybą pasenusiomis, nereikalaujančiomis aukštos kvalifikacijos, gamybos technologijomis. Inovatyvios gamybos technologijos, aukštas automatizacijos lygis lemia mažesnę, tačiau aukštesnę kvalifikaciją ir geriau apmokamų darbuotojų skaičių. 11 paveiksle pavaizduoti Lietuvos pramonės sektoriaus darbo užmokesčio dydis neatskaičius mokesčių ir jo kitimo dinamika analizuojamu 2007 – 2016 metų laikotarpiu.

11 pav. Lietuvos pramonės sektoriaus darbo užmokestis (sudaryta autoriaus remiantis Lietuvos statistikos departamento (2017) duomenimis)

12 pav. Lietuvos pramonės sektoriaus darbo užmokestis ir lėšos, skirtos inovacijų diegimui (sudaryta autoriaus remiantis Lietuvos statistikos departamento (2017) duomenimis)

Lietuvos pramonės sektoriaus darbo užmokestis nežymiai smuko pasaulio ekonominės krizės metu 2009 – 2010 metais, tačiau vėliau stabiliai ir gana sparčiai augo iki analizuojamo laikotarpio pabaigos 2016 metais. Tikėtina, kad darbo užmokestis krizės metais smuko santykinai nedaug dėl to, kad pramonės įmonės prisitaikė prie pasikeitusių ekonomikos sąlygų mažindamos etatų skaičių, bet ne atlyginimą. Trašų pramonės sektorius yra imlus gamybos veiksmui darbu, todėl jei nebuvo diegiamos

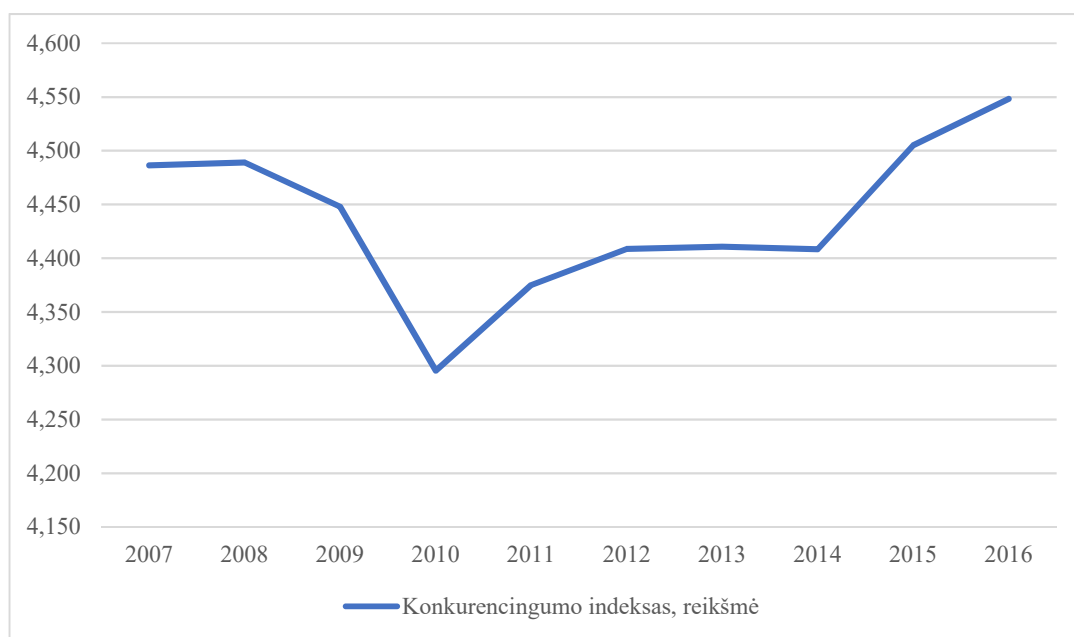
inovatyvios gamybos technologijos ir nedidėjo trąšų pardavimo kainos, Lietuvos trąšų gamintojų konkurencingumas krito. 12 paveikslas parodo, kaip kito pramonės sektoriaus darbo užmokesčio ir lėšų, skirtų inovacijų diegimui, dydis. Galima teigti, kad didėjant investicijoms į inovatyvias technologijas, didėja ir darbo užmokestis.

Konkurencingumo indeksas.

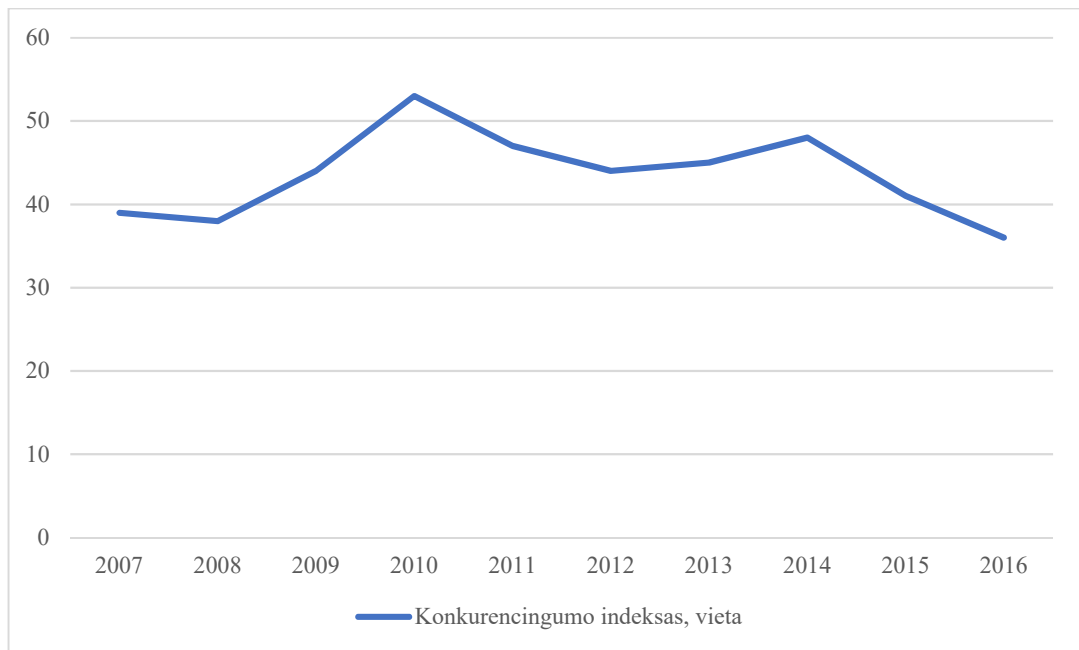
Pasaulio ekonomikos forumo (2017) (angl. World Economic Forum) sudaromas ir kasmet pristatomas pasaulio šalių konkurencingumo tyrimas, kuriuo siekiama įvertinti 139 šalių išsivystymo lygį ir konkurencingumą. Sudarant konkurencingumo indeksą vertinami trys rodikliai:

- pagrindiniai reikalavimai (šalies institucinė aplinka, infrastruktūra, makroekonominė aplinka, sveikata ir pradinis išsilavinimas);
- efektyvumą skatinantys veiksniai (aukštasis išsilavinimas ir profesinis mokymas, prekių ir darbo rinkų našumas, finansų rinkos plėtra, technologinė parengtis, rinkos dydis);
- inovatyvumas ir verslo lankstumas.

Lietuvos konkurencingumo indekso pokyčiai, išreikšti skaitine reikšme, pavaizduoti 13 paveiksle, o vietos tarp 139 valstybių kitimo dinamika – 14 paveiksle.

13 pav. Lietuvos konkurencingumo indeksas, reikšmė (sudaryta autoriaus remiantis Pasaulio ekonomikos forumo (2017) duomenimis)

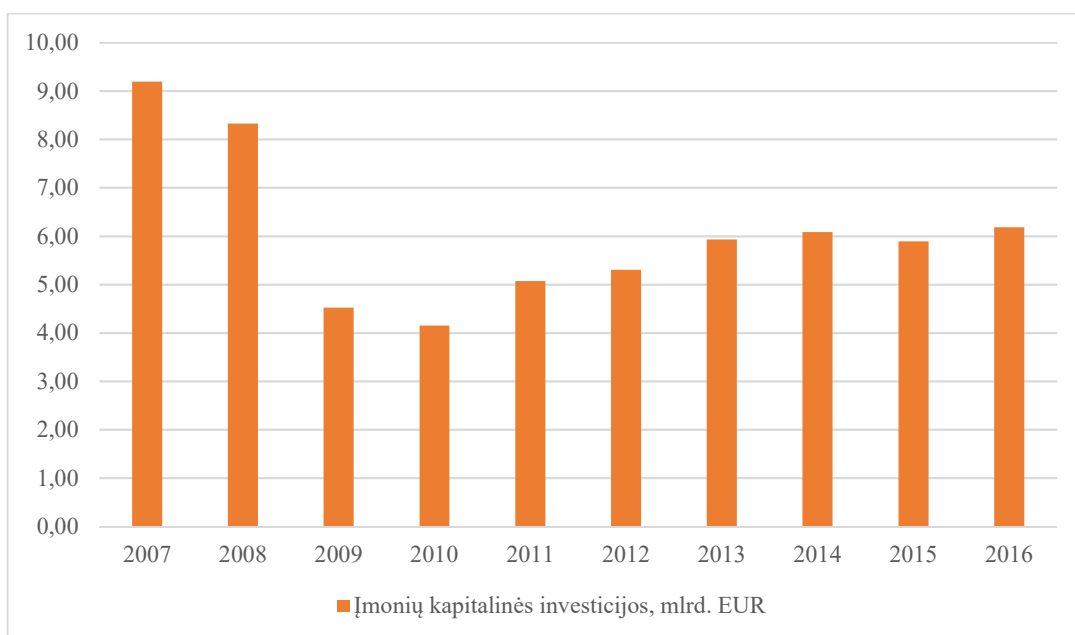

14 pav. Lietuvos konkurencingumo indeksas, vieta 139 valstybių reitinge (sudaryta autoriaus remiantis Pasaulio ekonomikos forumo (2017) duomenimis)

Matome, kad Lietuvos padėtis analizuojamu laikotarpiu buvo pirmame penkiasdešimtuose, išskyrus 2010 metus, kai ji buvo nukritusi į 53 vietą. Pastaraisiais metais Lietuvos konkurencingumas didėjo, 2016 metais pakilo į rekordinę 36 vietą. Pagal šį įvertinimą galima spręsti apie šalies eksportuotojų pasirengimą konkuruoti pasaulinėse rinkose.

Įmonių kapitalinės investicijos.

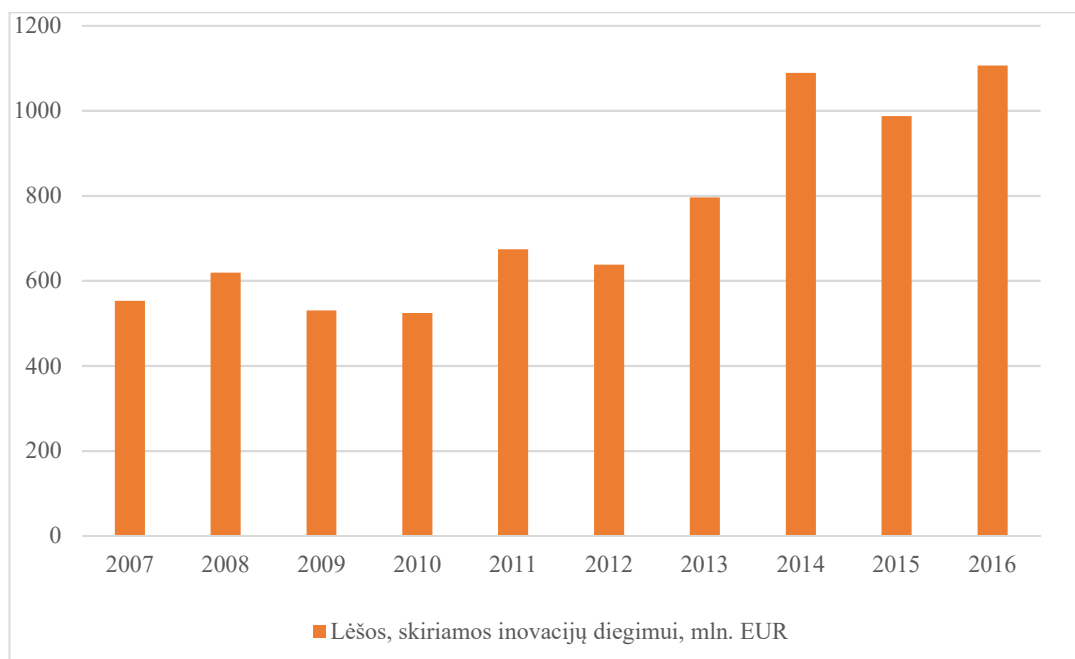
Įmonių kapitalinės investicijos prognozuojamos vertinant ilgalaikio turto, naudojamo prekėms ir paslaugoms kurti, plėtros planus ir numatomos veiklos plėtros planus. Siekdamas išlaikyti konkurencingumą, įmonės turi prisitaikyti prie sparčios technologijų raidos ir nuolatos investuoti į efektyvesnius ir kokybiškesnius įrengimus, automatizaciją. Lietuvos trąšų pramonės sektorius pasauliniu mastu konkuruoja su didžiausiomis kompanijomis, kurių pajėgumai investuoti į tyrimus ir naujas technologijas yra kur kas didesni. Atsižvelgiant į tai Lietuvos gamintojai vykdo kapitalines investicijas, kad išliktų konkurencinėje kovoje. 15 paveiksle pavaizduotos Lietuvos įmonių kapitalinės investicijos analizuojamu 2007 – 2016 metų laikotarpiu ir jų kitimo dinamika. Iki pasaulio ekonominės krizės investicijos buvo virš 9 milijardų eurų, tačiau 2009 – 2010 metais krito iki atitinkamai 4,52 ir 4,15 milijardų eurų. Vėlesniais metais kapitalinės investicijos augo, tačiau pasiekė 6,18 milijardų eurų 2016 metais, kas sudaro vos 67,25 proc. prieškrizinio lygio investicijų. Pasaulinėse rinkose krentant trąšų kainai ir Lietuvoje kylant pramonės sektoriaus darbo užmokesčiui, Lietuvos trąšų gamintojams vis sunkiau skirti didesnę dalį pajamų kapitalinėms investicijoms.

15 pav. Lietuvos įmonių kapitalinės investicijos (sudaryta autoriaus remiantis Lietuvos statistikos departamento (2017) duomenimis)

Lėšos, skiriamos inovacijų diegimui.

Šalies konkurencingumas priklauso nuo gebėjimo gaminti didesnio pelningumo produkciją su didesniu darbo našumu. Šis efektas pasiekiamas tik šakose, naudojančiose aukštas technologijas, kurios susijusios su investicijomis į inovacijas, mokslinius tyrimus ir eksperimentinę plėtrą (MTEP). 16 paveiksle matome Lietuvos įmonių lėšų, skirtų inovacijų diegimui, apimtį ir jų kitimo dinamiką.

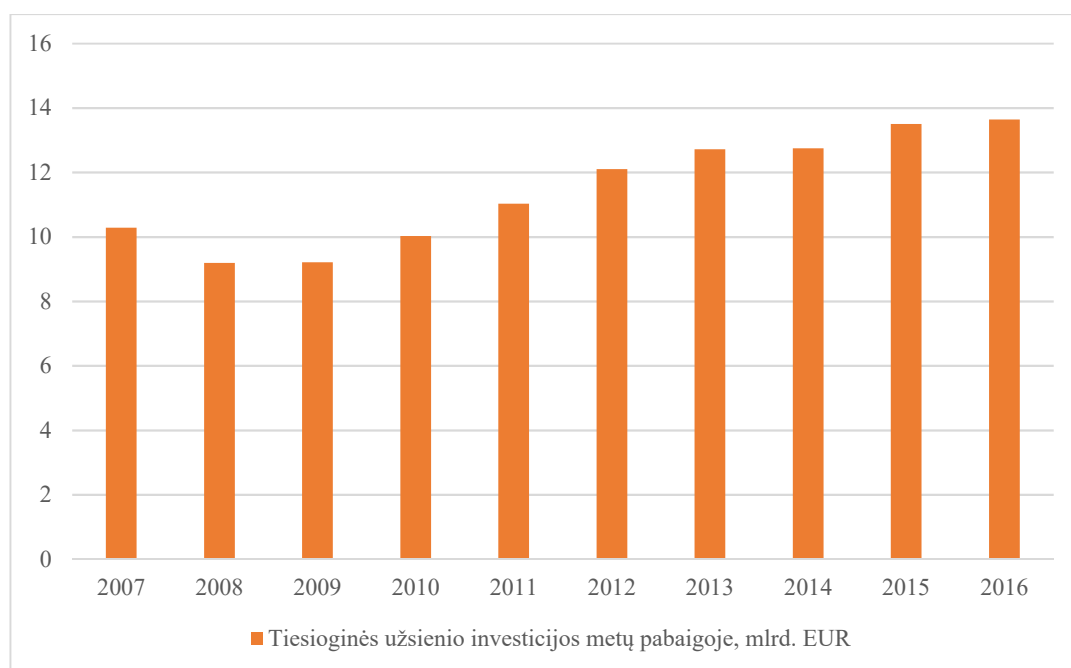
16 pav. Lietuvos įmonių lėšos, skiriamos inovacijų diegimui (sudaryta autoriaus remiantis Lietuvos statistikos departamento (2017) duomenimis)

Inovacijų diegimui skiriamos lėšos augo nuo pasaulio ekonominės krizės ir 2016 metais pasiekė

1,1 milijardą eurų. Nors investicijos į inovacijas gana didelės, tačiau palyginus su įmonių kapitalinėmis investicijomis, matome, kad pastarosios žymiai didesnės. Didžioji dalis Lietuvos pramonės sektoriaus įmonių investicijų skiriamos gamybinių pajėgumų atnaujinimui, bet ne technologinių inovacijų diegimui. Lietuvos pramonės įmonių inovacinė veikla nėra aktyvi, todėl sunku užtikrinti ilgalaikius konkurencinius pranašumus ir technologinį dominavimą rinkose.

Tiesioginės užsienio investicijos.

Tiesioginių užsienio investicijų (TUI) atveju, užsienio investuotojas investuoja kapitalą siekiant užmegzti ilgalaikius verslo santykius. Tai dažniausiai yra susiję su žinių ir technologijų perdavimu, kas yra labai svarbu nedidelei Lietuvos ekonomikai norint efektyviai konkuruoti pasaulio rinkose. Tyrimais įrodyta, kad TUI pagalba didinamas eksportas ir skatinama konkurencija. 17 paveiksle matome, kad tiesioginės užsienio investicijos Lietuvoje stabiliai augo nuo pasaulio ekonominės krizės ir pasiekė 13,64 milijardų eurų 2016 metais. Todėl galima daryti prielaidą, kad Lietuva yra patraukli šalis užsienio investuotojams, didinamas šalies ir eksporto konkurencingumas.

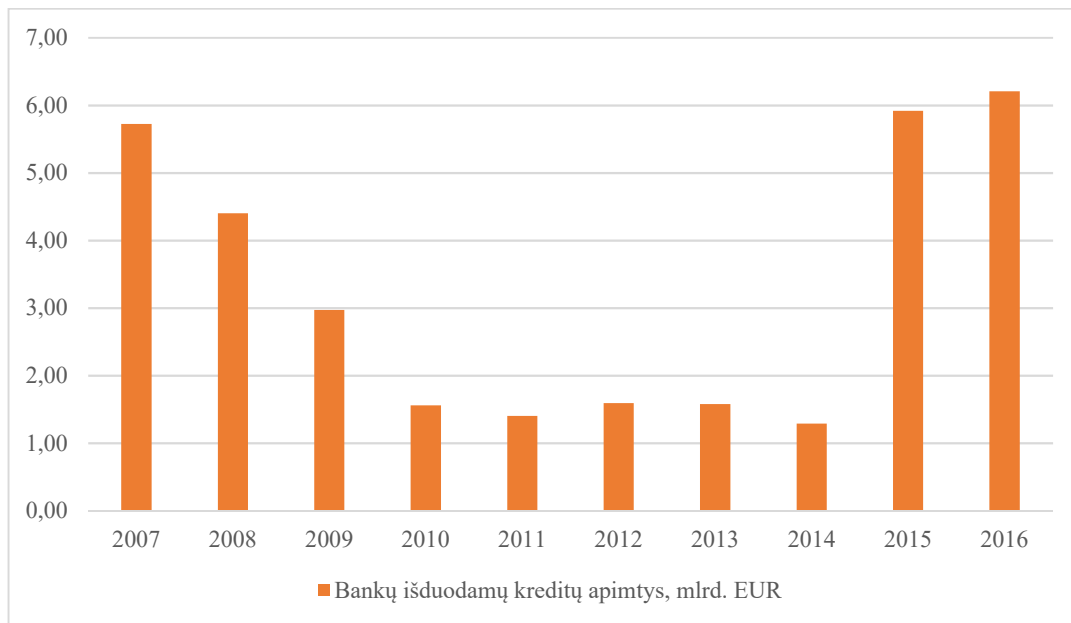

17 pav. Tiesioginės užsienio investicijos (sudaryta autoriaus remiantis Lietuvos statistikos departamento (2017) duomenimis)

Bankų išduodamų kreditų apimtys.

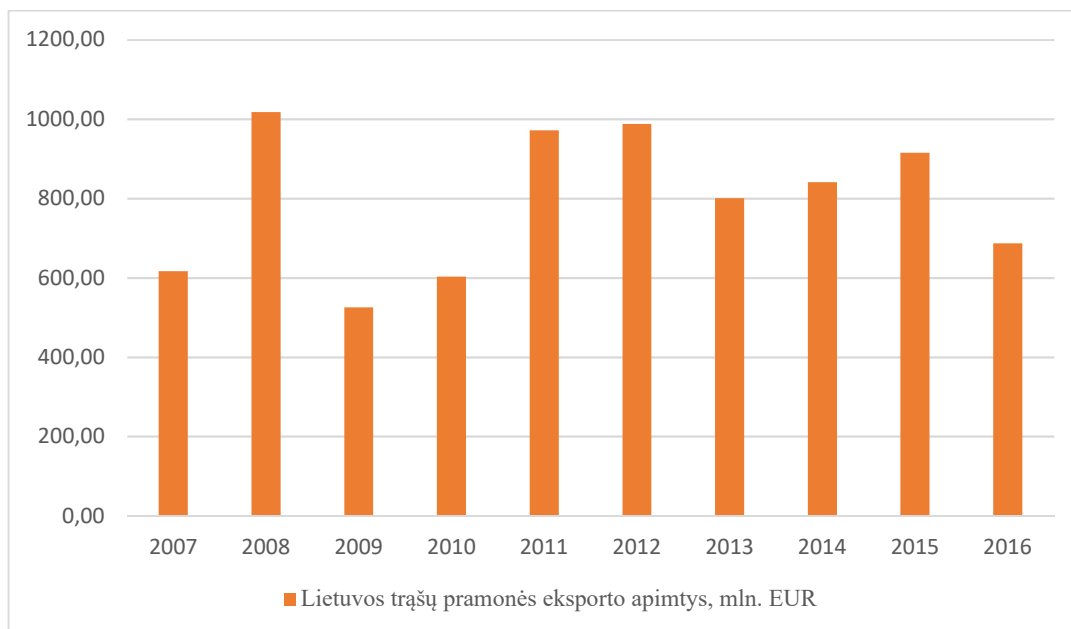
Finansinis įmonių gamybos ir eksporto plėtros aspektas yra labai svarbus, nes tik labai stiprios įmonės yra pajėgios iš apyvartinių lėšų finansuoti kapitalines investicijas, investicijas inovacijų diegimui, o silpnesnėms įmonėms prireikia finansavimo ir apyvartiniam kapitalui. Todėl bankų išduodamų kreditų prieinamumas ir jų apimtys tiesiogiai atspindi Lietuvos gamintojų pajėgumus vykdyti eksporto plėtrą. 18 paveiksle matome Lietuvos bankų išduodamų kreditų apimtį analizuojamu 2007 – 2016 laikotarpiu ir jų kitimo dinamiką. Pasaulinės ekonominės krizės laikotarpiu kreditų išdavimas buvo

smarkiai suvaržytas ir sudarė apie 1,5 milijardo eurų per metus. 2015 – 2016 metais kreditavimas ženkliai išaugo ir pasiekė 6,21 milijardo eurų. Dėl išaugusių išduodamų kreditų apimčių galima daryti prielaidą, kad bankai teigiamai vertina Lietuvos verslo galimybes ir perspektyvas, Lietuvos pramonės sektoriaus ir eksporto konkurencingumas auga. Taip pat įmonėms palanku naudotis bankų pastaraisiais metais suteikiamu pigiu finansavimu.

18 pav. Bankų išduodamų kreditų apimtys (sudaryta autoriaus remiantis Lietuvos banko (2017) duomenimis)

Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtys.

19 pav. Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtys (sudaryta autoriaus remiantis Lietuvos statistikos departamento (2017) duomenimis)

Šiame darbe atliekamas Lietuvos trąšų pramonės eksporto plėtros vertinimas. Aukščiau aptarti

veiksniai, darantys įtaką Lietuvos trąšų pramonės eksportui. 19 paveiksle pateikiamos 2007 – 2016 metų trąšų eksporto apimtys ir jų kitimo dinamika. Naudojami Lietuvos statistikos departamento pateikiami statistiniai duomenys pagal SITC klasifikatorių (kodas 56). Analizuojamos trąšų eksporto apimtys iš Lietuvos į visą pasaulį. Analizuojamu laikotarpiu trąšų pramonės eksporto apimtys kito įvairiomis kryptimis kiekvienais metais ir augimo arba mažėjimo tendencijos neįžvelgiama. Didžiausia eksporto apimtis matoma 2008 metais, prasidėjus pasaulio ekonominei krizei. Ateinančiais metais iki 2016 metų eksportas tai didėjo, tai mažėjo. 2015 metais eksportas sudarė 915,45 milijono eurų, o 2016 metais krito net iki 686,86 milijono eurų. Tokį trąšų eksporto apimčių nepastovumą galima paaiškinti pasaulinės trąšų rinkos dinamiškumu ir priklausomumu nuo daugelio rodiklių. Trąšų paklausą veikia klimatinės sąlygos, žaliavų ir produkcijos kainos, praeitų metų rezultatai ir produkcijos atsargos, didžiųjų pasaulio ekonomikų politiniai sprendimai, ekologinio ūkininkavimo idėjos plitimas ir kt.

Toliau atliekama pasirinktų veiksnių poveikio trąšų pramonės eksportui analizė.

4.2. Veiksnių įtakos trąšų pramonės sektoriaus eksporto plėtrai vertinimas

Siekiant įvertinti ekonomikos rodiklius, kurie daro poveikį trąšų eksportui, išskiriami kintamieji, kurie bus naudojami tolimesnei analizei:

Y - trąšų pramonės eksporto apimtys, mln. EUR

X_1 - pasaulio grūdų kainų indeksas

X_2 - pasaulio trąšų kainų indeksas

X_3 - BVP, mlrd. EUR

X_4 - užimtumo lygis, proc.

X_5 - pramonės sektoriaus darbo užmokestis bruto, EUR

X_6 - konkurencingumo indeksas, reikšmė

X_7 - konkurencingumo indeksas, vieta

X_8 - įmonių kapitalinės investicijos, mlrd. EUR

X_9 - lėšos, skiriamos inovacijų diegimui, mln. EUR

X_{10} - tiesioginės užsienio investicijos metų pabaigoje, mlrd. EUR

X_{11} - bankų išduodamų kreditų apimtys, mlrd. EUR

Atlikta regresinė analizė (1 priedas) leido išskirti kintamuosius, kurių ryšiai su priklausomu kintamuoju (trąšų pramonės eksporto apimtimis) yra statistiškai reikšmingi ($p < 0,05$) (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Koreliacinės analizės rezultatai (sudaryta autoriaus)

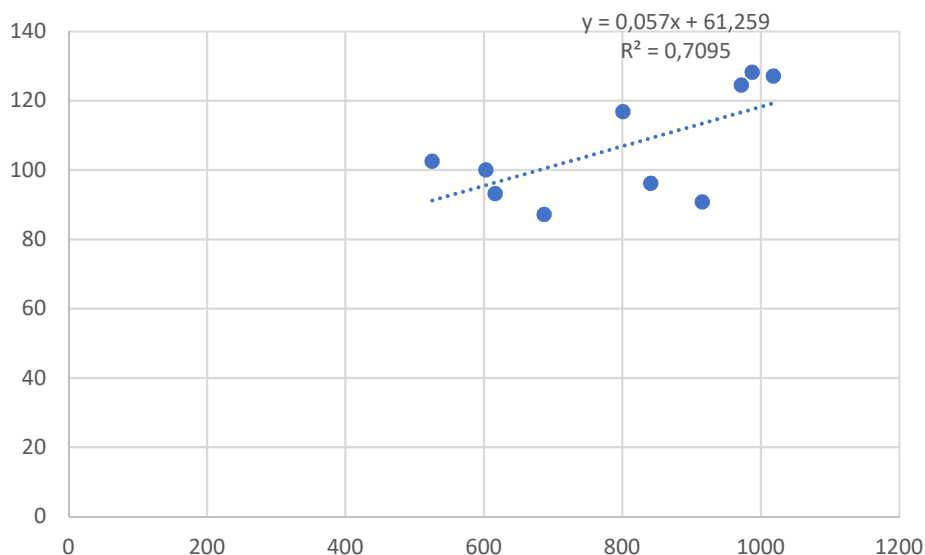
Kintamasis	X_1	X_2	X_3	X_{10}
r	0,640	0,701	0,906	0,899
p	0,046	0,036	0,005	0,003

Nustatyta, kad ryšys tarp trąšų pramonės eksporto apimčių (Y) ir pasaulio grūdų kainų indekso (X_1) yra vidutinio stiprumo. O trąšų pramonės eksporto apimčių (Y) ryšiai su pasaulio trąšų kainų indeksu (X_2), BVP apimtimis (X_3), lėšų, skiriamų inovacijų diegimui, apimtimis (X_9) ir tiesioginių užsienio investicijų apimtimis (X_{10}) yra stiprūs.

Porinė regresinė analizė. Visų pirma sudaroma regresinė lygtis, kurioje nepriklausomas kintamasis yra pasaulio grūdų kainų indeksas (X_1) :

$$Y = 61,259 + 0,057 \cdot X_1$$

Gautos regresijos lygties determinacijos koeficientas (R^2) reiškia, kad 71 proc. trąšų eksporto apimčių pokyčių galima paaiškinti pasaulio grūdų kainų indekso pokyčiais (žr. 20 pav.).

20 pav. Trąšų eksporto apimčių priklausomybė nuo pasaulio grūdų kainų indekso (sudaryta autoriaus)

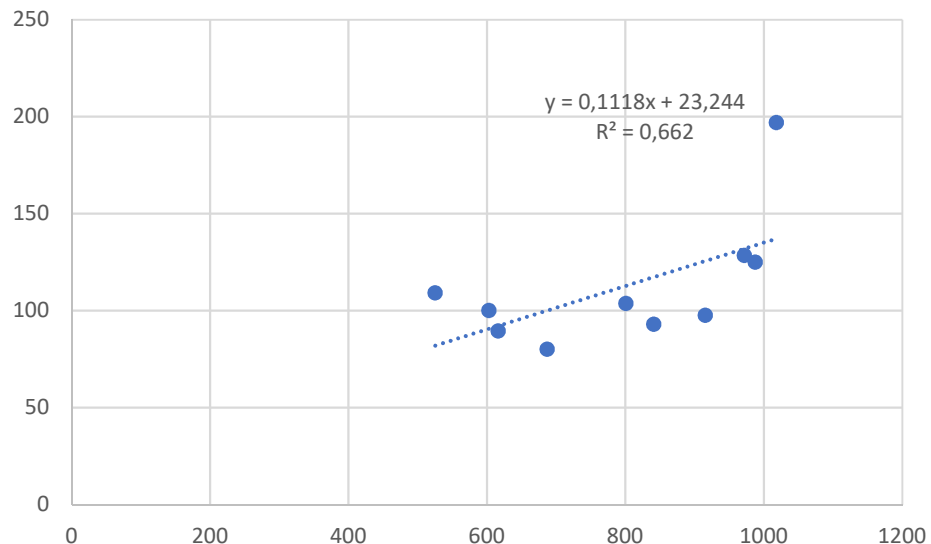
Sekančiu žingsniu apskaičiuojame trąšų eksporto priklausomybės nuo pasaulio grūdų kainų indekso elastingumą:

$$E_1 = 0,057 \cdot \frac{\overline{X_1}}{\overline{Y}} = 0,057 \cdot \frac{106,7}{796,6} = 0,008$$

Interpretuojant elastingumą galima teigti, kad pasaulio grūdų kainų indeksui pasikeitus 1 proc., trąšų pramonės eksporto apimtys padidės 0,008 proc. Tokį mažą padidėjimą lemia faktas, kad kainų indeksas matuojamas procentais lyginant su baziniu laikotarpiu, o tai reiškia, kad jei pasaulio grūdų kainų indeksas 2017 metais padidės 1 proc., tai Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtys padidės 5,24 mln. EUR.

Sudarome priklausomo kintamojo ir pasaulinės trąšų kainų indekso priklausomybės regresijos lygtį.

$$Y = 23,244 + 0,1118 \cdot X_2$$

21 pav. Trąšų pramonės eksporto apimčių priklausomybė nuo pasaulio trąšų kainų indekso (sudaryta autoriaus)

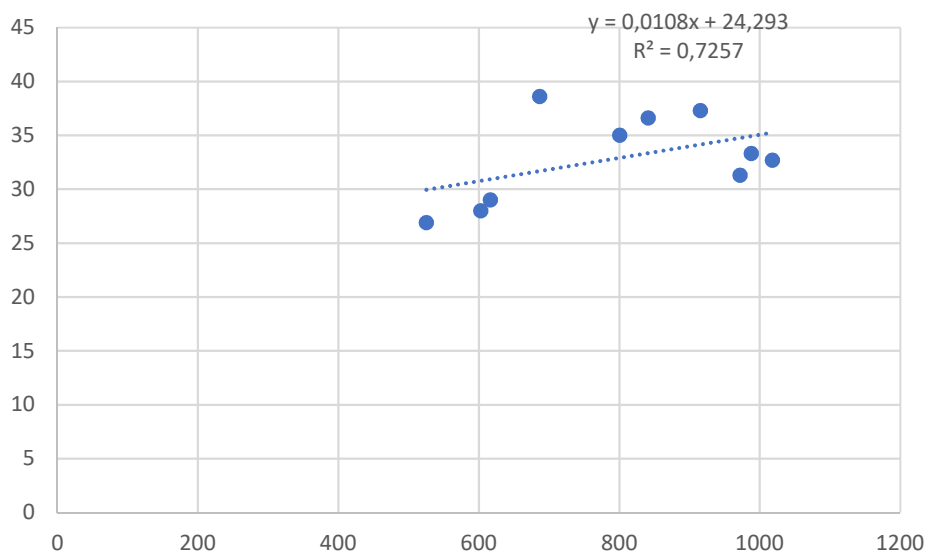
Sudarytos regresijos lygties determinacijos koeficientas yra 0,662, o tai reiškia, kad lygtis yra patikima ir 66,2 proc. trąšų pramonės eksporto pokyčių galima paaiškinti pasaulio trąšų kainų indekso pokyčiais (žr. 21 pav.).

$$E_2 = 0,1118 \cdot \frac{\overline{X_2}}{\overline{Y}} = 0,1118 \cdot \frac{112,32}{796,6} = 0,016$$

Tokiu būdu, pasaulio trąšų kainų indeksui padidėjus 1 proc., Lietuvos trąšų eksporto apimtys padidės 0,016 proc. Jei pasaulio trąšų kainų indeksas 2017 metais, lyginant su 2016 metais padidės 1 proc., tai Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtys padidės 89,1 mln. EUR.

Sudarome Lietuvos trąšų pramonės eksporto ir bendrojo vidaus produkto priklausomybės regresijos lygtis:

$$Y = 24,293 + 0,0108 \cdot X_3$$

22 pav. Trąšų pramonės eksporto apimčių priklausomybė nuo bendrojo vidaus produkto apimčių (sudaryta autoriaus)

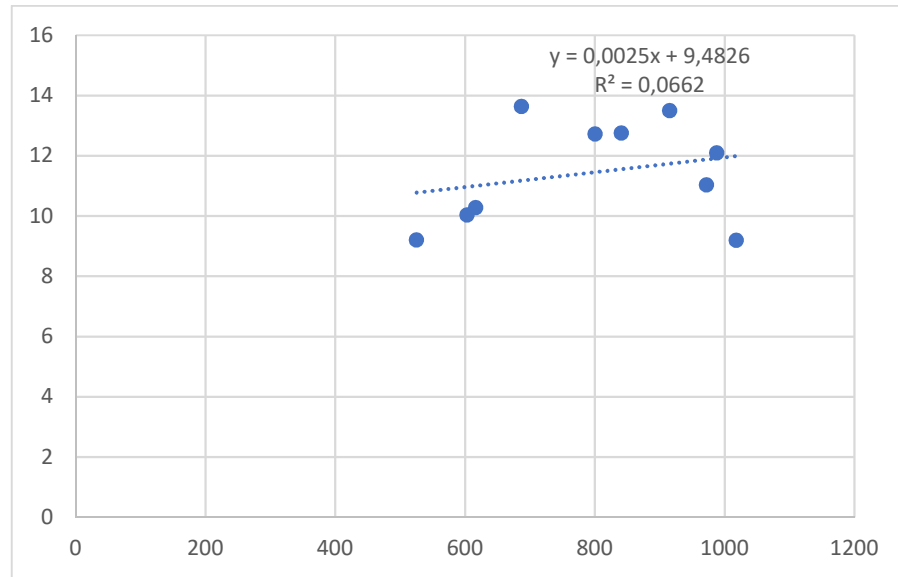
Sudarytos regresijos lygties determinacijos koeficientas yra 0,725, o tai reiškia, kad bendrojo vidaus produkto pokyčiu galima paaiškinti 72,5 proc. Lietuvos trąšų pramonės eksporto pokyčių (žr. 22 pav.).

$$E_3 = 0,0108 \cdot \frac{\overline{X_3}}{\overline{Y}} = 0,0108 \cdot \frac{32,87}{796,6} = 0,0005$$

Padidėjus Lietuvos bendrojo vidaus produkto apimtims 1 proc., trąšų eksporto apimtys padidėja labai nežymiai – tik 0,0005 proc. Tai reiškia, kad bendrajam vidaus produktui 2017 metais padidėjus 1 proc. (328 mln. EUR), trąšų pramonės eksporto apimtys padidės 0,343 mln. EUR.

Sudaroma trąšų pramonės eksporto apimčių ir tiesioginių užsienio investicijų ryšio regresinė lygtis.

$$Y = 9,4826 + 0,0025 \cdot X_{10}$$

23 pav. Trašų pramonės eksporto apimčių priklausomybė nuo tiesioginių užsienio investicijų apimčių (sudaryta autoriaus)

Sudarytos regresijos lygties determinacijos koeficientas yra 0,062, o tai reiškia, kad bendrojo vidaus produkto pokyčiu galima paaiškinti 6,2 proc. Lietuvos trašų pramonės eksporto pokyčių (žr. 23 pav.).

$$E_4 = 0,0025 \cdot \frac{\overline{X_{10}}}{\overline{Y}} = 0,0025 \cdot \frac{11,445}{796,6} = 0,00003$$

Padidėjus tiesioginėms užsienio investicijoms 1 proc., trašų eksporto apimtys padidėja labai nežymiai – tik 0,00003 proc.

Sudaroma daugianarė regresijos lygtis, kurios pagrindu galima įvertinti, kokį poveikį daro trašų pramonės eksporto apimtims visi statistiškai reikšmingi kintamieji: pasaulio grūdų kainų indeksas, pasaulio trašų kainų indeksas, šalies bendrojo vidaus produkto ir tiesioginių užsienio investicijų apimtys. Įvertinus regresinės lygties koeficientų reikšmingumus gaunama, kad tiesioginių užsienio investicijų koeficiento reikšmingumas $p > 0,05$, todėl šio kintamojo regresinėje lygtyje negalima vertinti (žr. 2 priedą). Eliminavus šį kintamąjį ir paskaičiavus naujus koeficientus, gaunama regresinė lygtis, kurios koeficientų reikšmingumai $p < 0,05$ (žr. 3 priedą):

$$Y = -931,9 + 5,931 \cdot X_1 + 1,634 \cdot X_2 + 27,756 \cdot X_3$$

Rezultate gaunama, kad ANOVA modelio reikšmingumas $0,012 < 0,05$, o parametru reikšmingumai taip pat $p < 0,05$. Tai reiškia, kad modelis yra reikšmingas. Koreguotas determinacijos koeficientas yra lygus 0,729, o tai reiškia, kad modelis paaiškina 72,9 proc. trąšų pramonės eksporto pokyčius.

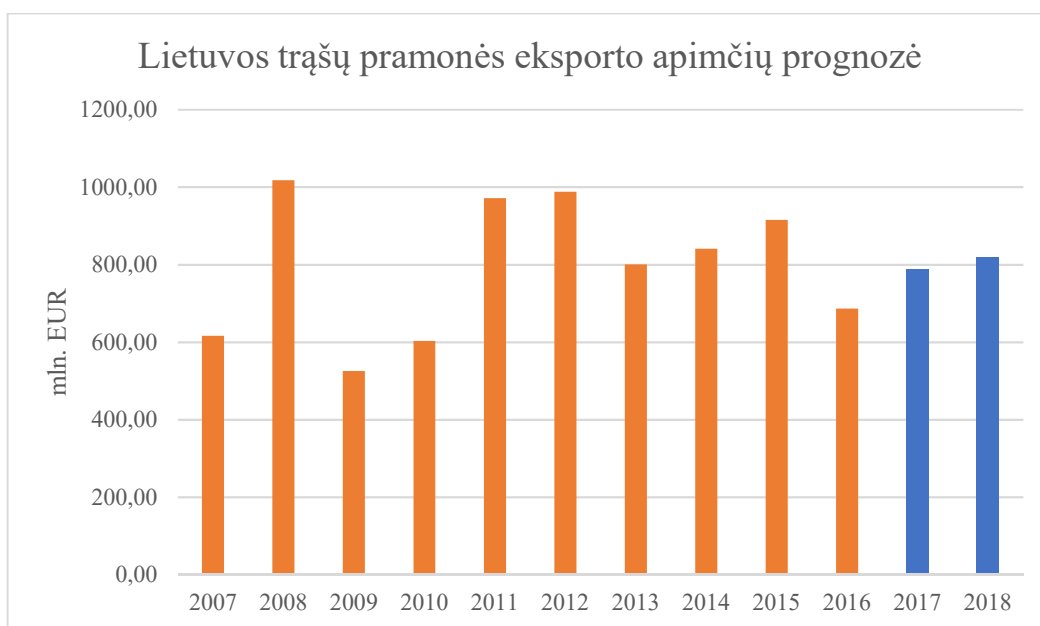
Apibendrinant galima teigti, kad didžiausią poveikį Lietuvos trąšų pramonės eksportui turi pasaulinės trąšų kainos. Padidėjus pasaulio trąšų kainų indeksui 1 proc., trąšų pramonės eksporto apimtys padidės 0,016 proc. Taip pat trąšų pramonės eksporto apimtims daro įtaką ir pasaulinės grūdų kainos, nes atlikto tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad padidėjus pasaulio grūdų kainų indeksui 1 proc. Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtys padidės 0,008 proc. Taip pat nedidelį poveikį šalies trąšų pramonės eksportui turi ir bendrojo produkto apimčių pokyčiai ir tiesioginių užsienio investicijų pokyčiai.

4.3. Trąšų eksporto plėtros prognozavimas

Pasitelkus atlikto tyrimo rezultatus galima teigti, kad Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtims didžiausią poveikį daro du iš analizuotų veiksnių: pasaulinės trąšų kainos ir pasaulinės grūdų kainos. Nedidelę įtaką daro šalies bendrasis vidaus produktas ir tiesioginės užsienio investicijos.

Naudojant sukurtą daugianarį modelį atlikta trąšų eksporto prognozė 2017 – 2018 metams. Prognozė paremta Pasaulio banko (2017a) prognozuojamomis grūdų, trąšų kainų indeksų reikšmėmis ir Lietuvos banko (2017) prognozuojamu BVP augimu. Lietuvos bankas (2017) pateikia BVP kilimo iki 2018 metų po 2,8 proc. kasmet prognozę. Dėl BVP didėjimo gerės bendra ekonominė Lietuvos situacija ir investicijų klimatas, bus lengviau pritraukti tiesioginių užsienio investicijų, kurios, tikėtina, prisidės prie tolimesnio ekonomikos augimo, o trąšų gamintojai dėl pajėgumų ir technologinio konkurencingumo didėjimo galės vystyti eksporto plėtrą.

Atlikus skaičiavimus gaunama teigiama Lietuvos trąšų eksporto apimčių prognozė (žr. 24 pav.). Matomas kasmetinis eksporto apimčių augimas iki 819,49 milijono eurų 2018 metais, o tai sudaro 19,3 proc. per dvejus metus.

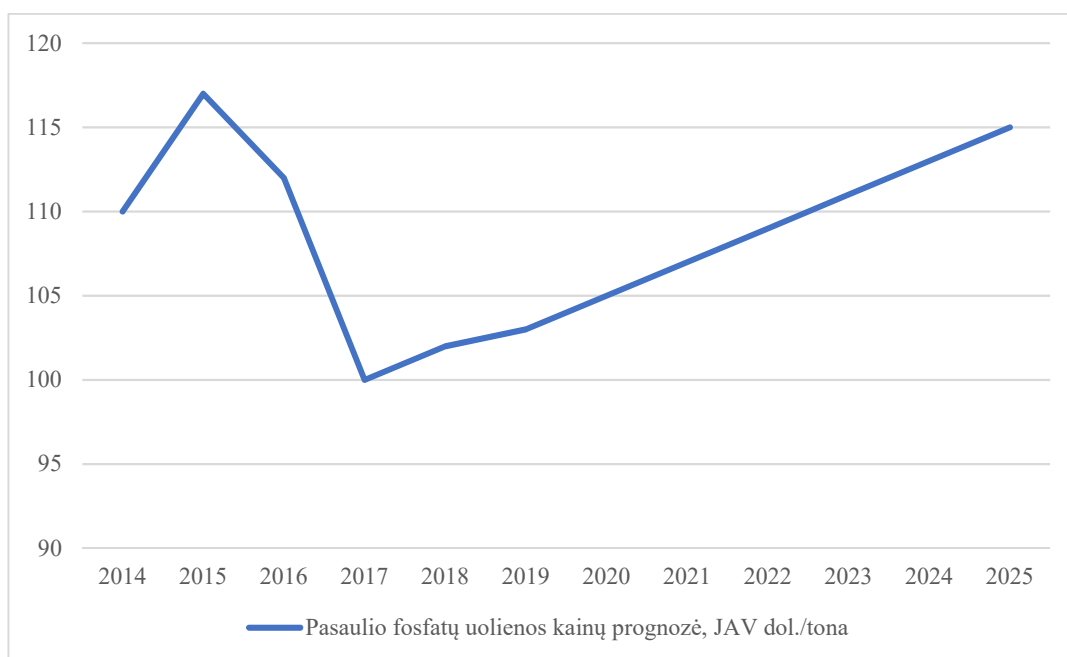
24 pav. Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimčių prognozė (sudaryta autoriaus)

Akivaizdu, kad kylant produkcijos kainai, Lietuvos trąšų gamintojai tampa konkurencingesni pasaulinėse rinkose, tačiau svarbu įvertinti ir gamybos sąnaudas. Didėjant darbo užmokesčiui, kylant energetinių resursų ir natūralių žaliavų, trąšų gamybos atveju – dujų ir natūralių uolienu, kainoms, išauga ir produkcijos savikaina.

Nuo trąšų kainos priklauso ne tik skaičiuojamas gamintojų uždirbamas pelnas. Jei trąšų gamybos savikaina nesikeičia, o trąšos pasaulinėse rinkose brangsta, gamintojams lengviau konkuruoti ir vykdyti eksporto plėtrą, iš uždirbtų pajamų vykdyti kapitalines investicijas, skirti lėšas inovacijų diegimui, moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai, gamybos plėtrai, taip dar labiau didinant konkurencingumą tarptautinėse rinkose. Lietuvos trąšų gamybos pramonė yra stipriai specializuota mineralinių ar cheminių azoto ir fosforo trąšų gamyboje. Trąšų pramonės gamybos savikaina glaudžiai susijusi su žaliavų (azotinių trąšų gamybai reikalingų dujų ir elektros energijos, fosforo trąšų – natūralių uolienu apatitų, amoniako, sieros) kaina. Brangstant žaliavoms didėja trąšų kaina ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje, tarptautinė prekyba priklauso nuo pasaulinių tendencijų. Kai pabrangsta trąšos, jų paklausa sumažėja, ūkininkai jų sunaudoja mažiau, išauginamas skurdesnis derlius, brangsta maisto produktai. Iš kitos pusės, kai trąšos yra brangios, jos naudojamos efektyviau, investuojama į tręšimo technologijas, kad kiekvienas augalas gautų tiek trąšų, kiek jam reikia – tai naudinga produkcijos kokybei ir ekologijai.

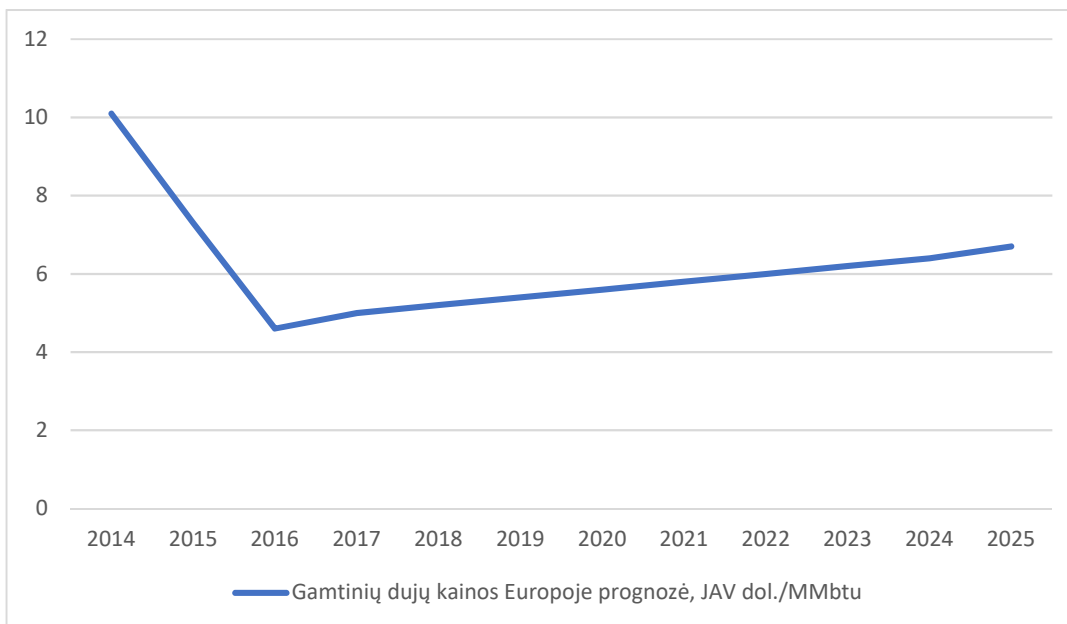
Vertinant Lietuvos trąšų pramonės eksporto plėtros galimybes, reikia atsižvelgti į trąšų žaliavų kainų prognozes. Pasaulio banko (2017a) pateiktais duomenimis, fosfatų uolienos pasaulinės kainos ženkliai krito 2015 metų pabaigoje ir planuojamas kritimas iki pat 2017 metų, o nuo 2018 metų kaina pradės kilti ir per 9 metus pabrangs apie 15 proc. (žr. 25 pav.). Tai leidžia daryti prielaidą, kad ir taip

brangių fosforo trąšų kaina pasaulinėse rinkose palengva didės, tačiau dėl didelės paklausos prekybos apimtys nekrīs.

25 pav. Pasaulio fosfatų uolienos kainų prognozė (sudaryta autoriaus remiantis Pasaulio banko (2017a) duomenimis)

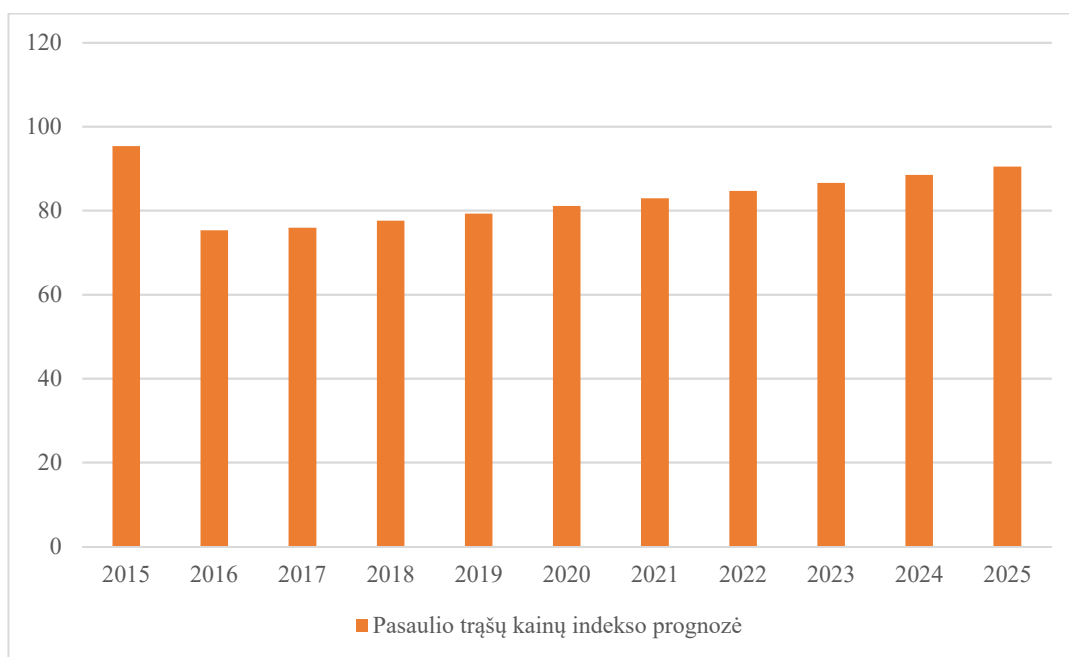
Azoto trąšoms naudojamų gamtinių dujų kaina Europoje nuo 2014 metų pastoviai mažėjo ir tik 2016 metų pradžioje pradėjo kilti, planuojamas jų brangimas iki pat 2025 metų (žr. 26 pav.).

26 pav. Gamtinių dujų kainos Europoje prognozė (sudaryta autoriaus remiantis Pasaulio banko (2017a) duomenimis)

Tačiau vertinant Lietuvos gamintojų perspektyvas, reikia pažymėti, kad Lietuvos pagrindinis ir

didžiausias azotinių trąšų gamintojas AB „Achema“ perka gamtines dujas pagal atskirus susitarimus ir, atsižvelgiant į didelius suvartojamus kiekius pagal ilgalaikes tiekimo sutartis su Rusijos dujų tiekimo koncernu „Gazprom“, už dujas moka pigiau nei kiti rinkos dalyviai. Taip pat Lietuva šiuo metu sparčiai vykdo šalies energetinio saugumo programą, diversifikuoja išteklių tiekimo kanalus, suskystintų gamtinių dujų terminalo dėka įgijo didesnę derybinę galią. Jau šiais metais AB „Achema“ pusę savo gamtinių dujų poreikio pirks per SGD terminalą iš Norvegijos koncerno „Statoil“. Galima daryti prielaidą, kad ateityje gamtinių dujų kaina dėl SGD terminalo išlaikymo išlaidų ženkliai neatpigs, bet išliks stabili, trąšų gamybos savikaina nedidės. Jei pasaulinės trąšų kainos kils, Lietuvos trąšų pramonės konkurencingumas didės, eksporto plėtros perspektyvos gerės. Kaip buvo matoma 8 paveiksle, iki 2016 metų pasaulinės trąšų kainos tik krito. Tokį kainų kritimą galėjo lemti jų perteklius rinkoje, išaugusi tarptautinė konkurencija, pinganti nafta, sumažėjusios transportavimo išlaidos, valiutų svyravimai. Svarbus veiksnys, padaręs įtaką trąšų kainų kritimui, yra vartotojų perkamoji galia. Grūdų kainos pastaraisiais metais taip pat krito, uždirbama mažiau pajamų. Tačiau Pasaulio banko (2017a) trąšų kainų prognozė ateinantiems dešimt metų yra teigiama (žr. 27 pav.), kainos augs 17 proc.

27 pav. Pasaulio trąšų kainų indekso prognozė (remiantis Pasaulio banko (2017a) duomenimis, sudaryta autoriaus)

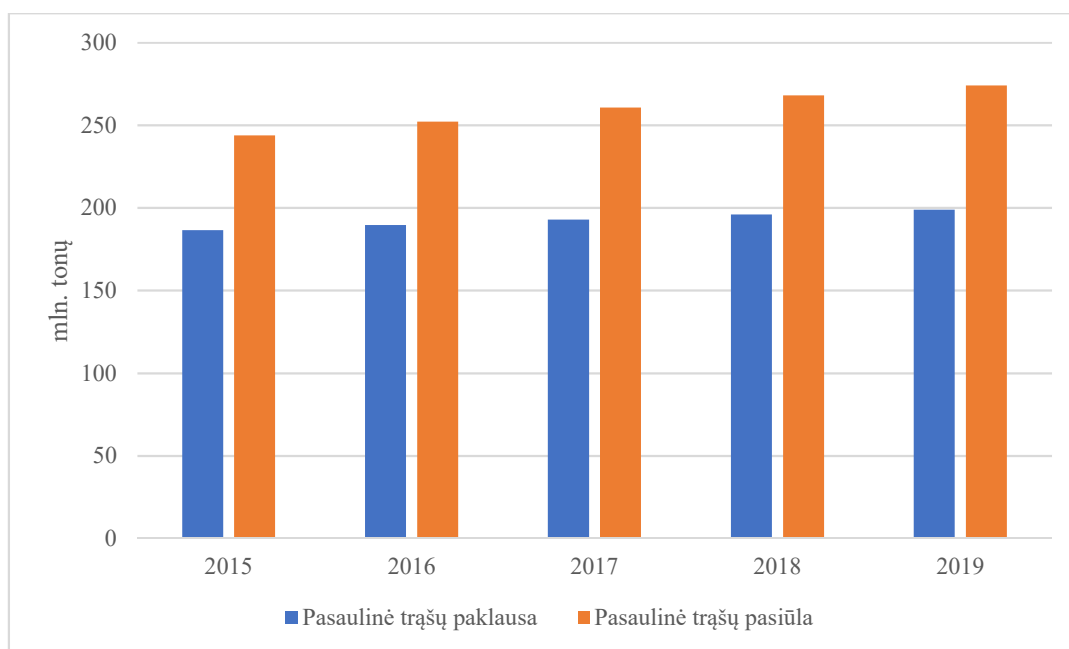
Po pasaulio ekonominės krizės buvo sugriežtintos kreditų išdavimo sąlygos ir jų gavimo galimybės. Kaip buvo matoma 18 paveiksle, bankų išduodamų kreditų apimtys ženkliai pakilo 2015 – 2016 metais, todėl tikėtina, kad ūkio subjektų rezultatai gerės, bus perkama daugiau trąšų, investuojama į technologijas, išgaunamas gausnis derlius už konkurencingą tarptautinėse rinkose kainą.

Trąšų verslas yra sezoniškas – pavasarį paklausa ženkliai išauga, o rudenį krenta. Nuo paklausos priklauso ir kaina, kuri nuo birželio mėnesio krenta ir liepos – spalio mėnesiais būna perpus pigesnė negu kovo mėnesį. Vėly rudenį kasmet juntamas kainų didėjimas, kuris aprimsta sausio mėnesį. Dėl šios priežasties gamintojams iškyla problemų subalansuojant prekių ir pinigų srautus, nes pirkėjai stengiasi užsipirkti didesnius trąšų kiekius už geriausią kainą, kai jų paklausa būna mažiausia. Šioje rinkoje aktyviai dirba ir perpardavėjai, kurie superka trąšas ne sezono metu ir parduoda ūkininkams tada, kai jų perkamoji galia didžiausia – nuėmus ir realizavus derlių. Taip pat galimi ir trąšų – grūdų mainai.

Pasauliniu mastu labiausiai trąšų paklausą lemia augantis jų poreikis Azijoje ir Pietų Amerikoje. Auganti šių regionų ekonomika sparčiai didina maisto produktų paklausą, dėl kurios didėja ir trąšų paklausa. Šios rinkos yra labai didelės, jų ekologiniai ir gamtosaugos reikalavimai nėra griežti, žemės ūkio subjektai yra subsidijuojami valstybės. Siekiant kuo gausnesnio derliaus iš fiksuoto žemės ploto, suvartojami dideli trąšų kiekiai. Vis labiau didėja pašarinių grūdų poreikis, nes sparčiai vystoma gyvulininkystė.

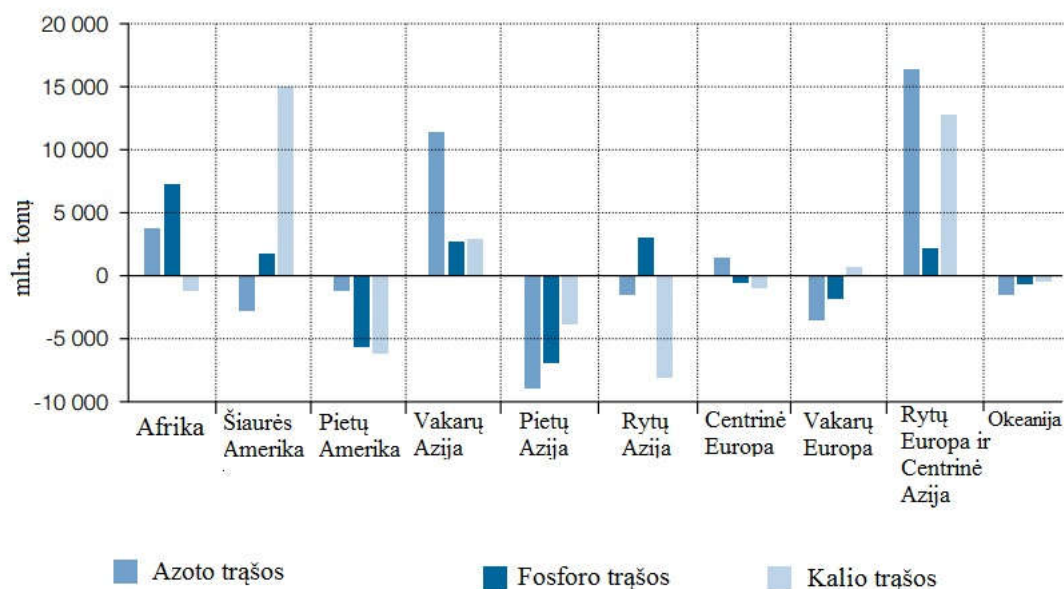
Trąšų paklausa auga ne tik dėl vis didėjančio maisto produktų poreikio. Europoje ir Šiaurės Amerikoje didėja grūdų, kurie sunaudojami biodegalų gamybai, poreikis. Su biodegalų gamyba susijusių grūdų auginimui sunaudotų trąšų kiekis sudaro vos kelis procentus visų sunaudojamų trąšų ir tai labai neveikia nei trąšų paklausos, nei kainos. Biodegalų gamybos plėtros įtaka yra netiesioginė, kadangi suvartojami maisto produktų gamybai skirti grūdai, kompensuojant šiuos kiekius atsiranda papildoma trąšų paklausa. Matoma šios srities augimo tendencija ir vertinant veiksnius, darysiančius įtaką eksporto plėtrai, reikėtų į tai atsižvelgti.

Svarbiais rodikliais vertinant Lietuvos trąšų pramonės eksporto plėtros galimybes tampa pasaulinė trąšų paklausa ir konkurencija. Jungtinių tautų maisto ir žemės ūkio organizacijos (angl. Food and Agriculture Organization, FAO) parengtoje ataskaitoje „Pasaulio trąšų tendencijos ir perspektyvos iki 2019“ (2015) (angl. World fertilizer trends and outlook to 2019) teigiama, kad pasaulinė trąšų paklausa ir pasiūla 2015 – 2019 kasmet augs 1,6 proc. Paklausa nuo 186,6 mln. tonų 2015 metais pakils iki 199 mln. tonų 2019 metais, pasiūla atitinkamu laikotarpiu padidės nuo 243,8 mln. tonų iki 274 mln. tonų (žr. 28 pav.).

28 pav. Pasaulinė trąšų paklausa ir pasiūla 2015 – 2019 metais (sudaryta autoriaus remiantis Maisto ir žemės ūkio organizacijos (2015) duomenimis)

Vertinant pateiktą prognozę akivaizdu, kad pasaulinė pasiūla viršys paklausą. Siekiant įvertinti Lietuvos trąšų eksporto plėtros galimybes, apžvelgsime skirtingų trąšų rūšių paklausos ir pasiūlos balanso prognozes 2019 metams. Pateiktame 29 paveiksle žvelgiant į atskirus regionus matoma, kad nors bendra pasaulinė pasiūla viršys paklausą, pasirinkusi teisingas eksporto kryptis Lietuvos trąšų pramonė turi eksporto plėtros galimybių į Šiaurės ir Pietų Ameriką, Pietų Aziją ir Vakarų Europą.

29 pav. Pasaulinės trąšų paklausos ir pasiūlos balansas 2019 metais (Maisto ir žemės ūkio organizacija, 2015)

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos trąšų pramonės eksporto plėtros galimybės priklauso nuo pasaulinių tendencijų, ekonominiai rodikliai labiau reaguoja ne į vietinės, o į pasaulinės rinkos pokyčius. Labiausiai Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtis veikia pasaulinės trąšų ir grūdų kainos. Pastaraisiais metais trąšų ir grūdų kaina krito. Tokia situacija iš dalies susidarė dėl sparčiau negu paklausa augančios pasaulinės trąšų pasiūlos. Tačiau pagal Pasaulio banko (2017a) prognozes tiek trąšų, tiek grūdų kainos kils. Anot Lietuvos banko (2017) BVP taip pat augs. Panaudojus regresinės analizės metu sukurtą modelį galima prognozuoti, kad Lietuvos trąšų eksporto apimtys 2017 – 2018 metais didės atitinkamai 14,77 proc. ir 3,96 proc., iki 819,49 milijono eurų. Analizuojant konkurenciją matoma, kad ne visuose regionuose pasiūla viršija paklausą, todėl Lietuvos trąšų gamintojai gali vykdyti eksporto plėtrą į juos. Lietuvos trąšų pramonė kainos prasme yra konkurencinga lyginant su labiau išsivysčiusių šalių gamintojais. Atsižvelgiant į trąšų gamybai reikalingų žaliavų, natūralių uolienuų ir gamtinių dujų, kainų didėjimo prognozes, galima teigti, kad Lietuvos trąšų pramonės konkurencingumo didinimui reikės papildomų priemonių. Siekiant didinti eksporto apimtis, Lietuvos trąšų gamintojai turėtų vykdyti pasaulinio realizavimo tinklo plėtrą, tam galėtų pasitarnauti ir tiesioginės užsienio investicijos į trąšų pramonę. Jų dėka ne tik vystytųsi pardavimo kanalai, bet ir būtų diegiamos efektyvios technologijos, didėtų gamybiniai pajėgumai. Sėkmingiausios bus tos įmonės, kurios sugebės pritaikyti aukštąsias technologijas ir diegti inovacijas.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

Išvados

1. Agrochemijos paklausa auga dėl vis didėjančios žemės ūkio produktų paklausos, kurią lemia didėjantis gyventojų skaičius ir pajamų augimas. Dirbamos žemės kiekis yra pastovus, augant gyventojų skaičiui, vienam asmeniui kasmet tenka vis mažesnė dirbamos žemės ploto dalis. Lietuvos trąšų pramonės eksportas sudaro apie 4 proc. viso prekių eksporto ir turi reikšmingą poveikį šalies ekonomikos rodikliams. Lietuvos trąšų prekybos pastarųjų metų balansas neigiamas. Vienos aktualiausių eksporto plėtros problemų yra nepakankamas inovatyvumas ir efektyvumas, mokslinio potencialo išnaudojimas, verslo ir mokslo bendradarbiavimas. Nors manoma, kad Lietuvos eksportas pakankamai diversifikuotas, tačiau eksporto rinkos nėra pakankamai nutolusios geografiškai. Nepakankamas eksporto ir įmonių konkurencingumas stabdo spartesnę eksporto plėtrą.
2. Eksportas yra šalies sukurtų prekių ir paslaugų pardavimas į kitą šalį, iš jo rezultatų galima spręsti apie šalies ekonomikos ir verslo gyvybingumą. Ekonomikos raida ir akademikų tyrimai įrodė, kad tarptautinė prekyba yra svarbus ir naudingas reiškinys kiekvienai valstybei. Siekiant teigiamo mokėjimų balanso, reikia ne riboti importą, o vystyti ir skatinti eksportą. Ūkio subjektams verta išnaudoti eksporto plėtros galimybes, didėja pelnas, dėl masinės gamybos pasiekama masto ekonomija, diversifikuojama rizika, atsiranda galimybė realizuoti perprodukciją. Mokslininkai veiksnius, lemiančius eksporto plėtrą, skirsto į vidinius ir išorinius. Vidiniams veiksniams eksportuojanti šalis gali daryti įtaką, o išoriniams – ne. Prie išorinių veiksnių priskiriami prastas eksportuojančios šalies žinomumas užsienio rinkose, protekcionistinė politika, ekonominė diplomatija, verslo interesų atstovavimas. Vidiniai veiksniai yra sąlygoti valdžios institucijų efektyvumo, lankstumo ir kompetencijos stokos. Mokslininkai išskyrė veiksnių grupes, kurios veikia atskirų šalių eksporto apimtį: makroekonominiai veiksniai, konkurencingumo veiksniai, paramos eksportui veiksniai, o taip pat veiksnių grupė, kurią pavadino globalūs šakos veiksniai. Veiksnių, kurie lemia eksporto apimtį, tyrimas atliekamas panaudojant kiekybinio tyrimo metodus: statistinių duomenų lyginamoji analizė, dinaminių eilučių analitinių rodiklių skaičiavimas, koreliacinė regresinė analizė.
3. Nepaisant Pasaulio prekybos organizacijos pastangų mažinti protekcionizmą ir liberalizuoti tarptautinę prekybą, valstybės suinteresuotos gerinti savo padėtį kitų prekybos partnerių sąskaita. Šalys, naudodamos muitus ir tarifines kvotas, vykdo protekcionistinę politiką ir

apsaugo vietinės rinkos gamintojus nuo užsienio konkurencijos, o subsidijuodamos ir kredituodamos eksportą skatina eksportuotojus, prisidėdamos prie jų konkurencingumo didinimo. Šalys, siekdamos efektyvios eksporto politikos įgyvendinimo, taiko įvairias eksporto skatinimo priemones, tačiau jas riboja Pasaulio prekybos organizacijos dokumentų nuostatos. Pagrindinės taikomos ribojančios priemonės yra antidempingas, antisubsidijinės, protekcinės ir įvairios netarifinio reguliavimo priemonės.

4. Remiantis mokslininkų darbais sudaryta Lietuvos trąšų pramonės eksportą lemiančių veiksnių schema, kurioje jie suskirstyti į ekonominius, konkurencingumo, paramos ir globalius šakos veiksnius. Globaliems šakos veiksniams priskiriami tokie veiksniai, kaip pasaulio grūdų kainų indeksas ir pasaulio trąšų kainų indeksas. Šie veiksniai atspindi trąšų poreikį pasaulinėje rinkoje. Ekonominis veiksnys sudaro bendrojo vidaus produkto, užimtumo ir darbo užmokesčio lygiai, kurie parodo bendrą ekonominę situaciją šalyje gamybos augimo aspektu. Konkurencingumo veiksniai apsprendžia šalies ir jos įmonių konkurencingumo lygį pasaulinėje ekonomikoje, o tuo pačiu ir užsienio prekyboje. Paramos veiksniai apsprendžia valstybės paramos eksportui politiką, kurios skatinimas reiškia didesnes eksportavimo galimybes. Šių veiksnių ryšio pobūdis tikrinamas pasitelkiant tokius empirinio kiekybinio tyrimo metodus, kaip statistinių duomenų lyginamoji analizė, dinaminių eilučių analitinių rodiklių skaičiavimas, koreliacinė ir regresinė analizė.
5. Atlikta koreliacinė ir regresinė analizė leido išskirti veiksnius, kurie lemia Lietuvos trąšų pramonės eksporto apimtį. Didžiausią poveikį Lietuvos trąšų pramonės eksportui turi globalūs šakos veiksniai: pasaulio trąšų kainų indeksas ir pasaulio grūdų kainų indeksas. Taip pat eksporto apimtį veikia ir ekonominis veiksnys – šalies bendrasis vidaus produktas. Sukurtas daugianaris regresijos modelis (tikslumas) leidžia prognozuoti, kad Lietuvos trąšų eksporto apimtys 2017 – 2018 metais didės atitinkamai 14,77 proc. ir 3,96 proc., iki 819,49 milijono eurų 2018 metais. Atsižvelgiant į trąšų gamybai reikalingų žaliavų, natūralių uolienuų ir gamtinių dujų, kainų didėjimo prognozes, galima teigti, kad Lietuvos trąšų pramonės konkurencingumo didinimui reikės papildomų priemonių.

Rekomendacijos

1. Siekiant didinti eksporto apimtį, Lietuvos trąšų gamintojai turėtų vykdyti pasaulinio realizavimo tinklo plėtrą, tam galėtų pasitarnauti ir tiesioginės užsienio investicijos į trąšų pramonę. Jų dėka ne tik vystytųsi pardavimo kanalai, bet ir būtų diegiamos efektyvios technologijos, didėtų gamybiniai pajėgumai.

2. Lietuvos įmonių kooperacija ir klasterizacija yra būtina dėl siekio pašalinti pagrindines įmonių konkurencingumą ribojančias priežastis. Tikslingos ir profesionalios šalies prisistatymo ir pozicionavimo, įvaizdžio formavimo strategijos formavimas skatintų eksporto plėtrą ir diversifikaciją.
3. Tikslinga atlikti išsamią studiją, kad nustatyti galimai platesnį konkurencingumą lemiančių veiksnių spektrą. Tuomet ūkio subjektai galės pagrįsčiau rengti savo konkurencingumo didinimo strategijas, o tai leis numatyti priemones ir visam trąšų sektoriui vystyti.

LITERATŪRA

- Agosin, M. R. (2008). Export diversification and growth in emerging economies. *Cepal Review*.
- Balvočiūtė, R. (2007). Ekonominės minties istorija. *Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla*.
- Bernatonytė, D. (2007). Tarptautinė prekyba. *Kaunas: technologija*.
- Bernatonytė, D. (2004). Tarptautinės prekybos pagrindai. *Kaunas: Technologija*.
- Blanchard, O. (2007). Makroekonomika. Vilnius: Tyto alba.
- Bojnec, S., Fertő, I. (2014). Meat export competitiveness of European Union countries on global markets. *Agricultural and Food Science*, 23(3), 194-206.
- Burinskienė, A. (2010). *Elektroninės komercijos technologijų taikymas plėtojant tarptautinę prekybą* (Doctoral dissertation, Vilnius Gediminas Technical University).
- Castellani, D., Serti, F., & Tomasi, C. (2010). Firms in international trade: Importers' and exporters' heterogeneity in Italian manufacturing industry. *The World Economy*, 33(3), 424-457.
- Cheng, N. S., & Pike, R. (2003). The trade credit decision: evidence of UK firms. *Managerial and Decision Economics*, 24(6-7), 419-438.
- Comtrade (2017). International Trade Statistics. [Žiūrėta 2017 01 06]. Prieiga per internetą <https://comtrade.un.org/data/>;
- Czinkota, M. R. (2002). Export promotion: a framework for finding opportunity in change. *Thunderbird international business review*, 44(3), 315-324.
- Czinkota, M. R., Ronkainen, I. A., Moffett, M. H. (2004). *Fundamentals of International Business* (pp. 4-5, 138-142). Mason, Ohio: South-Western
- Čiegis, R. (2006). Ekonominių teorijų istorija. Vilnius: *Vilniaus universiteto leidykla*.
- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (2016). World fertilizer trends and outlook to 2019. Rome. [Žiūrėta 2017 01 04]. Prieiga per internetą <http://www.fao.org/3/a-i5627e.pdf>;
- Gillman, M. (2011). *Advanced modern macroeconomics: analysis and application*. NY: Financial Times Press.
- Gottfries, N. (2002). Market shares, financial constraints and pricing behaviour in the export market. *Economica*, 69(276), 583-607.
- Grebliauskas, A., & Stonys, M. (2012). Lietuvos pramonės eksporto konkurencingumo vertinimas. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai* 6 (2), 49-73.
- Hausmann, R., & Rodrik, D. (2003). Economic development as self-discovery. *Journal of development Economics*, 72(2), 603-633.

- Hill W.Ch. (2010). *International Business*. NY: McGraw-Hill.
- Hollensen, S. (2008). *Essentials of global marketing*. Pearson Education.
- Yara (2014). *Yara Fertilizer Industry Handbook*. [Žiūrėta 2017 01 03]. Prieiga per internetą http://yara.com/doc/124129_Fertilizer%20Industry%20Handbook%20slides%20only.pdf;
- Jakutis, A. (2005). *Ekonomikos teorija*. Leidykla Eugrimas.
- Jakutis, A., Liukaitis, R., & Samulevičius, J. (2007). Lietuvos eksporto plėtros veiksmų tyrimai. *Ūkio technologinis ir ekonominis vystymas*, 8(4), 272-279.
- Lietuvos bankas (2017). *Ekonomikos analizė ir prognozės*. [Žiūrėta 2017 04 10]. Prieiga per internetą <https://www.lb.lt/lt/mv-ekonomikos-analize-ir-prognozes>
- Lietuvos bankas (2017). *Pinigų finansų įstaigų paskolų ir indėlių palūkanų normų statistika*. [Žiūrėta 2017 04 06]. Prieiga per internetą <https://www.lb.lt/lt/pinigu-finansu-istaigu-paskolu-ir-indeliu-palukanu-normu-statistika-2>
- Lietuvos Respublikos ūkio ministerija (2014). *Lietuvos eksporto plėtros 2014 – 2020 metų gairės*. [Žiūrėta 2017 03 04]. Prieiga per internetą <http://ukmin.lrv.lt/uploads/ukmin/documents/files/4-58%20.pdf>
- Lietuvos statistikos departamentas (2017). [Žiūrėta 2017 04 06]. Prieiga per internetą <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>
- Liučvaitienė, A., & Paleckis, K. (2011). Šiuolaikinio verslo konkurencingumo formavimo ir vertinimo teoriniai modeliai ir jų taikymo galimybės. *Contemporary issues in business, management and education*, 15, 195-210.
- Lydeka, Z. (2001). *Ekonominės sistemos samprata ir tyrimo metodologija*. Ekonominės sistemos kokybiniai požymiai/Keturakis, R. (red.), Rinkos ekonomikos tapsmas. Teoriniai svarstymai (pp. 5-109). Kaunas: *Vytauto Didžiojo universiteo leidykla*.
- Markets and markets (2015). *Agrochemicals Market worth 250.5 Billion USD by 2020*. [Žiūrėta 2017 01 04]. Prieiga per internetą <http://www.marketsandmarkets.com/PressReleases/agrochemical-market.asp>;
- Meilienė, E., & Snieška, V. (2005). Lietuvos ekonominės politikos ir eksporto skatinimo strategijos sąveika. *Viešoji politika ir administravimas*, 11, 51.
- Meilienė, E., & Snieška, V. (2010). Lietuvos pramonės konkurencingumo veiksniai eksporto politikos nuostatoje. *Viešoji politika ir administravimas-Public policy and administration*, 31, 119-132.
- Mejía, J. F. (2011). *Export Diversification and Economic Growth: An Analysis of Colombia's Export Competitiveness in the European Union's Market*. Springer Science & Business Media.
- Navickas, V., Malakauskaitė, A. (2010). Methodological problems and limitations of competitiveness evaluation/Konkurencingumo vertinimo metodologinės problemos ir ribotumas.

Verslas: teorija ir praktika. 11(1), 5-5.

Newfarmer, R, Shaw, W., Walkenhorst, P. (2009). Breaking into new markets: Emerging lessons for export diversification. World Bank.

Pasaulio bankas (2017). Commodity markets. [Žiūrėta 2017 04 06]. Prieiga per internetą <http://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>

Pasaulio bankas (2017a). Commodities price forecasts. [Žiūrėta 2017 05 05]. Prieiga per internetą <http://pubdocs.worldbank.org/en/662641493046964412/CMO-April-2017-Forecasts.pdf>

Pasaulio ekonomikos forumas (2017). The global competitiveness report 2016 – 2017. [Žiūrėta 2017 04 06]. Prieiga per internetą <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>

Peng, M. W. (2009). *Global Business* (pp. 114-121). Florence, KY: South-Western Cengage Learning.

Pridotkienė, J. (2012). Prekinio kreditavimo pokyčiai ES šalių tarptautinėje prekyboje. *Economics and management*, 17(2), 554-559.

Pridotkiene, J., & Dapkus, M. (2011). The model to evaluate risk factors of exporter-provided trade credit. *Engineering Economics*, 22(5), 477-484.

Ramanauskas, G., Grebliauskas, A. (2007). Integruotos nacionalinės valstybės konkurencingumo rodiklių sistemos metmenys. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, (43), 57-68.

Reuvid, J., & Sherlock, J. (2011). *International trade: An essential guide to the principles and practice of export*. Kogan Page Publishers.

Ringland, G. (2010). The role of scenarios in strategic foresight. *Technological Forecasting and Social Change*, 77(9), 1493-1498.

Sachs, J. D., & Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European economic review*, 45(4), 827-838.

Sekliuckienė, J. (2009). Tarptautinio verslo organizavimas. *KTU leidykla "Technologija": Kaunas*.

Singh, B., Ryan, J. (2015). Managing Fertilizers to Enhance Soil Health. *International Fertilizer Industry Association*. Paris, France, p. 1-24;

Sousa, C. M., Martínez-López, F. J., & Coelho, F. (2008). The determinants of export performance: A review of the research in the literature between 1998 and 2005. *International Journal of Management Reviews*, 10(4), 343-374.

Summers, B., & Wilson, N. (2003). Trade credit and customer relationships. *Managerial and Decision Economics*, 24(6-7), 439-455.

Valuckaitė, A., & Snieška, V. (2007). Export Pricing in Business-to-business Market. *Engineering*

Economics, 54(4).

Vengrauskas, V., & Langvinienė, N. (2005). Tarptautinis verslas. *Kaunas: Technologija*.

Vijeikis, J., & Vijeikienė, B. (2003). Tarptautinis marketingas. *Vilnius. [International Marketing, in Lithuanian]*.

Vilpišauskas, R. (2004). Tarptautinis konkurencingumas ir Lietuvos eksporto politika. *Pinigų studijos. Vilnius: Lietuvos bankas*, (1), 54-69.

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Priklausomo ir nepriklausomų kintamųjų koreliacijos skaičiavimų rezultatai

		Trąšų pramonės eksporto apimtys, mln. EUR
Trąšų pramonės eksporto apimtys, mln. EUR	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	1 10
Pasaulio grūdų kainų indeksas	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	,640* ,046 10
Pasaulio trąšų kainų indeksas	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	,701* ,036 10
BVP, mlrd. EUR	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	,906** ,005 10
Užimtumo lygis, proc.	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	,152 ,674 10
Pramonės sektoriaus darbo užmokestis bruto, EUR	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	,183 ,613 10
Konkuren-cingumo indeksas, reikšmė	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	,046 ,899 10
Konkuren-cingumo indeksas, vieta	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	-,114 ,755 10
Materialinės investicijos to meto kainomis	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	,148 ,684 10
Lėšos, skiriamos inovacijų diegimui, mln. EUR	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	,715** ,721 10
Tiesioginės užsienio investicijos metų pabaigoje mlrd. EUR	Pearson Correlation Sig. (2-tailed) N	,899** ,003 10
Bankų išduodamų kreditų	Pearson Correlation	-,158

apimtyś, mlrd. EUR	Sig. (2-tailed)	,663
	N	10

2 PRIEDAS. Daugianarė regresinės lygties koeficientų skaičiavimas

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,944 ^a	,891	,804	79,28539

a. Predictors: (Constant), Tiesioginės užsienio investicijos metų pabaigoje | mlrd. EUR , Pasaulio grūdų kainų indeksas , Pasaulio trąšų kainų indeksas , BVP, mlrd. EUR

ANOVA^a

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	256600,766	4	64150,192	10,205	,013 ^b
Residual	31430,867	5	6286,173		
Total	288031,634	9			

a. Dependent Variable: Trąšų pramonės eksporto apimtys, mln. EUR

b. Predictors: (Constant), Tiesioginės užsienio investicijos metų pabaigoje | mlrd. EUR , Pasaulio grūdų kainų indeksas , Pasaulio trąšų kainų indeksas , BVP, mlrd. EUR

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	-889,903	317,168		-2,806	,038
Pasaulio grūdų kainų indeksas	-,999	4,634	-,089	-,216	,038
Pasaulio trąšų kainų indeksas	8,187	3,834	1,521	2,135	,016
BVP, mlrd. EUR	-42,148	39,264	-,955	-1,073	,032
Tiesioginės užsienio investicijos metų pabaigoje mlrd. EUR	197,380	109,265	1,890	1,806	,131

a. Dependent Variable: Trąšų pramonės eksporto apimtys, mln. EUR

3 PRIEDAS. Koreguotos regresinės lygties koeficientų skaičiavimas

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,905 ^a	,820	,729	93,04484

a. Predictors: (Constant), BVP, mlrd. EUR , Pasaulio trąšų kainų indeksas , Pasaulio grūdų kainų indeksas

ANOVA^a

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	236087,576	3	78695,859	9,90	,012 ^b
Residual	51944,058	6	8657,343		
Total	288031,634	9			

a. Dependent Variable: Trąšų pramonės eksporto apimtys, mln. EUR

b. Predictors: (Constant), BVP, mlrd. EUR , Pasaulio trąšų kainų indeksas , Pasaulio grūdų kainų indeksas

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	-931,938	371,208		-2,511	,046
Pasaulio grūdų kainų indeksas	5,931	3,050	,528	1,945	,032
Pasaulio trąšų kainų indeksas	1,634	1,456	,304	1,122	,005
BVP, mlrd. EUR	27,756	7,802	,629	3,557	,012

a. Dependent Variable: Trąšų pramonės eksporto apimtys, mln. EUR